

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et specialbibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

AARBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1 9 5 8

AARBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

AARBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

BIND 46.

SLAGELSE

HANDELSTRYKKERIET

1959

REDAKTIONSUDVALGET:

Lektor *L. Balslev*, Sorø
Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev

(Henvendelser i redaktionssager sker til *J. Heltoft*)

INDHOLD AF BIND 46

	<i>Side</i>
Folket og dets jord	7
<i>Af Jobs. T. Christensen, Ringsted</i>	
Skoleliv i Haarslev	73
<i>Af førstelærer Erling Petersen, Sandved</i>	
Riddervoldene og Valsøgård	94
<i>Af førstelærer A. Strange Nielsen, Benløse</i>	
Minder om digteren Sophus Schandorph	125
<i>Af musikdirektør Lauritz Hansen, Ringsted.</i>	
Nogle minder fra Bromme-Munkebjergby-Eggen omkring århundredskiftet	146
<i>Af typograf K. W. Sørensen, Haslev</i>	
Årsmødet	163
Resumé af regnskabet 1957	165
Repræsentanter i sognene	166
Omslag og titelblad	167
Nye medlemmer	168

BESTYRELSEN:

Lektor *L. Balslev*, Sorø.

Amtsrådssekretær *Folmer Christensen*, Sorø.

Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev, formand.

Kommunelærer *R. Henneke*, Slagelse, kasserer og sekretær.

Overlærer *Fritz Jacobsen*, Slagelse.

Sognepræst *Lambert-Jensen*, Kvislemark.

Førstelærer *Strange Nielsen*, Benløse.

Amtmand *V. Topsøe*, Kristinelund.

Bankdirektør *Valdorf-Hansen*, Ringsted.

Folket og dets jord

Af Johs. T. Christensen.

*Stærke gamle Gimling-dysse
midt i agres brune muld,
fra din hårde skal lad drysse
landets rige mindeguld.
Vintersne og sommervinde
svøber sig om fredet minde,
slægter kommer, slægter går,
grå og stærk du hos dem står.*

I fire tusind år har dyssen stået der som et værdigt minde om den slægt og den stamme, som fæstede bo i nærheden af Gimlinge sø, som nu er agerland. Spredt over hele landet står dysserne — og mange flere har der stået — og vidner om det betydeligste tidehverv i Danmarks oldtidshistorie.

Den historiske tid, som skriftlige kilder fortæller om, er for Danmarks vedkommende højt regnet et par årtusinder. Men oldtidssamfundenes tidsaldre er årtusinder på årtusinder. Vi vil her tage vort udgangspunkt fra et fastlagt tal: år 2630 før Kristus, idet vi ved videnskabens hjælp forsøger at tænke os tilbage til den store begivenhed i menneskets historie i Danmark: da Danmarks jord fik dyrkere.

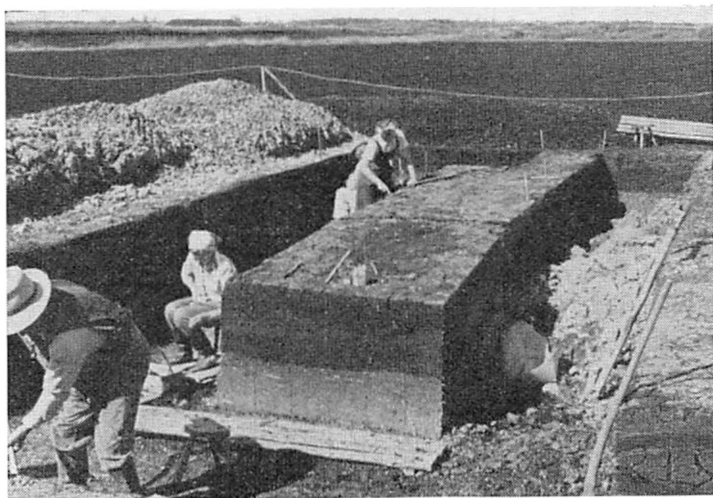
Hvorfor nu dette konkrete tal?

Fordi man ved hjælp af videnskabelige metoder nu er i stand til på næsten fyldestgørende måde at hjælpe arkæolo-

gien med tidsfæstelsen af de oldtidsminder, den fremdrager. Der er først pollenanalysen. Et lille blomsterstøv fløj for årtusinder siden ud i en mose, og der lå det uberørt i det mose-
lag, som da fandtes, og en lille tørveprøve fra dette lag kan nu fortælle ret nøjagtigt, fra hvilken tid det lille kim stammer. En anden prøve er den såkaldte C 14 metode, der er en datering ved hjælp af radioaktive stoffer, idet disse stoffers sønderdeling kun er afhængig af tid, og radioaktivitetens halveringstal er 5570 år, med mulighed for en fejl-datering på indtil 80 år fra eller til.

Det er på det grundlag vi vil forsøge at fange nogle glimt fra oldtidens stærke bondekultur, dens med- og modgang, dens tro og virke under skiftende kår, under udviklingen af ejendomsretten til jorden, den, der nu begynder at tage form og efterhånden spalter et oprindeligt frit bondesamfund. Et par tusinde år før vor tidsregning skimtes begyndelsen til denne spaltning. Dens kurve er fortsat helt op til vore dage i en bestandig vekslen mellem stigen og fald under fri eller ufri bønders skiftende ledere og skiftende samfundsforhold. I store skridt følger vi — væsentligst holdende os til Sorø amt — dens stigen og dalen, dens bestandige vekslen som havets bølgeslag og dønninger i storm og stille, snart oppe, snart nede.

Under dette forsøg vil man, trods dansk arkæologis høje stade og fundenes ret store mængde, møde mange uløste gåder, men nogle træk er dog ret godt belyste ved hjælp af arkæologens spade og graveske, som i mange tilfælde skaber et mindst lige så sikkert kildemateriale som de ældste historiske kildeskrifter.

Arkæologer på arbejde i Åmosen. (Troels-Smith foto).

Fra de forskellige lag i den udskårne tørveblok tages små jordprøver til analyserne, hvorefter lag for lag omhyggeligt skræbes væk med en lille graveske. Alle fund af interesse noteres og stedfæstes. Bedømmelsen af det fundne sammen med analyserne danner grundlaget for dateringen af det hidtil kendte ældste fund af kornaftryk i lerkar og knogler af husdyr — fundet på jægerfolkets sommerboplads i Åmosen.

Den yngre stenalder er den danske bondekulturs barndom. Dens nærmeste forgænger er Ertebøllekulturen: et jæger-fisker- og bærsmalderfolk, som væsentligst holdt sig i nærheden af hav og fjorde, søer og vandløb. Og meget tyder på, at denne kultur har svøbt den spæde. Et sikkert tegn på begyndende agerbrug stammer fra en boplads i Åmosen, den såkaldte Muldbjerg I plads, hvor man har fundet det hidtil ældste spor. Imellem Ertebøllefundene her fandt man knogler af tamko og tænder af får eller ged samt kornaftryk i lerkar-skår. Det er dette fund, som er dateret 2630 f. Kr.

Overinspektør dr. Troels-Smith, som har foretaget de meget interessante undersøgelser, påviser, at Muldbjerg har været en „flydende“ ø i den dengang store Åmosesø, at der er sikkerhed for, at den kun har været beboet i månederne juni, juli, august og september, og at intet tyder på beboelse den øvrige tid af året. Beboernes sommerhytte var 6—7 meter lang, ca. 3 m bred. I langsiderne har været nedstukket hasselrafter, og hytten må antages at have været tækket med tagrør. Ude ved kysten, muligvis ved Storebælt, har Muldbjergs sommergæster haft deres egentlige boplads ved nogle få ryddede agre til korn og nogle få kreaturer, fodret med løv fra den omgivende tætte urskov, som næppe afgav synderligt andet kreaturfoder. Det har mest været kvinderne, som røgtede den lille kornmark og kørne, medens mændene fiskede og jagede. Og om sommeren lokkede vandrelysten og de ferske vande dem bort fra kysten til fiskefangst og andejagt. Det må efter dette altså være Ertebøllefolket, der har spurgt nyt fra syd og vest og så småt begyndt at forandre levevis. En Ertebøllekvinde har med sine ru hænder gnedet kernerne ud af landets første hvedeaks.

Vi ved ikke, i hvor høj grad hun har følt stundens storhed, men den er skelsættende for al fremtid:

Danmarks første hvedeaks modnet i sol og regn over Danmark.

Andre steder, deriblandt under en gårdtomt i den i 1770erne nedlagte landsby St. Valby ved Slagelse, er også gjort et blandet fund af Ertebølle- og bondekultur. Dette meget interessante fund blev fremgravet under byens gård nr. 4, hvor man havde konstateret kulturlag, som viste konstant bebyggelse gennem middelalderen. Og umiddelbart

derunder lå tykke affaldslag af flintspåner og lerkarskår, hvori sporene fra Ertebøllekultur fandtes. I en anden gårdtomt i nærheden fandtes ildsted og lerkarskår fra de første 200 år e. Kr. — hvilket sandsynliggør stadig eller i hvert fald jævnlig bebyggelse langt tilbage i oldtiden. Også udgravningerne af gårdtomter i den nærliggende landsby Hejninge viser spor både af yngre stenalders og vikingetids bo-pladser.

En flokkevis indvandring har stimuleret hjemlig foretag-somhed til medvirken i det store fremstød. De gamle stammer og indvandrerne har ikke blot bekæmpet, men lært af hverandre, og mange fund vidner om, at Ertebøllekulturen længe efter agerdyrkningens begyndelse repræsenterer en betydelig folkedel med sit eget præg og sin egen livsform, til et par århundreders fortsatte udvikling har skabt kulturel enhed. Der er dog næppe tvivl om, at jægerfolkets religiøse forestillinger, som var ret forskellige fra bøndernes, har holdt sig i flere århundreder på de fjord- og søbredder, hvor de boede tættest, selv om de nu også delvis var jorddyrkere.

Indvandrerne måtte først sørge for at skaffe føde både til sig selv og til kreaturerne. De måtte ty til skovens lov og skovens vildt for fødemidler til folk og fæ. Man afribbede især elmetræernes blade til kreaturfoder. I det første århundrede fra det årstal, der er vort udgangspunkt, er man næppe nået særlig langt som jorddyrkere. Så følger et nyt angreb på elmetræerne samtidig med, at man nu med flintøkse og ild rydder større skovstykker til kornavl, medens en del af de først ryddede agre gror til med mere næringsrige vilde planter end de få, der kunne friste livet under skovens tætte løvtag.

Nu er spredningen af bønders bopladser i fuld gang over store dele af landet. Endnu har Jyllands jorddykere ikke rejst nogen dysser. Først skyder disse op på sjællandsk jord og vidner ikke blot om bondefolkets pietet overfor de døde, men også om troen på et liv efter dette. En del af bondefolkets religion tog form af en dyrkelse af øksen som guddomsymbol. Det er dog tvivlsomt, om de store pragtøkser, man finder, har været brugt til ofre, måske snarere som en møntenhed, et byttemiddel. Økseofrene er i udpræget grad arbejdsredskaber. Slidte og brugte ligger de i ofret som en hyldest til fredeligt bondevirke — som en bøn om velsignelse over arbejdet.

En anelse om bondefolkets religiøse skikke får man ikke blot ved studiet af gravgods og offerfund, men også fra de mærkelige, tit meget gamle skåltegn, fundet på mange små og store sten, fastliggende eller på dysser og andre oldtidsprægede steder. Et eksempel, der taler både om stenalderen og efterfølgende tidsafsnit, kan nævnes her:

I Sigersted kirkes vestgavl i det sagnrige Midtsjælland er indmuret en granitblok med soltegn og skålgruber, ca. 3 cm i diameter og ca. 1 cm dybe. Sådanne tegn bedømmes almindeligt som symboler på frugtbarhed, og det er en rimelig tanke, at netop et sådant symbols mystik, hvis enkeltheder vi ikke kan udgrunde, skabes af dem, hvis liv og velfærd er direkte afhængig af, at kornet gror og dyrene trives. Men alt afhænger af gudernes velvilje, og over alle guder står ildens storebror, den varmende og lysende sol, kendetegnende skaberen, livgiveren. Og så indhugger bonden i enfoldig tro på en højere magt sine skåltegn i sten, som derved helliges, og cirkler, der undertiden rummer to vinkelrette

korslinjer gennem cirkelns centrum, undertiden fire. Sigerstedstenen står nu i kirkens mur på bakken, hvor den sammen med andre indmurede granitblokke har randet oldtidsfolkets gudehov, og vidner *udenfor* kirken om det samme, som søndag efter søndag *indenfor* murene udtrykkes i den første trosartikel: Den almægtige Gud, himmelens og jordens skaber — hvilket skaber den forbindelse, som gør det naturligt, at kirke rejses på gudehavs grund.

Og bonden indhugger i frygtblandet ydmyghed sine skålsoltegn i en mindre sten ved sit hjem. Den skal skærme hjem og slægt og give lykke i arbejdet med mark og dyr. — Ved Munkebjergby kirke står også en stor granitblok med skålgruber.

Dysser var gennem forudgående århundreder bygget langs Europas Atlanterhavs-kyst fra Gibraltar og op mod vore breddegrader og i England. Ad denne vej, men måske endnu mere ad en sydligere rute fra gamle landbrugsegne ved Donau, spredtes kendskabet til bondedont ved, at der spurgtes nyt fra syd og vest, og ved indvandring. Førtes linjen længere tilbage mod et oprindeligt udgangspunkt, vil den pege østlig, som den gjorde ved senere indvandringer. Meget ligger fremdeles i det dunkle, men det synes afgjort, at folket, der invaderede den jyske halvø og de danske øer, har haft et ensartet præg og de samme arter redskaber. Den simpleste plovtpe, arden, spores ret tidligt. Flintøksen er hovedredskab til forsvar og erhverv. Flintseglen er det første redskab til at fælde afgrøderne. Kernerne males imellem to udvalgte

sten, en flad underligger og en rund mindre „løber“, som førtes frem og tilbage. Sindrigt udvalgte slibestene brugtes til at skærpe øksen, seglen og andre skærende redskaber til brug i mark og hjem. Plovskær af flint har også været tidligt kendte, men ikke holdbare i stenet jord. Der er forholdsvis få fund af træredskaber, da de fleste forlængst er formuldede. Man ved ikke sikkert, hvor tidligt man lærte at bygge vogne. Der er sikre spor af vognhjul med eger fra bronzealderen, men et par fund, som regnes at være fra tidsafsnittet 2500—2300, viser, at man allerede da kendte — og måske længe havde kendt — den lukkede hjulskive, kilet fast på en træaksel og med et hul i træakslens yderkant til lunsstikken, der skulle holde hjulet på plads. Man er i det hele taget berettiget til at tro, at et folk, der kunne præstere de fine flintredskaber, bygge omend ret primitive både og udføre kunstfærdige keramikformer, også var i stand til at udføre adskilligt godt og nyttigt træarbejde.

Og i tankerne synes man at få øje på bonden med sit okseforspand for plov og for vogn.

Al Danmarks jord lå ved bøndernes ankomst og ved jægerfolkets tagen ved lære rede til at tage mod sine dyrkere. Den var at betragte som folkets fælleseje med fælles ret til at tage den i brug. Man kan kalde det en brugsret, og af en sådan vedvarende og godkendt jordbrugsret udvikles ejendomsretten. Og således lægger landets første bønder ved deres nøjsommelige arbejde det grundlag, der blev bestemmende for fremtiden. En slægt eller stamme under sin høvdings

ledelse indtager et stykke land og dyrker det i fællesskab. Skov ryddes med flint og ild. Boliger rejses.

Danmarks hidtil ældste kendte landsby er Barkær på Djursland. Barkær er en helt udgravet stenalderlandsby beliggende på en bakke, omgivet af et engdrag, som den gang har været fladsø. Den giver en forestilling om byggemåden i den ældste bondetid. Bønderne i Barkær har boet i to ca. 85 meter lange og henholdsvis $6\frac{1}{2}$ og $7\frac{1}{2}$ m brede, parallelt løbende huse af træ uden lerklining og med en af stolper båret tagkonstruktion. Hvert langhus var ved tværvægge delt i 26 boliger, $3 \times 6\frac{1}{2}$ m i det sydlige, $3 \times 7\frac{1}{2}$ m i det nordlige hus. Den ca. 10 m brede brolagte gade mellem langhusene har rimeligvis været bestemt til om natten at rumme kvæget, som om dagen græssede på de først ryddede overdrev på de andre sider af lavningen. Alle boliger ens. Alle fælles om arbejdet, således tegner det ældste kendte landsbybillede sig for os, og grunden til, at det kan stå så tydeligt, er, at sandflugt har tvunget beboerne bort og derved gemt dette oltidssyn til arkæologerne. Dog er der også på stedet spor af grave fra yngre tidsafsnit.

Ved valget af boplads har her som andre steder været taget forsvarsmæssige hensyn. Måske har man — som Nordamerikas hvide pionerer ved deres møde med indianerne — frygtet angreb fra det gamle jægerfolk. Andre var der jo ikke at frygte.

Barkær, som i tydelighed overgår andre fund fra denne tid, hvoriblandt også er samlinger af små hesteskoformede træhuse, antyder kollektive samfundsforhold uden egentlig klassesdeling. Ingen har haft særlige privilegier, og lederne har styret i kraft af æt og naturlig myndighed.

Og mon ikke det er nøglen, der åbner for forståelse af, at det store landnam kunne skride så hurtigt, at Nordamerikas bebyggelse ikke er gået hurtigere. Efter en forholdsvis ringe begyndelse omkring år 2500 var landvinding så at sige sket over hele landet ved år 2300. Slægtssagn kunne fremdeles fortælle om de første, der kom.

Fra videnskabelig side er fremsat den hypotese, at når bønderne i nogle år havde dyrket korn i den efter rydningen askeblandede jord, som efterhånden udpintes, skiftede de boplads, og det er muligt, at dette er sket i nogen udstrækning. Men mon ikke der også er en anden mulighed, som kunne tænkes at give sig stærkere tilkende ved udgravning af flere gårdtomter i vore landsbyer. Man må erindre, at så længe der var jord nok at tage af, kunne man sikre sig et ret stort område. Lad os opstille et tænkt eksempel:

Hvis en snes familier indtager et område på 1200 tdr. ld. bliver der, som helt op mod vor tid, 60 tdr. ld. til hver husstand, og der kan tages fat på rydningen. Ifl. et i 1952 foretaget forsøg på skovrydning med flintøkse (beskrevet i „Nationalmuseets arbejdsmark“ 1953) kan en mand i $12\frac{1}{4}$ time hugge en kærve på 5—8 cm i de ege, der måler mindst 35 cm i diameter, således at de kan gå ud, og fælde resten af trævæksten på 500 m². Regner vi med, at de 20 husstande kan stille med hver 2 arbejdsdygtige mænd, og at arbejdsdagen — da fældningen sker i vintertidens kortere dage — vil være på gennemsnitlig 8 timer, bliver resultatet, at 40 mand i 60 dage kan foretage en sådan fældning på ca. 142 tdr. ld. Men da der i dette regnestykke ikke er taget hensyn til hvile-, jagt- og festdage, vedligeholdelse af redskaber, vejrforsinkelser, afbrænding af det fældede og udgåede, fjernelse af sten, og eventuelt andre helt uforudseelige forsinkelser, samt første års byggearbejde og den med ringe redskaber vanskelige tilberedning og tilsåning af jorden, vil der næppe gennemsnitlig blive ryddet mere end 100 tdr. ld. om året,

snarere betydeligt mindre. Det er heller ikke sandsynligt, at pionererne straks kan stille med såsæd til ret store arealer, og derfor må anvende en betydelig del af deres tid til bjergning af fødemidler på jægerfolkets vis.

Men hvis vi går ud fra, at rydningen af de 1200 tdr. ld. virkelig udføres på 12 år, og regner med, at der hvert år tilsåes 50 tdr. ld., som antagelig kan bære rimelige afgrøder i 5 år på rad, vil man efter at have tilsået femte års halve rydningsareal have 250 tdr. ld. med korn og 250 tdr. ld græsningsoverdrev, og denne arealinddeling kan fortsættes til det syttende år efter starten, når man efter rydningens slutning (det tolvte år) hvert år i rækkefølge indtager 50 tdr. ld. af de først ryddede overdrevsparter, som ved denne fremgangsmåde i 12 år har været anvendt som græsningsareal.

De i 5 år benyttede kornarealer afgiver ny, rimeligvis forbedret græsningsjord — måske især om efteråret ved spiring af spildte kærner og friske vilde planter, der får ny vækst mellem kornstubbene. Pollenanalyser fra åmosen viser, at der allerede omkring år 2400 på ryddede arealer er fremvokset adskillige næringsholdige vildgræsser, lancetbladet vejbred og bl. a. den næringsrige hvidkløver, som samtidig med at give udmærket kreaturfoder forøger jordens kvælstofindhold og gør den bedre skikket til igen at yde kornafgrøder.

Der er nu, selv med en ret lang hviletid efter de 5 kornafgrøder, mulighed for adskillige kombinationer, bl. a. den, at man eventuelt lader de arealer, der giver mindst kornudbytte eller ligger længst fra bopladsen, henligge i vedvarende overdrev — byens almindig. Bruger man flere år til rydningen, vil kornmarkernes udvidelse ske i langsommere tempo, men til gengæld kan man stadig regne med et fodertilskud til kreaturerne af løvhø fra de uryddede skovstykker. Efter at have ligget ubesået en passende årrække, vil den gode jord igen og igen kunne give en serie kornafgrøder. Det er også muligt, at man har lært betydningen af gødningstilførsel. I hvert fald har køer og får lagt en del af deres gødning på græsarealerne og en del i små folde, hvor de har været fodret med løv.

Man skulle synes, at beboerne ville have langt større mulighed ved en fortsat vekseldrift end ved at flytte til ny storskov og begynde forfra og bygge ny boliger — eventuelt i strid med andre landtagere.

Adskillige egne med god jord har knapt så mange dysser eller spor af at have været dyrket i stenalderen som de magrere egne, fordi de ved stadig bebyggelse og mere intensiv dyrkning er bleven sløffet så tidligt, at deres tidligere tilværelse er glemt. Som et eksempel blandt mange kan nævnes Gimlinge sogn. Det har nu kun een fredet dysse, men fem har dog stået så længe, at man ved om dem:

Matr. 7c Gimlinge: den fredede runddysse vest for byen; på nabo-gårdens mark matr. 6a har stået en ca. 100 m lang langdysse med en grav i midten; matr. nr. 14a nord for byen: en dysse; på matr. nr. 14a Vemmeløse: en dysse, og i nærheden af Vollerup mose ved Lindes å nordvest for byen er i dette århundrede ryddet en stor langdysse. Nær herved, i selve mosen, er ved tørveskæring i 1943 fremdraget et betydeligt offerfund af ravperler, samlet dels på læggepladsen, dels i den færdige tørv. En del af fundet gik desværre upåagtet gennem maskinen. Ved samme tid blev der tæt derved, men på modsat side af åen (Sørbylille mose, Sludstrup sogn), fremdraget et andet offerfund bestående af en stor mængde lerkar fra slutningen af jættestuetid. Fundet tillægges, siger dr. Troels-Smith, som forestod udgravningen sammen med dr. Norling Christensen, stor betydning. „Det viser, at det er henlagt af fast bosiddende bønder med kreaturhold (delvis fodret med løv) og med korndyrkning i forbindelse med svedjebrug“. Spredte fund af flintøkser er i Gimlinge sogn som i andre dyssefattige sogne ret almindelige, og mange hjem har flintøkser fra egen mark. På matr. nr. 6b Vollerup er fremdraget en stor flad slibesten, en spydspids af flint og adskillige mere eller mindre beskadigede økser og en del flintaffald.

Det er meget sandsynligt, at der i stenfattige, men frugtbare egne har været mindst lige så mange minder fra den yngre stenalder som i egne med ringere muld, hvor skoven igen tog magten, og at sporene af sådanne egnes stenalderbønder ret hyppigt ligger gemte under vore nuværende lands-

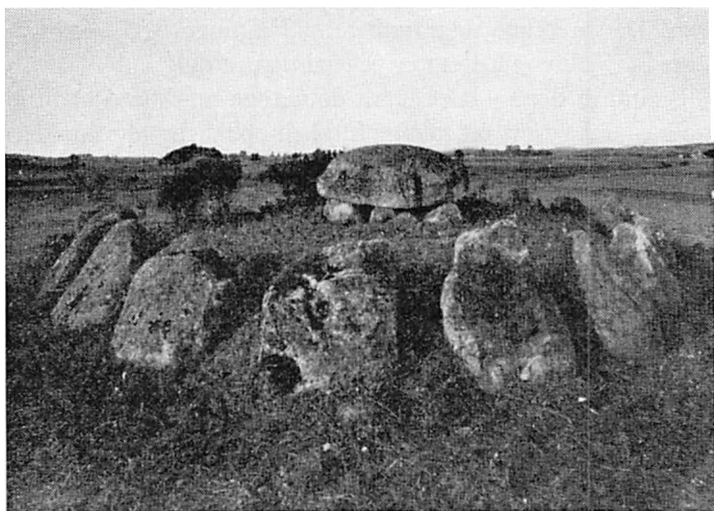
byer. De foretagne udgravninger i Hejninge og i den nedlagte St. Valbys gårdtomter peger i den retning.

Endnu er der — bortset fra de mange markfund af flintsager — ikke gjort ret mange fund til opklaring af stenalderbønderes bopladser og virke i Sorø amt. Blandt fundene kan nævnes:

En boplads på Juliedals mark, Kr. Flinterup s., flere bopladser på bakkerne nord og syd for Assentorp, Stenmagle s., en ved Høed skov, Kværkeby s., en under gårdtomt i Hejninge, stenalderbebyggelse under gårdtomt i Valby, en boplads n. ø. for Gudum kirke, flere bopladser på Holsteinborgs marker, en ved Hyllinge. På Omø har været et flinteværksted. På øens sydspids er fundet et stort antal forarbejder til den yngre stenalders økser. Ved Remergården, ca. 1 km nordvest for Ringsted, er i efteråret 1958 påvist tydeligt spor af stenalderbebyggelse og en mængde flintaffald fra redskabstilvirkning. Der er sikkert mange flere steder, hvor markens flint kan fortælle om oldtidsbo og oldtidsvirke. Lehns greve Bent Holstein skænkede i 1946 til Nationalmuseet en betydelig samling flintredskaber, alt stammende fra en gravhøj, vistnok forstyrret jættestue, fra godsforvaltergården Frederiksløst.

*Skønne stærke oldtidsmærke,
fire tusind år du så,
så, for bondehænder stærke,
ege falde, agre stå.
Vundne agres aks du skued,
medens bål omkring dig lued,
så i askemættet jord
frie danske bønderes spor.*

Det vides, at der i Sorø amt har været 800 dysser, men over halvdelen er forsvundet, og der er intet tal på de mange,

Runddysse i Vielsted.

hvis spor er udviskede langt tilbage i tiden. Tættest står dysserne langs Storebælt, i Sorø-Gyrstingeegnen og i sognene langs Tystrup og Bavelse søer. Danmarks smukkeste og bedst bevarede runddysse er Vielsteddysse i Kr. Flinterup s. og Sorø amts to smukkeste langdysser står i Kellerød i Tystrup s. og i Borup Ris sydvest for Tystrup og Bavelse søer i Gunderslev s. Denne dysse, der er 55 m lang, tilligemed mange andre dysser i sognet — flere af dem med indhuggede skålgruber — vidner om livligt stenaldervirke i disse egne.

Skoven har lukket sig om Gunderslev-dysse. En gang har den ligget på åben mark, en gang har stenalderbønder rejst den mellem kornagre og græsgange, fravristet ældre mørkere og tættere skove, fældet ved flittige øksesving og flammende

bål og dyrket med simple dyrkningsredskaber. Det har summet af liv, af bondeflid og børneleg og kvinders stræb med tilvirkning af klæder, lerkar og andet husgeråd og af dagens måltider — et travlt bondesamfunds vekslende dont. Så fulgte en tid, da skoven igen tog magten. Ensomheden holdt sit indtog i den ny skov — ikke så mystisk og mørk som den, stenalderfolket i deres tid fældede. Solstrefj mellem slanke bøge og ældgamle knudrede ege kunne flimre ned og kærtegne det ældgamle høvdingemindes granitflader. Men tyst og gådefuld er skov og dysse.

I skovens sydgrænse er i nyere tid rejst et stengærde. Det danner skel mellem skoven og et fattigt, stenet og ujævnt overdrev, et halvt hundrede tdr. ld. mellem skoven og landevejen fra nabobyen Reinstrup mod Fuglebjerg. Her har i middelalderen ligget en landsby med gårdene langs Hulebækken i vestkanten af det åbne areal og med et jordtilliggende på 5—600 tdr. ld., hvoraf det meste nu er skov. Mellem gårdene har ligget en nu stærkt forstyrret runddysse. Landsbyen er forladt en gang i det 14. årh. og hele dens område er nu en meget interessant arbejdsmark for Nationalmuseet.

Arbejdet, der ledes af cand. mag. Østergård-Christensen, koncentrerer sig foreløbig om at klarlægge middelalderlandsbyens dyrkningsfællesskab, dens tofter og vange, åse og agre og dyrkningsmetoder. Når dette arbejde er tilendebragt, kan man vente sig en meget oplysende kortlægning og beretning om en sjællandsk landsby i den yngre middelalder, dens agre og dens beboeres forhold. På dets nuværende tidspunkt er dog endnu mange enkeltheder uafklarede.

Men med fuld sikkerhed kan siges, at myten om „Borup gade“ og Knurrevang som et uberørt oldtidslandskab har mistet sin mulighed. Skønt arbejdet foreløbig beskæftiger sig med overfladen, har stikprøver dog godtgjort, at her — ved søernes bredder har levet mennesker både i yngre stenalder og i jernalderens første århundreder omkring Kristi fødsel og sandsynligvis også i såvel bronzealderens mellemliggende årtusinde som i Ertebølle-tiden omkring år 3000 f. Kr.*)

Til bedømmelse af mennesketypen fra den yngre stenalderes første århundreder er kun fundet få så velbevarede skeletter, at de kan give fyldig oplysning, men de antyder, at typen ikke afviger synderligt fra Ertebølletypen. Fra Kellerød stammer et fuldstændigt kranium af en ca. 163 cm høj mand. Det er langskallet og middelhøjt og med lave øjenhuler. Venstre tinding bar mærker af en hjerneoperation med dødelig udgang. Fra Døjringe mose i Munkebjergby s. stammer et kranium, mellemskalle, og et udpræget langskallet med høje skrå øjenhuler. Disse tre fund samt et fra Nordsjælland, langskallet, danner hele samlingen fra denne periode.

*) Endnu i begyndelsen af 1930erne var det almindeligt antaget, også blandt enkelte arkæologer, at her lå fremdeles en plet land, som istiden for de mange artusinder siden havde forment den med sine store sten og sumpuller, mos og fattige græsvækster. I en artikel i Sorø amts historiske samfunds årbog for 1932 bemærkede lokalhistorikeren, redaktør I. V. Christensen, Ringsted, „det gådefulde navn“ på en samling ældgamle ege i nærheden af langdyssen: „Borup kirke“, og fremsatte spørgsmålet: „Et minde om forsvunden bebyggelse eller hvad?“ Spørgsmålet indfangede amatørarkæologen, maskinsmed Dyre Rasmussen. Han foretog gennem en del år en række undersøgelser med det resultat, at han kunne påvise, at der havde ligget en landsby i det såkaldte uberørte oldtidslandskab. Og nu leder Dyre Rasmussen under Nationalmuseets overledelse det daglige arbejde i marken. Her som i mange andre tilfælde er det en interesseret mand fra egnen, der har sat forskerne på sporet.

De øvrige ret talrige fund og den hurtige spredning tegner billedet af en forholdsvis fredelig befolkning, hvis erhverv står i blomstring.

De næste 300 år (2300—2000) viser en fortsat udvikling. Handelsforbindelse med omverdenen har skabt kendskab til brugen af kobber, og allerede fra tiden omkring 2300 har man enkelte fund af kobberværktøj og redskaber, bl. a. ved nytårstid i år et betydeligt, endnu ikke færdigbedømt fund ved Horsens af kobbersmykker m. m. Der har rimeligvis været flere kobberringe, bl. a. smykker, spirallinge o.s.v., end fundene antyder, da det indførte metal vel gang på gang er bleven smeltet om. Ved Gyrstinge er fundet et fladt tyndnakked økseblad af kobber.

I de tre århundreder til år 2000 og tildels i nogen tid derefter rejser bondefolket jættestuerne med deres massegravlæggelser. Et par af de største findes i Sorø amt, nemlig ved Slotsbjergby, hvor der er fremdraget 92 skeletter, og ved Borreby ca. 70 skeletter. Medens kranier fra andre jættestuer og dysser fortsat viser en blanding af lang- og mellemskaller, med et forspring for langskallerne, en såkaldt nordisk type, er der i Borrebystuen fundet flest kortskaller med i det hele groftskårne former, som tyder på indblanding af en anden type, som i videnskabelige kredse, også i udlandet, benævnes Borrebytypen.

Af hele det fundne skeletmateriale fra alle den yngre stenalder tidsafsnit har man kunnet undersøge lemmeknogler, repræsenterende 106 individer og er kommen til det skøn, at

højden i dette tidsrums folkeblanding er steget ca. 10 cm, for mænds vedkommende fra 165,4 cm til 175,1 cm og for kvinder fra 151 cm til 159,5 cm, trods stigningen dog et helt andet resultat, end Saxe kom til, da han i forordet til sin danmarkshistorie skrev, at det må have været kæmper, som kunne bringe dyssernes store sten på plads.

Fra tidsrummet 2300—2000, som danner afslutningen på bøndernes fredelige tilværelse og storslåede pionerarbejde, har vi adskillige bopladsfund. Som det betydeligste betegnes Troldebjerg på Langeland, der har haft hestekoformede huse, hvis rundende bagende har væg af lerklining på grenefletværk, og den lige forside var antagelig lukket med en tyk græstørvmur, og en ca. 70 m lang bygning med stensatte og stenfodrede stolpehuller med indbyrdes mellemrum af i reglen ca. 2 m og med greneflettede lerklinede vægge. Man har altså kendt i hvert fald to boligtyper; plankehuset som i Barkær og stolpehuset med bindingsværk. Om langhuset har været de lavere stillede bolig og de hestekoformede huse de rigeres, ved man ikke. Muligvis har dog visse dele af langhuset været brugt til opholdsrum for kreaturer eller som oplagsrum. Der er nemlig kun fundet et ildsted i langhuset, hvorimod der vist har været ildsteder i alle småhusene. Også udenfor småhusene er fundet adskillige ildsteder, der viser, at kogning jævnlig er foretaget i det fri. Lagdeling er i hvert fald ingen steder klart dokumenteret, og der må stadig regnes med et samfund, som sætter god afstamning og part i byens jord som den egentlige hæder, et samfund af frie mænd, hvor den enkelte vel ved dygtighed og arv kan have erhvervet større velstand og den anseelse, det giver at høre til de bedste familier og være betroet ledelsen af byens anliggen-

der og gudsdyrkelsen. Antagelig var allerede nu sket samling af flere bysamfund til en provinsiel enhed, som krævede mænd af byrd til styre og rettens håndhævere, men fraregnet trællene havde alle frimandsret, og man sporer ikke despoter, men et frisindet og driftigt bondefolk, som ved fælles hjælp og ledet af dygtige dysse- og jættestuearkitekter rejste varige og værdige minder om et tidsafsnit, som — skønt guld endnu ikke var kendt — dog billedligt kan betegnes som vor ældste bondestands guldalder.

Ved år 2000 kunne de sjællandske bønder endnu nyde frihedens og det daglige virkes velsignelser og drage nytte af mark- og husredskabers forbedring. Der var sket store fremskridt. Kornavl og husdyrbrug fulgtes fremdeles ligesom skov, agerland og græsningsoverdrev lå side om side. Selv om indført kobber kunne hærdes til skarpere redskaber, var flinten dog stadig dominerende. Der er endog tydelige spor af en betydelig udførsel af flintøkser både syd og nord på. Højt oppe i Sverige, i Vesterbotten, er udgravet et depot med over 100 smukke flintøkser af sjællandsk flint. Denne handel, såvel som handel med rav og rimeligvis anden ud- og indførsel medførte voksende kendskab til fremmede egne.

Landsbyernes dyrkede jord og deres almindinger, de store overdrev, byerne havde vundet hævd på, var underlagt en kombination af fælleseje og delt selveje.

Bondens religion var fremdeles den fra fædrene nedarvede. Om gudsdyrkelsesformer vides ikke ret meget. Dog er der f. eks. fra Sorø amt et typisk offerfund fra en mose ved Båds-

lunde, Egeslevmagle s.: syv smukke tyndnakkede slanke økser af kridhvid flint. Syd for Højbjerggård i Valsølille sogn er fundet samlet fem store slebne tyndnakkede økser, som også menes at være et offerfund. Dødekulten er stadig en blanding af dyrkningen af fædrenes minde og bondens ønske om fred med de døde for at undgå den hævn, som ville følge, hvis man brød freden og pådrog sig deres vrede — en forestilling, der helt op mod vor tid har værnet mange dysser mod udslettelse. Disse religiøse begreber såvel som dyrkelse af solen, livets og frugtbarhedens guddom, fulgte med over i den ny tid, som ved år 2000 var ved at bryde frem. Om denne overgangstid har dysserne også et ord at melde.

I dækstenen på en dysse på Ølandsgårdens mark i Kr. Stillinge er indgraveret en kreds af skåltegn, der ligesom dyssen selv taler om vort første bondefolks tro og arbejde, men stenen har endnu et symbol, et skib, der nok også har religiøs betydning, samtidig med, at det varsler det kommende tidehverv, da stenalder udvikler sig til bronzealder med dens dyrkelse af skibet som handels- og herskersymbol.

Begyndelsen til de ændrede forhold stammer fra et folkerøre, som ved de tider bølgede over hele Europa og havde sit udspring i egnene øst for Volga. Her levede store vistnok indoeuropæiske nomadefolk, vandrende som Abraham og Lot i endnu fjærnere tider fra sted til sted for at finde friske græsgange til deres store kvæghjorder, hyrdekongernes rigdom. År for år blev klimaet her mere hedt og tørt, græsset visnede, og nomadestammerne brød op og drog mod vest og nord. Lederne førte deres veludrustede skarer fra egn til egn og bragte uro og voldsfærd over en hel verdensdel. Hvor de kom, tiltog de sig herredømmet over de bosiddende. Mange

stammer slog sig ned undervejs og lærte at dyrke jorden, andre fortsatte de lange vandringer, som gennem et par århundreder satte adskillige blodspor. Forud for de fremrykkende horder løb rygter og spredte skræk. Bondestammer i egnene nord for Elben forlod deres bopladser og sejlede over Østersøen til de danske øer, hvor de rensede ud i nogle af jættestuerne og gravlagde deres døde derinde (Borreby?).

Den jyske halvø fik dog hårdest at føle virkningen af det store folkevandringsrøre. Trængte fra alle sider blev de stammer, som benævnes det jyske enkeltgravsfolk, fortroppen, der besatte den jyske halvø. De trængte op gennem Midtjylland og bemægtigede sig ådalene og de tilgrænsende landstrækninger, hvorimod de tættere befolkede bondesamfund i Øst- og Nordjylland en tid holdt stand overfor erobrerne.

Det ny folks særkende var deres gravskikke, enkeltgrave og små høje, der ligger tæt op gennem Midtjylland, og hvis gravgods, især stridsøkserne, stammer fra en anden kultur end det gamle bondesamfunds, som dog i tidens løb, trods undertrykkelse, også var med til at præge erobrerne.

Noget senere trængte andre nomadestammer ad søvejen over Østersøen op gennem Storebælt og besatte en del af øerne og Østjylland, medens andre stammer over de russisk-finske have bredte sig over Sydsverige, Bornholm og dele af Sjælland og måske også tildels Nordjylland. Alle de indtrængende stammer var herre- og erobrersfolk. De havde kendskab og slægts- og handelsforbindelser med folk af en mere fremskreden kultur, og det bevirkede, at bronzen (ca. 10 pct. tin, ca. 90 pct. kobber) begyndte at finde indpas, og en livlig handelsforbindelse til lands og til vands bevirkede, at ved år 1500 var Danmarks bronzealder i fuld udvikling,

og de stammer, der noget senere end enkeltgravsfolkets indtog i Jylland, nåede Sjælland, var beslægtede med de jyske og brugte de samme fremgangsmåder. De menige nomader må have været vant til den undertrykkelse, som fortsattes for dem, men måtte føles som et trykkende åg for landets gamle fri bondesamfund.

Følger vi erobrernes spor i Sorø amt ses det, at de — i modsætning til det jyske enkeltgravsfolk — fulgte de ruter, bondefolkets dysser og jættestuer anviste, ikke mindst landstrækningerne langs Storebælt fra Kr. Stillinge med sine ca. 40 kendte oldtidsmindesmærker, til Skelskøregnen. Det har været en meget stræng tid for disse egnes sikkert ret talrige befolkning, som nykommerne ikke blot kuede, men lærte af. Enkeltgravsfolkets gravskik forsvandt her gradvis til fordel for andre gravformer, og jættestuerne menes i visse tilfælde at have været benyttet også af dem. Der må have været både krigersk og fredeligt samkvem, også en tilpasning bl. a. ved indgifte, men bønderne var tabere. Der rejses ingen ny jættestuer. Den gamle kraft er brudt.

Indvandrerne var efter deres sædvane jævnlig på vandring. Ingen af de hidtid gjorde bopladsfund fra denne tid vidner om ret mange generationers ophold på samme sted, og de har forholdsvis hurtigt udvidet deres område til andre egne, men havnene på Storebæltskysten har været vigtige for de ny storbønder og handelsmænd.

De var ringere jordbrugere end dem, de undertvang og i løbet af 3—400 år smeltede sammen med. Men da bronze omsider ved år 1500 var bleven en nødvendighed, skabte deres stormænd et stærkt handelsmonopol på dens indførsel. De

var på en gang jorddrotter og storhandlende og øgede derigennem deres rigdom og magt.

Samfundet med dets gamle og ny menneskemateriale blev vel en enhed, men på en samfundsmæssigt set ringere grund end den, det gamle bondesamfund havde lagt. En fremgangslinie var brudt af kræfter, man i vore dage ville kalde reaktionære, og dengang som nu viste det sig, at frihedsberøvelse ledsages af stagnation i de klasser, den rammer.

★

Bronzealderen kan egentlig ikke siges at være begyndt det eller det år i nærheden af 1500 f. Kr. Som vi har set, skabtes dens forudsætninger 4—500 før, i stenalderens store folkevandringsperiode. Herfra stammer den gennemgribende samfundsmæssige forandring, som ved år 1500 var så vidt fremskreden, at samfundet under stadige tilstrømninger var kommet i leje under de meget ændrede forhold. Udviklingen havde stået på i det lange tidsrum.

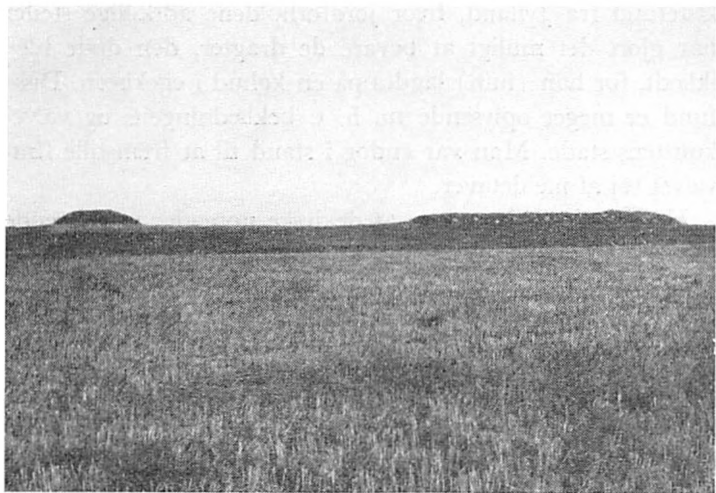
De flokkevis indvandrende nomader bestod af den overlegne og rige herskerklasse og den langt talrigere, trælleagtige underklasse. Overklasseelementet har heller ikke ret mange steder været stenalderens bondehøvdinge og fri bønder tal-mæssigt overlegent, og dens aristokratiske tusindårige vælde må have været et produkt af den samme folkeblanding, som fandt sted i de underkuede klasser. Her er næppe tale om noget brat brud eller skel, men om en fortsat tilpasning, under hvilken den ny og ringere samfundsordning — stærkest præget af indvandrerne — drog sit dybe skel mellem fattige og rige, således at jordens egentlige dyrkere fik ringere kår.

Men de forskellige folkegrupper var ved år 1500 f. Kr. sammenvokset til et nordisk folk.

Ved overklassens overtagelse af bronzehandelen og et strængt storbondestyre udviskes menigmands spor, men store høje og rige fund kendetegner en blændende overklassekultur, i hvilken stenalderens stormandsslægter, i hvert fald på Sjælland, dog må have haft en betydelig andel.

I årene 1500—1300 fortsættes en ubrudt udvikling. Der er fremdeles et, omend kuet bondefolk, måske noget mere indstillet på husdyrbrug end på skovrydning og kornavl. Kornsorterne er de samme som tidligere, dog lidt mindre hvede, noget mere byg, og man har også begyndt at dyrke havre og hirse. Håndværkerne, som også har efterladt sig smukke træarbejder, søger at konkurrere med bronzen. De former økser og våben i flint efter udenlandske bronzemodeller, og flintredskaber til mark og hjem har endnu afsætning. Og da man omsider må give tabt, opvokser hurtigt en særskilt præget støbeproduktion, så indførslen af færdigvarer formindskes. Et par fund fra Sorø amt stammer fra denne tid. Det ene er optaget på matr. nr. 10 Fårdrup, syd for byen, hvor man gravede efter en rotte. Det fandtes et par dage efter i den opgravede jord og består af to smukt forarbejdede økser og et køllehoved. Den ene økses form er den, der efterhånden udviklede sig til den store pragtfulde økse, der dyrkedes som guddommeligt symbol for bronzealderens store økse gud. Det andet endnu mere interessante fund stammer fra dav. gdr. Christoffer Hansens have i Valsømagle, Haraldsted s. Det blev optaget ad to gange, i 1888 og ved århundredskiftet med ca. 80 m's afstand mellem findestederne og består af fem store velbevarede økser, fire spydspidser, en dolk, en fiskekrog — og det hidtil første kendte bronzesværd af hjemlig støbning. Valsømaglesværdet viser,

at nu magter bronzestøberen sin opgave. „Det viser den hjemlige bronzeindustri på tærskelen til sin stortid med tekniken fuldt i orden og med hele den ny kunsts forventning og selvbevidsthed“, skriver Johs. Brøndsted.

Bronzealderhøje på matr. 5 a, Tjæreby ved Skelskor — ca. 1/2 km vest for byen.

*Store stolte mindehøje,
rejst for herskere af stand,
rejst ved trælleåg at føje
til at knuge menigmand,
— omend bondeglæde blegned,
stort I har i minde tegnet:
Vidsyn, vælde, pynt og pragt
og en virksom herskermagt.*

Den første rene bronzealderperiode er udviklet ved år 1300, storhøjenes tid. Enkeltgravsskikken er nu igen enerådende. Kisten af sten eller træ anbringes i niveau med jordoverfladen og dækkes af en større eller mindre stendynge, hvorover højen rejses. Fra denne tid stammer de mange egekistefund fra Jylland, hvor jordforholdene adskillige steder har gjort det muligt at bevare de dragter, den døde blev ikklædt, før han (hun) lagdes på en kohud i egekisten. Disse fund er meget oplysende m. h. t. beklædningens og vævekunstens stade. Man var endog i stand til at fremstille fintvævet tøj af nældetaver.

Højenes fordeling viser, at de jyske nomader vedblivende har holdt sig til Midtjylland, dog med udløbere til Esbjerg-egnen og langs Limfjordens vestegne. Det jyske bronzealderfolk drev ravhandelen, og sandsynligvis anden ud- og indførsel, til og fra Jyllands vestkyst og tillands ad den gamle færdselsvej ned gennem Jylland og videre sydpå. På Fyn og Sjælland holdt man sig mest til de gamle dysseegne langs Storebælt, hvor de har haft deres havne. Men den meget betydelige højgruppe i den nordlige og midterste del af Ringsted herred viser dog også et endog meget stærkt bronzealderislæt. Vi har kendskab til 600 høje i Sorø amt, hvoraf dog kun $\frac{1}{3}$ er bevaret. De højrigeste sogne er:

Bocslunde, hvor der vides at have været 48 høje, Magleby (40), Fodby og Ringsted (hver 35), Tårnborg (33), Haraldsted (31), Karrebæk (29), Stillinge (27), Vigersted (25), Haslev (24), Eggeslevmagle (21). Blandt de betydeligste må nævnes Slotsbjergbyhøjene og Hagbarthøjen i Sigersted s. Mange af disse høje er oprindeligt rejst for en enkelt mand, hvorefter andre enkeltgrave tid efter anden er indsat i højenes sydsider. I nogle af dem er højere oppe i højen sket gravlæggelse fra nyere tid med efterfølgende højforhøjelse.

Men sporene af menigmand er dækket bort i beskedne overfladegrave, de er lagt i muld og blevet til muld. Et par kvindegrave i en strandvold ved Roskilde fjord viser typen, en lille rund grube uden spor af høj over. Sådanne er fattigmandsgravene. På Møllebjerg s. ø. for Skafterup i Fuirendal s. er fundet syv sådanne fladmarksgrave. De fem var helt uden gravgods, i de to fandtes mindre værdifulde ting. Stormandshøjene taler dog også, omend dunkelt, om bondens kår i det ændrede samfund.

Bygning af en dysse eller jættestue var fællesarbejde for at hædre mindet om landsbyens slægter. Det krævede kløgt og omtanke, arkitekt- og håndværkersnille, samt hårde fællestag, men det krævede ikke årelangt slid. Tænk derimod, hvor mange greb med forholdsvis ringe redskaber, der skulle til for at bygge en jordhøj som Hagbarthøjen. Den er over 6 m høj og ca. 30 m i tværsnit, og en stor omkreds jordoverflade skulle afskrabes for at gøre egnen øde og ubenyttet, helliget den gravlagte. Et eksempel kan nævnes: På Stignæs, Magleby s., lå en stor høj, Tjørnehøj, som for en del år siden blev sløjfet, og herfra bortkørtes 7 år i træk 700 vognlæs årligt, og den var mindre end Hagbarthøjen. Det er næppe sandsynligt, at denne er opført ved frivilligt arbejde. Det kan måske ikke sammenlignes med Israels børns trældom, da de måtte ælte ler til Faraernes kolossale murstensforbrug, men det minder dog om påtvunget hoveriarbejde, som rimeligvis også har givet sig adskillige andre udslag. Og set ud fra dette synspunkt tegner tiden sig som et tilbageskridt for landets almue, som nu havde fået rigere og mægtigere herrer — velbevæbnede til at kue deres undergivne og til at føre krige mellem de forskellige provinser, hvor andre stridbare høv-

tinger rådede i kraft af byrd og rigdom som konger over deres stammeområde. Højene, der varierer i højde fra 4 til 8 m og i tværmål fra 15 til 38 m, er udprægede stormandsminder.

Mørket har sænket sig over bondens kår og virke, hans forhold til byjorden, hans stamme ryddede, og til skove og overdrev. Er han ejer, fæster eller helt prisgivet den handlende og herskende storbondes forgodtbefindende? Disse spørgsmål er endnu væsentligst ubesvarede.

For stormandens vedkommende er bevaret god besked om hans bolig i døden, men det træpalads, han sandsynligvis har beboet, er endnu ikke set, og der er heller ikke sikker oplysning om bondens bolig. De forholdsvis få spor af bopladser giver ikke nær så god besked som de undersøgte bopladser fra den yngre stenalder. Et sted har man dog fundet et spor, der giver en antydning. I Pebringe i Østsjælland lå en gammel gård, som for nogle år siden blev flyttet til frilandsmuseet i Lyngby. Der blev påvist konstant bebyggelse på pladsen til langt op i middelalderen og spor af bebyggelse i jernalder og bronzealder, og bronzealdersporene viste en lille rundhytte med stolper i lerklinede vægge og med to svære støtter til at bære tagkonstruktionen. — Klimaet var den gang så varmt og tørt, at man ikke stillede store fordringer til husly.

— Valby, Hejninge, Pebringes historie peger meget længere tilbage end til middelalderen. Disse landsbyer er vokset frem på oldtidsfolkets bopladser. Og det er de næppe ene om at være. Et andet spor, som endnu ikke er færdigbedømt af Nationalmuseet, antyder en sammenblanding af byggeformer fra yngre bronzealder og den efterfølgende jernalder. I Farsø i Himmerland undersøger museet f. t. to hustomter af den almindelige jernaldertype, men med redskabs- og

keramikfund, der må dateres til yngre bronzealder. Det skal blive interessant at erfare, om fortsatte undersøgelser kan fastslå samme datering af hustomterne og bronzealderfundene, så det kan siges, at den ældre jernalders langhuse også var kendte i bronzealderen, i hvert fald indenfor Himmerlands grænser. De øvrige fund landet over giver ret fyldige oplysninger om overklassens levestandard og religion.

Der er først og fremmest helleristningerne, for Danmarks vedkommende (Bornholm undtaget) indgraveret på løse mindre stenblokke, som er ført til museerne, og de store helleristninger, som er blevet på deres oprindelige plads i norsk, svensk og bornholmsk grundfjæld. Skikkelser og tegn giver en forestilling om befolkningens daglige liv, dens husdyr og redskaber, men især om gudsdyrkelsen, hvis opfattede træk er soldyrkelse, tilbedelse af øksens guddomskraft, ofringer ved hellige kilder og andre helligsteder. Tendensen går i retning af personificering af de forskellige guddomme, solguden, økseguden, frugtbarhedens gudinde, handelens og skibsfartens guder. Men tolkningen af tegnene kan ikke siges i alle tilfælde at være sikker.

— I denne forbindelse kan nævnes en lille fundsamling, der også har sin betydning ved bedømmelse af racepræget. I en mose ved Sterby på Holstebroegnen er optaget syv lange smukke hårfletninger, antagelig henlagt af unge kvinder som ofre til frugtbarhedsgudinden. Pollenanalysen daterer fundet til yngre bronzealder. Tørvemassens indvirkning har givet fletningerne en smuk nøddebrun farve, men deres oprindelige farve menes at have været blond, nordisk. Andre steder i Jylland er fundet enkelte fletninger fra samme tid, og fra Torup i Viborg amt stammer fire sammenbundne fletnin-

ger. De unge kvinder, der alle har tilhørt overklassen, har været velvoksne. De målelige skeletter, man har fundet fra denne tid, har en gennemsnitshøjde af 162 cm for kvinder, 172 cm for mænd. Det målbare skelet- og kraniemateriale indskrænker sig dog til fem fund fra egekisterne, deraf fire kort- og en langskallet. Fra den yngre bronzealder med dens ligbrænding er materialet endnu mindre og af tilfældigt præg.

Fundene fra de jyske grave taler i de fleste tilfælde tydeligst, men mark- og mosefund, depot- og offerfund har også en del at sige om overklassens levevis. Nationalmuseet har også fra Sorø amt en betydelig fundsamling. Deriblandt, foruden de to omtalte mest betydelige fra Fårdrup og Valsømagle:

I en mose ved Svendstrup, Tårnborg s., et betydeligt antal smykker i tætte plader, smykkeplader, armringer. Ved Antvorskov et betydeligt depotfund: halsringe m. m. På matr. nr. 8 Stude, Hemmeshøj s., offerfund bestående af halsring, kæde, hængekar, bojlenål. Matr. nr. 7 Erdrup, samme s., to halsringe. I en mose ved Frankerup, Eggeslevmagle s., depotfund: store bælteplader, to armringer, høstsegle. Sydøst for Høve offerfund af bæltesmykker, hængekar, to bidsler m. m. På matr. nr. 14 Slotsbjergby fem svære guldarmringer. På dav. gdr. Peder Madsens englod i Gimlinge enghave to vredne halsringe. I Lundforlund et depotfund: to hængekar, bælteplade, fem halsringe, seks segle m. m. I Magleby Nørrekær, Magleby s., et offerfund, rimeligvis et ægtepars, med mands- og kvindesager sammen i en enkelt tæt nedlægning. Derover som låg et omvendt hvælvet bæltesmykke: to hængekar sat inden i hinanden. Den herved dannede beholder omsluttede tre vredne halsringe, fire andre halsringe, mejsler, celter (økseblade med skaftør), en spydspids og et antal dels hele dels overbrudte sager. Udenfor beholderen en stor armring. Ved Holløse, Gunderslev s., to vredne halsringe.

Så er der det store guldfund fra Borgbjerg i Boeslunde sogn fra tiden 600—400. Fundet blev som ofte nævnt gjort

ad to gange i 1842 og 1874 og vurderet til henhv. 908 og 1096 kr. Det består af to større skåle, to bægre og to øsekar, hvis hanke ender i stiliserede dyrehoveder. Boeslunde banke er nu tildels omformet ved dyrkning, men der var i oldtiden en terrasseformet vej ad hvilken mennesker har færdedes til helligdommens offerbål på bakkens top, og ad hvilken stormænd har vandret for at bringe deres offer og lede de religiøse handlinger. De fundne guldkar antages at have været brugt ved gudsdyrkelsen. I Gryderup i samme s. er fundet et sværd med guldbeviklet fæste. Fra de i Boeslunde sløjfede 36 høje er indsendt ikke så få værdifulde genstande til Nationalmuseet. Det samme er tilfældet fra andre egne sløjfede høje, navnlig fra den store mængde, der er sløjfet på Ringstedegnen. Alligevel må der vel regnes med, at adskillige interessante ting er gået tabt ved de mange sløjfninger.

Bronzealderglansen over storhøjenes tidsafsnit formår ikke at skjule, at det trods alt var en ringe tid for det menige folk. Det ser nærmest ud til, at nedgangen, som begyndte allerede ved folkevandringens indslag, har sat sit præg på flere århundreder. „Det er“, skriver Johs. Brøndsted i „Danmarks Oldtid“ sandsynligt, at Danmark i den ældre bronzealder har været mindre i stand til at brødføde sig selv end tidligere“.

Har landet haft en kuet og derfor initiativfattig bondestand udsuget af en luksusbetonet overklasse. Er det medaljens triste bagside?

I tidsrummet 1000—800 slår ligbrændingen helt igennem og de store højes tid er omme. Over urnen med de efter branden rensede ben rejses kun så små høje, at ploven i stadigt dyrkede arealer forlængst har udraseret dem, så de

kun findes i skovegne, hvor de sammen med mange dysser viser, at dyrkning her er opgivet, dog næppe helt før en gang i jernalderen. Særlig tæt finder man sådanne småhøje i Næsbyholms skove. En grundig undersøgelse af dette område har kortlagt over 100, meddeler museumsinspektør Terkel Matthiassen.

Selv om bronzealderens jævne befolkning har haft ringere kår end stenalderbønderne, viser dog de mange høstsegle i fundene fra den yngre bronzealder og helleristningernes agerdyrknings-scener, at både kornavl og husdyrhold fremdeles følges ad og er grundlæggende for handelens stærke opsving i tidsrummet 800—600. Handelen holder sig i denne periode ikke alene til de gamle handelsruter, men inddrager efterhånden hele Østersøområdet i sit virkefelt, så overklassens rigdom nu er størst på øerne, medens den jyske handel mere går ad den gamle landrute mod syd. Guld indføres i store mængder, både som ringguld og spiraloprullede trådringe i alle størrelser, men også som råstof, mest hentet fra de østrigske alper. Guldet, der pranger i store og små smykker, i spisesæt og på rigt udstyrede toiletsager som rageknive, kamme, pincetter, tatovernåle o.s.v., har også været brugt i handelen som umøntede penge.

Højdepunktet nås i århundredet 600—500, hvor der er et nordisk kulturfremstød, en kolonisation, mod syd. Der er i store nordtyske egne fremdraget fund af umiskendeligt nordisk indhold. Dansk foretagsomhed var medvirkende til, at vore nuværende grænseegne ved Ejderen ved år 500 f. Kr. var det centrale område i et udstrakt bronzealderrige, hvortil det meste af Sverige og Norge også hørte.

Danmark er i forhold til det øvrige Europa som en blindgade i udkanten af en storby, et snævert afgrænset område, hvor stærke udmarkspionerer fæstede bo, og hvor de og deres efter- og tilkommere byggede et så driftigt samfund, at det kunne sende kulturspredere mod syd og indpode en befrugtende kultur i lande; forfædrene havde gennemvandret, da de drog mod nord.

Så store og så vidtskuende var vor bronzealders overklasse. Det er medaljens skinnende forside.

Måske var det første, men det blev ikke sidste gang, at vort lille lands udvandrere tilførte andre verdens egne en i forhold til vor lidenhed betydelig handlekraft og intelligens.

I det følgende århundrede spores en delvis nedgang, en overgangstid med stærk fremmed indflydelse truer de gamle handels- og herskeformer og svækker magtbalancen. Begyndende kendskab til brugen af jern varsler omslag, samtidig med, at det ser ud til, at bønderne rejser hovedet. Der findes igen som i yngre stenalder flere kornaftryk i lerkarrene — de viser forøvrigt, at hvededyrkning stadig er i tilbagegang, og byg og havre vinder frem. Hestebønner og ærter er også repræsenteret i enkelte fund.

Overklassen ødsler fremdeles med guld og bronze til smykker og bohaver, medens jernet først gør sig gældende i våben og redskaber. En stor og i mange måder glansfuld tid går på hæld. Dens rigdom og magt skygges af usikkerhed.

Dertil kommer, at klimaet, som hidtil har været varmt og forholdsvis tørt og med milde vintre, skifter til kolde vintre og kolde regnfulde somre. Det, sammen med tilstedeværelsen i dansk jord af myremalm til jernudvinding, svækker den gamle overklassens indflydelse, dens glans og rigdom, og det

er også sandsynligt, at mange generationers liv i luksus har haft en „forfinende“ og svækkende indflydelse bort fra tidligere tiders robuste kraftudfoldelse.

*Kolde jern og kolde vintre,
myremalm i landets jord
kunne herskermagten hindre.
Magten sank i våde spor.
Regn og kulde hjælp tilbage
sæd og skik fra gamle dage.
Nærmere — med værnemod —
høvding atter bonden stod.*

Jernalderens første 100 år (400—300) er vel en direkte fortsættelse af bronzalderen, men den voldsomme klimaforværring, som snedækkede den forhen vintergrønne jord og gjorde mange sommervåde arealer uegnede til dyrkning og efterhånden forvandlede dem til mose (de nordjyske vildmoser stammer fra denne tid), ændrede fuldstændigt levevilkårene, og når det i ovenstående verslinjer siges, at det gamle herskertemperament forsvinder, bygger denne antagelse ikke blot på den almindelige erfaring, at i fælles nød finder man sammen, men også på den kendsgerning, at de høvdinger, man mener at skimte bag beretningen om de mange jyske bopladsfund fra jernalderens første århundreder og bag de tusinder af jyske gravtuer, hvorunder høj og lav jordedes i hver sin tue, taler om jævne demokratiske forhold, mere lig de første bondesamfunds fællesskab end bronzalderfolkets stolte overklasse-minder. Deres linje blev øjensynlig brudt i

dette tidsafsnit, og muligvis har en del af dem søgt andre „græsgange“ hos kendinge og handelsforbindelser i andre lande.

Tænk vi os nu linjen forlænget gennem de følgende århundreder til beretningerne om vikingebøndernes værdighed, når de som fri mænd fulgte deres høvding på vikingefærd, kan det vel siges, at linjen hist og her kun skimtes som en bugtet og utydelig kurve, men den fortsatte udvikling fra vor tidsregnings begyndelse sandsynliggør dog en tendens i retning af den ved årene 800—1000 kendte tredeling: høvding, bonde, træl. Skellet mellem høvding og bonde kunne for en økonomisk betragtning være stort, men set under synsvinklen menneske overfor menneske, står bonden overfor sin høvding som frimand uden trælleagtig ydmyghed. Han støtter sig som høvdingen til sin æt og til jorden, hvadenten han har taget den i fæste eller er selvejer. Og så vidt man kan forstå historiens tale, fastholdes denne frimandslinje nogenlunde til op mod den højtprieste Valdemarstid, hvor bondens kurve, trods en foreløbig økonomisk fremgang og skovrydning til ny landsbyer, er ved at tage en skæbnsvanger nedadgående retning mod dyb afhængighed, hvortil også medvirkede, at klimaet, som efterhånden var blevet normalt, igen omkring år 1300 blev så koldt og fugtigt, at vundne agre forvandlede til udyrkelige sumpe.

I Danmark som i andre nordeuropæiske lande blev mange landbrug forladt. Deshårdere blev byrden for dem, som holdt stand, under trykket fra herremændene, der tilegnede sig ødegårdene. —

— Efter dette udsyn over en række århundreder vender vi tilbage til tiden omkring år 400 f. Kr. og bemær-

ker, at jernalderen først slår igennem i Jylland og på Bornholm*), hvorimod der kun er få fund fra Sjælland fra de første 2—3 århundreder, men dem, man finder herfra, er væsentligt grave med rigt gravgods. Her har de mange følgende århundreders stadige og mere intensive dyrkning af jorden jævnet menigmands små gravtuer, boliger og agre.

Muligvis har der også været en del udvandring til mindre barske egne. Cimbrenne og teutonerne, som efter adskillige vandringer og sejre over romerne omsider 101 f. Kr. blev besejret og splittet af den romerske hærfører Marius, menes at være udvandrede fra Nord- og Vestjylland. Det har også nogen sandsynlighed, at de vestgoter, der i vor tidsregnings første århundrede var bosat i Østtyskland, og hvis efterkommere vandrede mod syd og var med, da vestgoter i 410 e. Kr.

*) Amtmanden over Sorø amt i årene 1871—1902, Emil Vedel, var i 1866 amtmand over Bornholm. Han var en stor naturelsker, og under sin færden omkring på øen gjorde han en opdagelse, som var medvirkende til at datere den danske jernalders begyndelse. Ved bronzealderens slutning havde man på Bornholm en særegen gravskik, de såkaldte røser, småhøje bestående af en ophobning af mindre sten, hvorunder fandtes en i undergrunden nedgravet plet, som bestod af kul- og askeblandet jord, isprængt brændte knoglerester, potteskår — og jernstumper. Sådanne mørke pletter, også uden røser, forekom i hundrevis som runde fordybninger, fyldt med rester af ligbålet. Det fangede amtmandens interesse, og han foretog adskillige udgravninger, ved hvilke han fremdrog både bronze- og jerngenstande, kendte fra Mellemeuropa, hvor den ældre jernalder falder tidligere end i Danmark. Blandt det fundne var også et enægget jernsværd. Ved disse undersøgelser, hvis resultater han i sin amtmandstid i Sorø forklarede i en række afhandlinger, lagde amtmand Vedel en solid basis ikke blot for studiet af Bornholms oldtid, der er nær knyttet til Gotlands og Skånes, men bidrog til løsning af flere arkæologiske problemer. Det store materiale er indgået i Nationalmuseets samlinger.

Den bornholmske gravskik er i det øvrige Danmark kun kendt yderst spredt, væsentligst i Øst- og Nordjylland.

stormede Rom, er udvandret fra deres gotiske frænder i Øst-danmark. Hvor megen tiltro man kan tillægge Saxes gen-givne sagn om Langobardernes udvandring fra Danmark, får stå hen. Ved vor tidsregnings begyndelse levede de i egnene mellem Elben og Weser. Det var deres udgangspunkt for deres krigerske færd syd på gennem Europas lande i folkevandringstiden før deres endelige bosættelse i det 6. århundrede på Italiens frugtbare Poslette.

Der er fundet over 100 jyske agerfelter fra jernalderens første fire århundreder, og det er ikke udelukket, at lignende agersystemer har været i brug allerede i bronzealderen. Nogle helleristede netfigurer har en påfaldende lighed med de fremstillede kort over jyske jernalderagre, og de sammen med de på netfigurerne indgraverede bronzealderskibe kan opfattes som symboler for den til landbruget knyttede handel, måske også som frugtbarhedsgudindens skib og dets omkørsel over markerne i magisk øjemed. I hvert fald, selv om man ikke endnu har kunnet vise den yngre stenalderes agerfelter, har helleristningernes billeder vist adskillige pløjescener med okseforspand. Under en ældre bronzealderhøj ved Jægerspris har man fundet det hidtil kendte ældste system af smalle højryggede agre, sandsynligvis dannet ved hjælp af spade. Plovspor dannet af den primitive ard har vist sig som streger hen over undergrunden under andre storhøje, deriblandt i Slotsbjergby. Lignende plovspor, som viser, at man allerede i bronzealderen ikke veg tilbage for dyrkning af svær jord, er påvist under en høj i Torup, Nordsjælland. Og det er sandsynligt, at sådanne plovstreger er trukket allerede i den yngre stenalder, her som andre steder i den gode jord, hvor sporene forlængst er slettede.

Næsten alle fundene af agre fra jernalderen stammer fra sandjord, for en stor del jysk hedejord. Mange steder har man fremdraget agersystemer på omkring 1 kvadratkilometers størrelse med bopladser. Agrene er plane og af vekslende størrelse, helt op til 1 td. ld., afgrænsede af lave volde, de såkaldte digevoldinger, og der er ligeledes i bakket terræn ved fortsat dyrkning opstået en terrasseagtig deling. Agersystemet, ca. 10 tdr. ld., i det sydvestlige hjørne af Topshøj skov i Lynge s. ligger som de jyske agre på sandet og gruset jord. Dyrkningssporene består dels i opsamlede sten, som er fundet i stor mængde, dels i terrassekanter og ret brede, noget uregelmæssige agerfelter. Topshøjagrene har haft deres tid, før skoven tog dem, men ploven bevarede sit ubrudte herredømme over den bedre jord, som var dyrket allerede i den yngre stenalder. Det er mange dyssers og jættestuers vidnesbyrd. Og i jernalderen er man vant til intensiv dyrkning af den sværere, mere yderige jord og et efterhånden mere udformet dyrkningsfællesskab.

Måske begyndte det netop *først* i den gode jord i en opgangstid, da man måtte tage også den ringere jord ind til dyrkning. Denne antydning er Gudmund Hatts, der i sin bog *Oldtidsagre* (1949) skriver, at de jyske oldtidsagre er kulturens opgivne forposter.

I århundredet efter 1864 er forposterne igen rykket ud og har omdannet heden til skove og kornvange.

Det vides, at man allerede i det ældste afsnit af jernalderen kendte ret udviklede plovtyper. Et noget medtaget fund fra Tømmerby i Nordjylland antyder både muldfjæl og hjulstel, og selv om den gamle ards forbedrede typer langt op i tiden vedblev at være i brug, har de sværere plove og den

sværere jord, moræneleret, ret tidligt fundet hinanden. De gode jorder blev, en gang taget i brug, ikke igen forladt. Hvad ploven formede et år, udslettede den det næste, og de brede højryggede agre, hyppigt adskilte ved afvandingsgrøfter, er muligt af langt yngre dato. I den i det foregående nævnte middelalderlandsby Borup er agrene vel gennemgående ret brede, men ikke synderligt højryggede. De højryggede agre, som er fundet i Borupområdet, stammer fra dyrkning i tiden efter landsbyens nedlæggelse.

Derimod har der i langt ældre tid været kendt ganske smalle højryggede agre, bl. a. i landsbyen Lindholm ved Nr. Sundby, som ca. 1050 på grund af voldsom sandfygning måtte forlades. — Men det er kun en enkelt del af de oplysninger, man deroppe er ved at finde under sandlaget.

Den interessanteste af de hidtil fremdragne jernalderlandsbyer er Borremose i den sydlige del af Himmerland. I sin oprindelse var den en tilflugtsborg, hvor omegnens bønder søgte ind i urolige tider, når de trængtes af fjendtlige nabostammer. Tilflugtsborgen var anlagt på en holm omgivet af et morads, som den gang har været sø. Hele holmen rundt har man gravet en ca. 2 m dyb, 6 m bred grav og bygget en vold på gravens inderside. Og i voldgraven er fundet mange korte tilspidsede egepinde stukket i bund og sider til at gennembore fjendernes fødder, når de forsøgte angreb. I et offerfund i en nærliggende mose har man fundet to velbevarede mokkasiner.

Borremose blev senere en stor landsby med en stensat vej over lavningen til agre og overdrev på den anden side, og undersøgelsen har vist, at bebyggelsen har været langvarig. Husene er af vekslende størrelse, det største 23 m langt, 6 m

bredt, det mindste kun halvt så langt og knapt så bredt. De har alle haft metertykke græstørvægge og lyngtørvtag, båret af to rækker fritstående stolper. Omkring ildstedet i husenes vestende fandtes lerkarskår, i nogle af dem også kværnstenen. I husets østende var stald. Husene ligger på begge sider af en 2 m bred brolagt landsbygade, som ender i en smallere sti op til byens gravede gadekær.

Der er ingen tvivl om, at der i de fire sidste århundreder før vor tidsregning er sket gennemgribende forandringer såvel i samfundets som i det enkelte hjems indretning. Det har været en brydningstid, hvor gamle livsformer og kår ændredes gennem klimaforværringens trængsel. Det første store uafviselige krav var at skabe vinterly for mennesker og dyr. I bronzealderens varme klima kunne kreaturerne gå ude hele året, blot i indtræffende barsk vejr søge læ i skoven eller i primitive læskure. Måske måtte der også i kortere perioder gives lidt fodertilskud af hjemsamlet løv- og græshø. Nu blev både fast vinterfodring og husly nødvendig. Der måtte bygges.

Og fraregnet fæstningspræget i Borremose ligner denne landsby de mange andre jernalderbyer, som er undersøgt. Husenes størrelse og de indenfor væggene gjorde fund kan veksle i samme by og fra egn til egn. Væggene er heller ikke alle steder jordvolde, undertiden træværk med lerklining, men når undtages den enlængede gårdform, minder de forskellige hustomters indbyrdes beliggenhed og landsbyens hele form meget om nutidens danske landsbyer.

Hele denne nødvendige omstilling af landbruget har skærpet bondens selvhjulpethed, og et godt hjælpemiddel blev myremalmen, hvoraf han ret hurtigt lærte at udvinde jern

og skaffe sig bedre redskaber. Der skulle høstes vinterfoder til besætningen, som i mange tilfælde ikke har været ret stor, skønt en enkelt boplads dog viser staldplads til mindst 10 kreaturer. Og man må stadig huske på, at det er forladte bopladser, man har fundet. I de frugtbarere egne er sporene slettede eller rimeligvis i mange tilfælde gemt under de nuværende landsbyer.

Der er fundet store løvknive til afkvistning af løvtræer til supplerende af vinterfoderet. Høstseglen, der dog stadig er i brug, er ikke mere ene om korn- og høhøsten. Leen har taget begyndende form som en forlængelse af seglens krumning og nærmer sig, såvel som markriven fuldstændig lighed med disse to vigtigste høstredskaber, som de ser ud nu, og som først i vore dage næsten er sat fra bestillingen. Et andet lille nyttigt redskab, fåresaksen, der er lavet som et bøjet fjedrende stykke jern med to skarpe saksblade, er lig den, der er brugt til fåreklipping i vor tid. Og det samme kan siges om adskillige trægenstande: køller, truge, spande, fade, skeer, sleve o.s.v., omtrent som dem vore bedsteforældre brugte og i nogle tilfælde vi selv bruger. Plejlstøjet, som gennem lange tider var det vigtigste tærskeredskab i Nordeuropa, er knap så gammelt som de øvrige redskaber. Hjulploven er i brug adskillige år før år 0 sammen med forbedrede typer af den ældste plovform arden.

Der er ikke fra jernalderens første fire århundreder fundet spor af ladebygninger. Man må have haft kornet og høet stående i stakke ved boligen. Men i den del af bygningen, som anvendtes til beboelse, stod kornbeholderen, et højt rummeligt lerkar, undertiden med et taphul nær bunden. Ved vestgavlen var almindeligt en lerbænk og oven over den en hylde

til mælkekrukken og til andre fødemidler. En gammeldags kværn, som den man brugte allerede i stenalderen, fandtes i reglen også. Drejekværnen blev ikke almindelig kendt før henimod jernalderens slutning. Ved væggen nærmest indgangen stod væven. Stuen har dannet rammen om meget kvindearbejde med tilberedning af fødemidler og beklædning. I nogle huse var også en lerbænk ved en af vægsideerne. Man har ingen spor hverken af bord eller seng, men rummet var i det hele så rigeligt møbleret, at man dårligt forstår, hvordan hele familien kunne finde soveplads.

Først op mod folkevandringstiden omkring år 400 e. Kr. finder man enkelte spor af bygninger med ladeplads og anden ruminddeling i forbindelse med udviklingen af de flerlængede gårde, der i tidlig middelalder begyndte at tage form som firelængede, dog med en „smøge“ mellem de enkelte længer. Stuehuset i sådanne gårde, der dels var bindingsværk med lerklining, dels forskellige træhustyper, var fremdeles en beskeden indretning uden skorsten og uden glas for de små glugger og lysprækker i ydervæggene. Arnen var fremdeles opholdsrummets midtpunkt. Her tilberedte man kødet og flæsket og bagte de pandekagelignende fladbrød, hårde at bide, da de var bagte uden hævningsmidler. Bageovne var endnu en sjældenhed.

Er der i jernalderlandsbyen fra de fire sidste århundreder før og et par hundreder e. Kr. en bolig, der gør et lidt mere herskabeligt indtryk end de øvrige, vil man uvilkårligt gætte, at det er hovedgården, og man kan give gætningen nogen sandsynlighed ved at henvise til, at en meget stor del af vore landsbyer fra tidlig middelalder til langt op i nyere tid havde

sådanne hovedgårde, stadig af samme type som bøndergårdene, højst nogle få trin forud for de andre i udvikling. Hovedgårdens udseende, i hvert fald fra ydersiden, var ikke meget forskellig fra byens andre gårde, imellem hvis agre hovedgårdens agre lå spredte efter samme system som de øvrige bønders. Men manden i hovedgården kunne eje hovedgårde og fæstegods i andre landsbyer og være herremand. Og hvordan sås han så i landsbyens hverdag? — I middelalderens folkeviser ser vi ham undertiden bag sin plov som en anden bonde. Herredshøvdinge, hærførere og andre høje embeds- og befalingsmænd, der som jorddrotter sad inde med store indtægter, har dog i vikingetiden, og måske tidligere, boet i mere komfortable træhuse, som ikke let lader sig efterspore i jord, men i sagn og historie, og senere i solide borge omgivet af volde og grave. Men det synes givet, at enten vi ser på landsbyernes små høvdinge i deres beskedne hovedgårde eller på dem, der havde større myndighedsområde og herresæde, får man det indtryk, at hed det i bronzealderen: herre og træl, hedder det i jernalderen og middelalderens ældste halvdel: høvding og bonde, begge fri mænd, rige eller fattige.

Det var ikke blot klimaforandringen, der tvang bonden til helt at være selvforsynende. Der var opvokset et stort mellemeuropæisk Keltterrige som spærrede for al forbindelse med stormagten Rom. Og under en hård nødvendighedslov modnedes et ukueligt initiativ og rejstes et bondesamfund, som ved flid og snille erhvervede en velstand, der skabte en stærk selvfølelse og frihedshævdelse, som for en tid, og det vil sige adskillige århundreder, kunne hindre en udpræget klassesdeling.

Den rådende velstand gav sig ikke blot udtryk i godt dagligt udkomme, men også hist og her — stærkest på øerne — i en rigdom på guld, sølv og bronze, og denne metalrigdom forøgedes yderligere ved vor tidsregnings begyndelse. Da havde det mægtige romerrige besejret og tildels fordrevet kelterne og erobret hele Vesteuropa til Rhinen, England til Skotlands grænse, Sydeuropa til Donau, alle Nordafrikas kystlande samt store dele af Asien.

De ny forhold skabte øget import syd fra, og fra år 0 til 200 er der rige gravfund fra hele landet, men stadig er fund af bopladser og agerfelter sjældne på Sjælland. Til gengæld er mange grave, både de større enkeltgrave og de små gravgrupper, man har fundet, mest fornemme grave med rigt udstyr, bl. a. mad- og drikkevarer i sølv, bronze og glas, romerske produkter af udsøgt kvalitet vidnende om en overklasse, som jo ikke kunne bestå, hvis der ikke også var en arbejdende menig befolkning, som måske på øerne har været noget mere afhængig end de jyske bønder af mændene i hovedgårdene. Der er kun fundet få urnegrave, der ved deres beskedne gravgods må stamme fra denne store del af befolkningen, men der er gjort mange betydelige fund af tildels importerede sager.

Roms sidste store erobring var England. Hvad der lå øst for Rhinen og nord for Donau kunne de ikke overvinde, og disse barbarer, som man kaldte dem alle, var, skriver den romerske admiral Plinius, som i det første århundrede nåede op til Jyllands vestkyst, så dumme, at de slet ikke kunne for-

stå, hvilken vending det ville være for dem at komme under Roms højere kultur. De sagde, de satte større pris på deres frihed end på at blive slaver under Rom.

Barbarerne, og der har utvivlsomt været nordboere imellem, trængte sig truende mod Roms grænse. Man prøvede at formilde dem med gaver. Et fund som Hoby-fundet på Lolland fortæller noget derom. Fundet er fra det romerske riges første kejsertid, 1—21, og består af et kostbart spisesæt af romerske sølv- og bronzekar, prydet med motiver fra den græske heltedigtning. På bunden af to af sættets sølvbægre er indridset navnet på den romerske legat Silius som 14—21 havde sæde i Mainz. Det er uden tvivl et forsøg af det romerske diplomati på at vinde en fremragende barbarhøvding.

På et lidt senere tidspunkt, da fortsat erobring helt var opgivet, måtte Rom ligefrem i dyre domme tilkøbe sig grænsefred, hvorved dets guld- og sølvrigdom og mange andre værdifulde sager spredtes over barbarernes lande, og en rundelig part af disse skatte er nået vore breddegrader — ikke mindst efter Vestgoternes plyndring af Rom i 410. Fra denne tid stammer guldhornene fra Gallehus. Begge hornene dateres med stor sikkerhed til tidsrummet 400—450, men det er også omtrent alt, hvad man ved med sikkerhed om denne kongelige skat — det og så nogle runer på det ene horn: Jeg Lægæst, Holtes søn, gjorde hornet. En arkæolog (Geoffrey Bibbi) betegner de danske guldhorn som en af de mest irriterende oldtidsgåder.

I de første århundreder e. Kr. er sket en krigersk udvikling. Handel og togter over have og fastlande har næret folkets eventyrlyst. De store folkevandringer i årene ca. 350—600 var ikke uden stærk berøring med stammerne i norden, der

havde stammefrænder i andre lande, og der har været både ud- og indvandring. Der er bl. a. Goterne, og der er Erulerne, hvis navn er bevaret i den nordiske titel jarl. Herom fortæller historikeren Prokopius ca. år 500 (gengivet efter A. D. Jørgensens Fortællinger af Nordens historie):

„En germansk stamme, som kaldte sig Eruler, blev i folkevandringens tid fordrevet fra sine bopæle ved Donau. Den delte sig i to, af hvilke den ene af den østromerske kejser fik tilladelse til at nedsætte sig i Illyrien ved Adriaterhavets vestkyst, medens den anden under anførsel af høvdinger af kongeligt blod vendte sig mod nord og vandrede gennem Slavernes riger og fortsatte uden at møde modstand videre mod nord gennem Danernes lande, hvorefter de bosatte sig ved siden af Goterne, som var det talrigeste folk. Nogen tid derefter dræbte Erulerne i Illyrien deres konge og besluttede at kære en ny af deres gamle kongeæt, som var draget mod nord. En sendefærd drog til Thule (det navn gav sydboerne nordens lande) og udvalgte en kongesøn, som imidlertid døde på vejen sydpå, hvorefter de vendte om og kærede en anden, som med følge drog af sted til Illyrien“.

Dette viser, skriver A. D. Jørgensen, at man i norden var vant til at modtage frænder fra fastlandet til at tage fredeligt ophold i de nordiske bygder. Betydelige fund af østromerske mønter findes på vore øer netop fra denne tid (sidste halvdel af det 5. årh.), da nordiske konger og høvdinger afnødte den østromerske kejser en årlig skat.

Vi hører også her navnet Daner, den stamme, der gav Danmark sit navn, og meget tyder på, at det er en østdansk stamme, men spørgsmålet: skal den søges på Sjælland eller øst for Øresund, er endnu ikke besvaret fyldestgørende.

En kreds af vore heltesagn, som stammer fra tiden 500—750, samler sig om kongesædet Lejre. Dér er i efteråret 1958 ved undersøgelse af den store overpløjede Grydehøj (yngre jernalderhøj helt til bunds) afdækket et stort, meget ejendommeligt gravkammer med knogler og guldtrådsblandede rester fra ligbrændingen, sandsynligt en Lejrekonges eller dronnings gravplads ved siden af en stor skibssætning.

De hos Prokopius omtalte Slaver var under folkevandringen trængt mod vest, og da røret sluttede, var Danmarks grænse trukket. Slaverne havde som en stor kile trængt sig midt igennem det store bronzealderrige, erobret alle Nordtysklands kystlande og stukket kilespidsen helt ind i Holsten. Sli- og Ejderregnen var nu ikke mere den centrale del af et vidtstrakt rige med beslægtede stammer og en fælles kultur, men en grænse.

Og på en ø i Ejderen — siger sagnet — stod før den tid, ca. år 400, Uffe ene mand mod to drabelige tyske kæmper og værnede nordens egentlige grænse. Her klang Skræp i Anglerprinsens hånd til sejr. Og da Anglerne kort efter udvandrede til England, fulgte sagnet med og blev fælleseje for Danmark og den engelske provins Mercia, i hvis kongerække Vermund og Offa har en lignende plads som i den danske. Hvor Anglerne drog ud, rykkede nordiske stammer ind. Derom vidner mange sydslesvigske stednavne.

Så er Danmark afgrænset, og de indbyrdes kampe mellem de danske stammer om eneherrerdømme, som forlængst var i gang, kan tage mere bestemt sigte. På viede steder er frem-

gravet store offerfund bestående af den tabende hærs våben og udstyr. Cæsar, som ved vor tidsregnings begyndelse besejrede Frankrig, skriver, at Frankerne, før de går i slag, lover krigsguden hele sejrens bytte, som bringes sammen på hellige steder. Den spanske kirkefader Orasios slutter en beretning om en germansk sejr over Romerne således: Klæder blev sønderhugget, guld og sølv sænket i floden, mændenes brynjer sønderhugget, hestetøj adsplittet, hestene nedstyrtede i afgrunden, fangerne med reb om halsen ophængt i træerne, således at der ikke levnedes mere bytte, end der levnedes nåde til de besejrede.

Det var et religiøst krav, som blev opfyldt, når friheden stod i fare. Så dyrt skulle kamplykken betales. Løftet til krigsguden skulle holdes.

Og krigsguden var Odin, som i vort første årh. holdt sit indtog i norden. Folkets religion var ved jernalderens begyndelse en fortsættelse af den gamle soldyrkelse, som efterhånden havde taget form som en personificering af en række guddomme, og det gjorde det lettere at optage ny guder og bevare gamle. Jorden var således forberedt til den ny sæd, og Odin og hans følge passede godt til folkets krigerske tilbøjeligheder og blev skjaldenes og høvdingernes, de i folkevandringstiden ud- og indvandrende eventyreres og senere vikingetidens søheltes og landvinderes gud. Og under Odin og Thor i blodige indbyrdes kampe, under gudernes krav på krigsbyttet fuldbyrdedes Danernes samling af Danmark.

Det skete i brydningstiden mellem kristendom og hedenskab. De store Jellingehøje står som et kraftfuldt minde herom. Og i deres nærhed lå Kongsgården, bolig for de første konger over et samlet Danmark som hjemstavn for en

nordisk race, et tæppe vævet af mange tråde fra Ertebølle til Eruler og Goter, men ingen tråde ændrede mønstrets lyse nordiske, blonde tone, vore forfædres præg, vort eget*).

Men de minderige Jellingehøje har også andet at berette. Nyere undersøgelser har kortlagt et betydeligt hedensk gudehov, der må have været central helligdom og tingsted for et stort område. Viet har form som en 200 m høj trekant med grundlinjen spændende over terrænet, hvor kirken står, og hvor en trækirke på hedensk offersteds grund stod før den. Pladsen, der har været afgrænset med bautasten, kan rumme 20.000 menesker.

Senere er fundet spor af et vi af lignende størrelse og form med grundlinjen spændende over Tibirke kirkeplads i Nordsjælland og spidsen rækkende ind i Tisvilde hegn. Interessen forøges yderligere ved, at opdagelsen her sættes i forbindelse med, at der er fundet en brolagt oldtidsvej fra bronzealderen pegende op mod kirken.

Byerne Tibirke og Tisvildes navne afledes, som mange andre ældgamle stednavne, fra guden Tir eller Tyr. Denne krigsgud må have været dyrket her i landet, før han gled ind i gudekredsen om Odin, i hvilken han i vikingetiden var sunket ned til en beskeden plads. En anden guddom, den

*) I 1922 fremsatte skoleinspektør Heltoft, Haslev, den gang lærer i Jellinge, i Vejle Amts historiske samfunds årbog den vel begrundede formodning, at Kongsgården ikke, som hidtil antaget, har ligget på præstegårdens plads, men derimod tæt øst for kirken, hvor byens største gård, Fogedgården, har ligget, og foretagne gravninger har støttet formodningen. En prøvegravning i 1942 fremdrog stenbrolægning og højere oppe en hestesko af middelalderlig form. Ved tilfældigt jordarbejde i nærheden blev også konstateret stenbrolægning. Midler til en tilbundsående undersøgelse, der vil kaste lys over Jellingehøjenes — og Danmarks — historie, har endnu ikke været til rådighed.

kørende gudinde Nerthus med okseforspandet, har efter helle-ristningernes fremstillinger også været dyrket langt tilbage i oldtiden, hvor hun siges at køre over markerne, signende afgrødernes vækst. Når køreturen ved forårstide var tilende-bragt skulle køretøjet og gudestatuens under præsternes tilsyn vaskes, fortæller romerske forfattere, som har haft nogen forbindelse med Nerthusdyrkelsens nordeuropæiske egne. Og de, der foretog dette arbejde og kom i så nær berøring med det guddommelige, måtte dø. Arkæologer har påvist en mulig forbindelse med den kendsgerning, at de velbevarede moselig, man har fundet, og som øjensynligt viser en voldsom død — Grauballemanden og Tollundmanden — ikke har fået noget gravgods med sig, men simpelthen er blevet nedstyrtet i mosehuller. Måske var de blandt dem, der ren-sede de hellige ting efter den signende kørsel. Ligene stam-mer fra tiden i nærheden af Kristi fødsel, og Nerthusdyrkel-sen fandt sted i nordens så sent som 4—5 århundreder efter Kristi fødsel. Heller ikke på det religiøse område er der noget skarpt skel mellem gammelt og nyt. Guder fra en kreds kun-ne optages i en anden, så længe der var tale om hedensk gudsdyrkelse. Der er endnu mindre skel mellem oldtidens legendeformer af overtro og senere tiders. Med dem er det som med nissen, der stadig flytter med. Ældgammel overtro ligger endnu bevidst eller ubevidst, i mange sinds baggrund. — Skikken at signe de såede marker førtes således videre i den katolske kirkes kors- og bedeuge omkring Kristi Him-melfartsdag, hvor menigheden anført af præsten med løftet kors gik i procession gennem landsbyernes vange. Enkelte steder, deriblandt Tingjellinge, holdt denne korsbyrdsskik sig betydeligt længere end til reformationen.

Endnu et gudehov som de to nævnte er fundet i Tingsted på Falster. Og hvem ved, måske finder Midt- og Vestsjælland lignende centrale oldtidshelligdomme.

En særlig gravskik, skibssætningen: en stenkreds i skibsform var kendt allerede i bronzealderen, men den gang synes denne form nærmest at have haft religiøst formål, som dyrkning af skibet, der om natten skulle føre solen på plads, hvor den skulle være om morgenen. (I indlandsområder tænkte man sig dog solen blive bragt i morgenstilling på vogn trukket af hest— og vel på samme måde transporteret over himmelhvælvingen om dagen. Fra Trundholmfundet fra Odsherred stråler solbilledet, den guldbelagte bronzeskive fra sit 6-hjulede køretøj som for 3000 år siden med glans over nordisk soldyrkelse).

I vikingetiden blev skibssætningerne gravpladser, men for Danmarks vedkommende kendes kun en virkelig skibssætning, Ladby-skibet ved Kerteminde, hvor en høvding er bleven gravsat i sit skib sammen med sine 11 heste og sit øvrige rige udstyr, men der er en del sådanne skibssætninger i andre nordiske kystegne. Enkelte af dem findes skildret i skjaldekvad, f. eks. et om den svenske søkonge Yngve med linjen: „Og havet sjunger sin jættesang den svenske konge til gammen“.

Det er en videnskabelig antagelse, at omkring år 300 blev mange gamle bopladser opgivet, hvilket næppe tyder på nogen større affolkning, men snarere på, at en stor del af vore nuværende landsbyer ved den tid er grundlagte og erstatter

— eller dækker over — mange gamle bopladser. Mange af den yngre jernalders boliger var opførte helt af træ, men bindingsværk havde dog også udviklet sig fra ældre tiders fletværk med lerklining. Ved Nationalmuseets udgravninger i Hejninge for nogle år siden fandt man under gård nr. 9 spor af en bygning, stald og beboelse fra tidlig middelalder. Huset var indvendig 8 m bredt, men afstanden mellem de to rækker stolper, der stod indenfor væggene og bar taget, var kun lidt over 4 m. Den indbyrdes afstand mellem de tagbærende stolper var omtrent den samme som mellem vægstolperne. ca. 2 m, men vægstolperne var anbragt ud for mellemrummene af de tagbærende stolper. Her er altså tale om virkeligt bindingsværk, hvor de bærende stolper har båret højremmen, men hvor rummet udenfor har tjent andre formål, f. eks. opbevaring af buer, jagtrekvisitter og andre redskaber og ting.

En del jernalder- og vikingetidsfund i Sorø amt.

Alsted herred.

L yn g e s o g n: Oldtidsagrene i Topshøj skov. **P e d e r s b o r g s .:** Grave fra yngre jernalder. **S t e n m a g l e s .:** I Garbølle mose en træøkse med runeindskrift, ved Stenmagle møllegård en sølvarmring fra vikingetid. **A l s t e d s .:** I Alsted kirke opad vestmuren en runesten med indskrift: Eskild satte disse runer efter Østen og sin broder, Østens søn. **F j e n n e s l e v s .:** På kirkegården en runesten, hvis indskrift melder, at Sasser gjorde bro (rimeligvis over Tuel å).

Ringsted herred.

R i n g s t e d l a n d s o g n: I Humlebjerg ved Slangerrupgård grave fra yngre jernalder. **B r i n g s t r u p s .:** En rigt udstyret grav, ved Ørslev et romersk glasbæger. **S i g e r s t e d s .:** Ved Susåen en rig grav fra yngre jernalder. **N o r d r u p s .:** I en grusgrav n. f. N. rig grav-

plads fra yngre jernalder (ca. 300) med flere skeletgrave, hvoraf fire indeholdt rigt udstyr af øser og sier af bronze, bronzespande, glaskar og spillebrikker. **Terslev s.:** Det hidtil største sølvfund fra vikingetid, ialt 6576 gr., skåle, hals- og armringer, hele og overskårne arabiske mønter og enkelte danske og vesteuropæiske fra omkring 900. **Frerslev s.:** I Høstentorp en betydelig sølvskat, hovedsagelig brudstykker af smykker og brugsgenstande fra ca. 500 år e. Kr.

Slagelse herred.

Trelleborg, den største kendte vikingeborg med mange fund fra vikingetid og spor af bebyggelse allerede omkring år 2000 f. Kr. **Sorterup s.:** Ved Næsby ved skoven jordfæstegrave med rigt gravgods, bronzekar, glaskar og et par guldfingerringe (yngre jernalder). **Kr. Stillinge s.:** I Keldstrup et lerkar med 1100 mønter fra omkr. år 1000. **Forlev s.:** Gravplads fra vikingetid. **Tårnborg s.:** Større sølvfund fra beg. af år 1000, to halsringe, en kæde, 240 hovedsagelig danske og engelske mønter. Ved Bildsø et sværd med gulddindlagt fæste.

V. Flakkebjerg herred.

Eggeslevmagle s.: I en mose syd for E. en halsring fra ældre jernalder. **Runesten i kirkens våbenhus** med mandnavnet Alnod. **Sørbymagle s.:** Sølvfund fra vikingetid best. af brudsølv og 124 hovedsagelig arabiske mønter. **Hyllested s.:** Lige ved byen en gravplads fra yngre jernalder. **Holsteinborg s.:** Sølvfund, 4—500 mønter fundet 1737, men er splittet og forsvundet. **Agersø s.:** Ved stranden til Egholm en støbeform til Thorshamre.

Ø. Flakkebjerg herred.

Fyrendal s.: På Møllebjerg s. ø. for Skafterup gravplads fra romersk jernalder. **Halda gerlille s.:** Ved Rugkrogen en gravplads.

— Meget i denne liste såvel som i lister over fund fra andre tidsafsnit er taget rent summarisk og må nærmest betragtes som vink for sognehistorikere og andre, som ved Nationalmuseets hjælp kunne ønske at uddybe emnet for et mindre område, og det må bemærkes, at der i Nationalmuseet kan skaffes oplysninger om endnu flere fund af interesse.

Efter en vandring gennem årtusinder standser vi et øjeblik og ser tilbage. Hvor meget eller hvor lidt kender vi til de mennesker, de ca. hundrede slægtled, hvis historie væsentligst er skrevet med arkæologens graveske. Jorden har talt. Nu

Tværsnit gennem en jernaldergård fra tiden omkring Kristi fødsel — tegnet på grundlag af de fundne stolpebuller, den sammensunkne tagkonstruktion og ydervæggene samt øvrige fund fra rummet. Kornbeholderen er en rekonstruktion af en kornbeholder fra Gindernup i Thy.

(Står i studie billedrummet på Nationalmuseet).

begynder skrifterne at tale, og foreløbig bliver det ikke meget tydeligere.

Vi har spejdet efter bondens stilling i de skiftende tider, set et frit og flittigt pionersamfund, set bålens flamme i sko-

ven, set familieboliger ligge på rad i samme langhus, følt landnammet som et vårbruds friskhed og lyttet til dyssers og jættestuers tale som folkets røst, en arbejdets lovsang. Et frit samfunds vækst ved fælles hjælp til fælles gavn.

Røsten forstummede i bronzealderen. Storhøjene talte om en udpræget klassesdelings store kontraster.

Atter vendes timeglasset. Vi så kun lidt til bonden, da frihedens lys sluktes. Nu viser han sig igen. Lænker brister. Koldt og fugtigt vejr kræver husly og hjemmefoder til kreaturerne om vinteren. De enlængede gårdes landsbyer opstår med hele nutidens landsbymønster, hver mand sin egen gård. Midt på det lerstampede gulv i bygningens vestende brænder arneilden. I kolde mørke vinteraftener lyser dens skær over hele husstanden: husbond, madmor, børn og husfolk. Og varmen herfra blandes med den dyriske varme fra den ufraskilte stalds kreaturer.

— Et bondesamfund, hvis grundpiller fremdeles er jorden, slægten, landsbyfællesskabet og hjemmet.

Til belysning af den fortsatte udvikling kan hentes adskillige træk fra Eddadigtet *Rigsthula*, som stammer fra vikingetiden. Det handler om guden Heimdal, der under navnet *Rig* gæster menneskene. I det er skildret tre hjem: hjemmet af ringe slægt, hvis efterkommere efter digtets fremstilling bliver trælle, bondens hjem og høvdingens. I det førstnævnte hjem, hvor ilden lyser fra arnen, bliver dækket op for *Rig*, som sætter sig på bænken midt imellem folkene, med grovt brød, tungt og tykt og tæt af avner, og såd (suppe, muligvis bygsuppe, men det kan også være suppe kogt på kød). Sønnen i hjemmet gifter sig med en ukendt fodgængerske, som kommer til huset „på såre såler, har solbrændte arme og

nedbøjet næse“. Et sådant giftermål, hedder det, bringer slægten ned i trælleklassen, en stærk antydning af, hvad godt gifte betød. Og denne antydning forstærkes ved skildringen af besøget hos bonden med jordeje og af god familie. Der sad manden og snittede stok til væven. Hans skæg og pandehår var velplejet. Hans kofte passede. På gulvet stod kiste. Konen svang sin rok. De vævre fingre spandt til vadmel. Hun bar hovedsæt og fin brystdug, kæde om hals og hærdeknapper. Rig sætter sig også her på bæk midt i flokken. Konen sætter (her mangler nogle linjer i det originale manuskript), „fulde fade. En sødet kalv var bedste kost.“ Sønnen, der senere voksede op i hjemmet, trivedes vel, „stude han tæmmede og smedede plove, tømrede huse og tækkede lader, lavede kærre og kørte plove“ — et herligt billede af vikingetidens håndsnilde selvhjulpne bonde, som hentede sin „gedekjortlede nøgleklingrende viv“ i god slægt, der fortsatte som bønder, „karlenes æt“ kaldes de i digtet. Endelig skildres besøget hos høvdingeættens stamfader, som sad og snoede strænge til buen og skæftede pilespidser. Fruen bar „smykke på bryst, blåfarvet særk og silkeslæb“. Rig bænkedede sig som sædvanlig i midten. Husfruen lagde hørhvid mønstret dug på bordet, små hvedehvide brød, satte sølverne skåle med flæsk og stegte fugle, kostelige kander med vin. Sønnen Jarl, der senere voksede op i hjemmet, fik en gang besøg af Rig, som lærte ham at riste runer, og som han gav sit navn. Han rådede over „odelsgrund og 18 boer“ og hentede ad våde veje sin brud, en kongedatter fra Danmark, med „klarere bryn, lysere bryst, hvidere hals end vintersne“. Kvadet kan her hentyde til, hvad sagaerne fortæller, at den norske kong Harald Hårfager i Danmark hentede sin brud,

den danske kong Haariks datter. Men bortset fra kvadets digteriske indhold må beskrivelsen af hjem og samfundsforhold antages at være bygget på skjaldens kendskab til sin samtid.

Om bondens kår iøvrigt, hans ret til den jord, han har ryddet og dyrket, og til skov, krat, eng og overdrev indenfor byområdet og oprindelsen til privat eje på skov og øde strækninger udenfor byområdet kan man danne sig et skøn ved ikke blot at se tilbage, men også fremad, udover vikingetiden og den ældre middelalder.

Det første store landnam må som nævnt være sket ved, at en slægt eller stamme satte sig i besiddelse af et passende landsbyområde, hvoraf en del blev agerland, resten overdrev og skov. Det udyrkede overdrev benævnedes i ældre tid byens alminding, men der udenfor lå til langt ind i middelalderen store skov- og kratarealer, der var kongens alminding, hvortil brugsretten var tvivlsom. Forholdene har langt tilbage i tiden, rimeligvis allerede i bronzealderen, tenderet i retning af, at driftige stormænd tilstræbte ikke blot en med de øvrige beboere fælles brugsret, men et reelt særeje, og i de lovbestemmelser fra ældre middelalder, man kender, mærker man efterdønninger fra ældgamle stridigheder. Skoven, som endnu for en stor del var ege, skønt bøgen var stærkt i gang med at vinde terræn, var meget værdifuld for de tilgrænsende byers bønder, og selv om de ikke altid har kunnet hævde deres formentlige ret til at sende deres svin og kreaturer til skovs også udenfor byens alminding, har de aldrig været villige til at anerkende enkeltmænds ret til at hindre dem deri. Og når Saxe og Svend Aggesen fortæller, at Svend Tveskæg ved sin løskøbelse fra fangenskab gav bønderne brugsret til skovene, må det betragtes som stadfæstelse af en

ret, bønderne altid havde stræbt at fastholde. Om Harald Hein fortæller Roskildekroniken 1150, at han gav alle ret til at bruge skoven, medens stormændene havde villet bevare denne ret som deres privilegium. Kongemagten var næppe på det tidspunkt stærk nok til at bryde stormændenes modstand, men bøndernes krav mærkes også i Valdemar Sejrs jyske lov, der siger, at kongen ejer jorden og bønderne skoven. Det er sandsynligt, at herefter har bønderne haft bedre muligheder for at fastholde ret til at sende kreaturer og svin ud i kongens alminding og til at fælde træer til eget forbrug. Men både før og efter den tid har konger praktiseret den ret, som også er antydet i Valdemarsloven: „Det, som ingen mand ejer, er kongens“, til at skænke arealer af kongens alminding til hærførere og andre fortjente mænd, og ikke mindst til kirken, således at adskillige undersåtter blev i stand til at ændre deres brugsret til holdbar ejendomsret, medens andre skovarealer, som navnlig i Valdemarstiden blev ryddet til oprettelse af ny landsbyer, blev krongods eller kirkegods med fæstere under konge eller kirke. Sådant gods med tilliggende skovarealer kunne der handles med, så der ad denne og andre veje var muligheder for den formuende for at komme i besiddelse både af fæstegodset og skoven. Men det varede længe — til helt op i nærheden af vor tid — før man ville betragte skoveje på samme måde som anden vel-funderet ejendomsret.

Storgodsernes indtog i Danmark.

Ved Valdemarstiden havde fæsteordningen allerede længe været almindelig i store dele af Danmark, og især på øerne.

I sin begyndelse var det betragtet som en for begge parter fordelagtig ordning, der ikke gjorde noget skår i nogen fri-mandsret. Der skete kun det, at høvdingen som vederlag for fæsteafgift og fæsteres hjælp til hans arbejde overtog visse af bondens forpligtelser og stod som hans værner i krig og i fred. Men den menneskelige natur er nu en gang sådan, at det kan være farligt for den svage at give sig ind under den stærkeres værn, det være sig privatmand, krone, kirke, *staten* — sidstnævnte betegnes undertiden i nutidspolitisk sprogbrug som samfundet — Gennem generationer vokser hos den stærke part tilbøjeligheden, måske også en af forholdene udviklet nødvendighed, til magtanvendelse. Sådan var på trods af alle teorier gennem alle tider fæstevæsenets natur, at det ender med tab af dyrebare menneskerettigheder.

De gamle bondehøvdinger, boende i landsbyen i dyrknings-fælleskab med deres fæstere, synes for størstedelen at have været besindige ledere, men især historien fra de 2—3 århundreder, som fulgte efter Valdemarstiden, viser os en gennemgående despotisk og hovmodig herremandsklasse, mod hvilken bønderne gang på gang, sidste gang i Grevens fejde ved reformationstid, gjorde oprør, som kun førte til yderligere forværring af deres kår.

Ved disse tider havde herremændene efter Cistercienser-munkenes og udenlandske eksempler voksende interesse for samling af større arealer om hovedgården. Det førte — ganske særlig ved kronens overtagelse af kirkegodset — til nedlæggelse af mange særlig af de mindre hovedgårde, som ikke magtede samleropgaven, men også til nedlæggelse af landsbyer. Som eksempel bringes her en liste over nedlagte landsbyer i Sorø amt.

Alsted herred.

Pedersborg tildels nedlagt ved år 1205 af Sorø kloster til oprettelse af klosterladegård. Hejlinge i samme s., Slagelsebo, Slaglille s., 8 gårde nedl. ca. 1180 til opr. af ladegård. Byen blev genoprettet før reformationen og atter nedl. i 1642 til opr. af Sorø store ladegård under Sorø akademi, Munkbjergby nedl. ca. 1200 til opr. af en ladegård. Byen blev genopført før reformationen. Hellestrup, Kr. Flinterup s., er nedl. i middelalderen til opr. af herregård. Lyng nedl. ca. 1180 til opr. af ladegård. Byen genoprettet før reformationen. Eskildstrup har delvis været nedl. til oprettelse af hovedgård, men ca. 1581 er jorden tilbagegivet til bondebrug. Ødemark nævnes som landsby i 1280, senere som hovedgård. I nyere tid er tillagt denne en del jord fra den nedl. Skaftetelevgård.

Ringsted herred.

Blandt landsbyer, som allerede kort efter reformationen nedlagdes til udvidelse af hovedgårde, nævnes Gisselfeld 6 gårde og Valgestrup, 4 gd., nedl. 1541 til udvidelse af hovedgården Gisselfeld. Til Gisselfeld inddroges endvidere i 1638 Højrup, 3 gd., 1671 Hæsedede, 8 gd. Sørtorups 4 gd. blev også inddraget under herregårdstakst, men blev muligvis drevet særskilt. Hyllingeskov, 2 gd., inddraget 1706. Til Bregentved inddrages i 1631 Lille Bregentved, 5 gd., 1689 Stenkelstrup, 5 øde gd. og 1703 Ødbys 3 gd. Holte 4 gd. og Peterstrup 2 gd. blev i 1665 samlet til hovedgården Ahrenfeldsborg, som senere blev lagt under Bregentved. Sørup i Høm s. 10 gd., nedl. 1647 til udv. af hovedgården Sørup. Kærup i Benløse s. 3 gd. og Gilsager 2 gd. (nedbrændt), nedl. 1718—20 til opr. af hovedgården Kærup. Allindemagle 14 gd., nedl. 1830—60 til genoprettelse af Allindemaglegården (1919 blev gårdens areal halveret til opr. af ny og tillægsjord til gamle husmandsbrug). Slangstrup, Ringsted lands., 3 gd., nedl. i sidste halvdel af forrige årh. til opr. af Slangstrupgård (senere formindsket ved frasalg). Ejlstrup i samme s., 3 gd., nedl. i 1860erne til udvidelse af herregården Lille Svenstrup. Skivede i Nordrup s., 2 gd., i ca. 1670 inddraget under Giesegård. Eskildstrup, Sneslev s., nedl. 1640 til opr. af hovedgården Eskildstrup. 4 gd. i Ottestrup, Ørslev s., i 1660—65 inddraget under Ottestrupgård.

Slagelse herred.

Gækkelund, Slotsbjergby s., 8 gd., nedl. 1585 til udvidelse af Antvorskov (Idagård). Bonderup, Tårnborg s., 7 gd., nedl. 1728 til opr. af Bonderupgård. Brorup i St. Mikkels lands., 7 gd., nedl. 1674 til opr. af Brorupgård. Store Valby, St. Mikkels lands., 12 gd., nedl. 1774 til opr. af Valbygård. Nordrup 6 gd., nedl. 1774 til opr. af Nordruplund. 4 gd. i Gerlev og 1 gd. i Slotsbjergby nedl. til opr. af Pebringegård (Falkensten). Devitsrød og gården Landbytorp blev lagt under St. og Ll. Frederikslund. Kort efter reformationen nedl. landsbyen Espe, Boeslunde s., og blev efterhånden inddraget under hovedgården Espe.

V. Flakkebjerg herred.

Borreby, Magleby s., nedl. 1556 til udv. af hovedgården Borreby. Vrangstrup i Tjæreby s., 8 gd., nedl. 1638 til udv. af Basnæs, der tidligere havde inddraget Bastnæs og Nybølle. Snedinge, Holsteinborg s., 8 gd., nedl. 1624 til opr. af Snedingegård. Syllingegård og Storkegård blev i 1716 lagt under Holsteinborg, der allerede i 1562 havde inddraget landsbyen Bråde, 4 gd. Lyngby, Eggeslevmagle s., som i 1658 blev afbrændt af svenskerne og forladt, blev inddraget under Gerdrup, som i 1720 udskilte jorden til opr. af Lyngbygård. Højstrup i samme s., 4 gd., blev også afbrændt af svenskerne og forladt, hvorefter jorden blev dyrket af bønder i Eggeslevmagle og Frankerup. Gimlingetorp i Gimlinge s., 4 gd., der i middelalderen blev nedl. til opr. af en ladegård under Sorø kloster, blev genopr. før reformationen og nedl. påny i 1778 og jorden inddraget under Gyldenholm. Tranderup i Eggeslevmagle s., 7 gd., blev i 1670 nedl. til opr. af Tranderupgård, som af kronen blev nedl. i 1708 til genopr. af landsbyen.

Ø. Flakkebjerg herred.

O r m a g e r, Krummerup s., nedl. 1623 til opr. af Lystagergård, som også fik jord fra Haldager. V i n d i n g e, Fyrendal s., 13 gd., nedl. 1647 til opr. af Vindingegård (Fyrendal). G u n d e r s l e v 4 gd., nedl. 1649 til udv. af Gunderslevholm, som i 1729 nedl. landsbyen T o k k e r u p, 11 gd. H a r r e s t e d, Hyllinge s., 10 gd., nedl. til udv. af Harrestedgård, Kastrup, 6 gd., 1731 lagt under Kastrupgård. Den i 1778

nedlagte Gimlingetorp fik efter Lystagergårds nedl. anvist den gamle Ormagers jord og byggede her landsbyen Lystageretorp.

Foruden de her nævnte landsbyer er adskillige enkeltgårde nedlagt til udvidelse eller oprettelse af herregårde. De ældste nedlæggelser er sket allerede i middelalderen og er — ligesom forskellige nyere nedlæggelser — så vanskelige at finde rede på, at der ikke kan gives nøjagtig besked, hvorfor disse „sværere“ tilfælde ikke er medtaget.

I tidligere årbøger er nævnt vemoden ved landsbyernes nedlæggelse og slægters opbrud, og der kunne på grundlag af ovenst. liste tilføjes mange eksempler. I en del tilfælde har de udviste bønder fået anvist andre fæstegårde, i andre tilfælde uopdyrkede arealer, men mest almindeligt synes det at have været at oprette husmandslodder til dem. En del af gårdene, navnlig efter svenskekrigen 1658—60, kunne indtages som ødegårde. Bøndernes i forvejen ringe kår blev gennemgående endnu ringere ved udvisning af deres gamle hjem, som ikke sjældent var slægtsgårde.

Men også et andet sted lægges et vemodigt drag over tidernes omskiften: ved de mange små og større hovedgårdes nedlæggelse. Her er en liste over nedlagte hovedgårde i amtet:

I Alsted herred

genopr. Sorø kloster allerede før reformationen alle de landsbyer, det havde nedl. til opr. af ladegårde, ligesom alle andre storgårde, som var kommen i deres besiddelse, blev parcelleret ud til alm. fæstegårde. Det drejer sig om hovedgårde i Gyrstinge, Vandløse, Broby, Alsted, Fjenneslev.

I Ringted herred

lå mindre eller større hovedgårde i Bringstrup, Sigersted, Valsømagle,

Farrendløse, Vетterslev (vistnok inddraget under Sørupgård), Forslev, Simmendrup, Horsetofte, Hjelmsø, Terslev, Ørslev, Troelstrup, Haslev, Testrup, Fredsgårde.

I Slagelse herred

hovedgårde i Hejninge, Hallelev, Skaftelev, Skovsø, Sørbylille, Serdrup, Bildsø, Keldstrup samt hovedgården Rollerupgård på den nuv. Valdemarskildes marker.

I V. Flakkebjerg herred

hovedgårde i Fårdrup, Esholte, Tystofte, Vollerup, Skafterup, Oreby, Tranderup.

I Ø. Flakkebjerg herred

hovedgårde i Tystrup, Krummerup, Haldager, Sneselev, Gunderslevlille, Vindstrup, Kyse.

Alle disse hovedgårde har ikke haft tilstrækkelig magt, initiativ eller lejlighed til at forøge deres hjemmeareal eller deres spredte fæstegods. Nogle af gårdene, f. eks. Skaftelevgård, er helt eller delvis gledet ind under andre hovedgårde. De nedl. hovedgårdes ejere har måttet søge anden livsstilling, evt. gå ind i den almindelige bondestands rækker. Adskillige af disse gårdes forsvinden vidner om svunden storhed og rummer også sine tragedier. Men trods de mange hovedgårdes nedlæggelse blev bondebruget dog den største taber. Hist og her fik landsbyer nogle få fæstegårde flere end hidtil, hvor man ikke nøjedes med at dele hovedgårdens agre mellem de hidtil værende bønder, hvorimod de mange helt nedlagte landsbyers marker, der blev lagt under herregårde, må antages at være et langt større areal.

Jo mere bondejord, der blev inddraget i herregårdsmarkerne, des hårdere blev hoveri- og andre byrder for fæste-

bønderne. Det menige folks forhold til den jord, de havde ryddet og dyrkede, udviklede sig i den fjærne oldtid til et reelt ejerforhold, og det gav fremdrift, men ved fæstevæsenet skete der en ulykkelig spaltning af brugs- og ejendomsretten. Fæstebonden fik et herskab, der stærkere og stærkere grundfæstede sin ejendomsret og lod sig betale af bønderne for brugsretten af jorden. Menigmands linje bøjede nedad — han så ingen fremtids frugt af sit slid. Han gjorde oprør, tabte, forarmedes, sløvedes.

De sidste århundreder før bondefrigørelsen skred med lidt bedring nu og da — lapperier på et tyndslidt klædebon, der ikke kunne holde mere. Og så gryede det omsider for godt halvandet hundrede år siden. Da begyndte fæstes overgang til selveje, og selv om fæsterne også nød godt af tidens bonde-reformer, blev slutresultatet selveje.

Nu var der igen den forbindelse mellem brugsret og ejendomsret, som til gavn for helheden gav bondens flid et perspektiv, et fremtidsmål for sig og sine, og fra omkring 1920 til nu har en del store gårde afstået jord til ny mindre landbrug og som tillægsgjord til bestående husmandsbrug.

Under de kår har der siden, i vågent virke, været plads og brug for landbrug af forskellig størrelse.

— „Og under frihed klædtes muld.“

★

*Vil selv du fatte
dit væsens rod,
skøn på de skatte,
de efterlod.*

(Johs. V. Jensen).

Det er ikke muligt i en enkelt afhandling at give udtømmende forklaring på det, der er denne afhandlings hovedemne: Oltidsbondens kår, hans tro og hans virke gennem de tre-fire årtusinder, fra de første kornaks modnedes på danske agre til tiden, da Danmarks rige blev samlet. Der er også mange dunkle steder, som kan friste til gætning. Men vore dygtige arkæologer har dog kastet adskillige lysglimt over den lange vandring.

Som et supplement til afhandlingen er her medtaget fortegnelser over de væsentligste fremdragne fund fra vor nærmeste hjemstavn. De findes opbevarede på Nationalmuseet, som gerne fremviser og forklarer. Sådanne fund er mindeguld for vort folk og værd at skue. De er smykker i kæden, som forbinder fortid og nutid. En oversigt over landsbyers og hovedgårdes skæbne i nyere tid har også forbindelseslinjer tilbage til oldtiden.

— Det er glædeligt, at der i vor tid har vist sig en stigende interesse for at fatte, hvad vor hjemstavns dysser og høje, skove, marker og moser kan vidne om dem, der gik forud, og til hvem vi er knyttede som træet til roden, som barnet til moderen, så nær, at hvor vi end sætter vor fod, har slægter før os trådt stier i glæde og sorg, medgang og modgang, mennesker som vi med de samme menneskesindets evige grundelementer og higen.

Jo mere inderligt et folk søger at forstå og drage lære af sin fortid, des større er håbet for dets fremtid. Derfor er det værdifuldt, at den historiske interesse styrkes.

Ud fra dette synspunkt er denne afhandlings spredte træk kædet sammen.

De væsentligste kildeskrifter.

- Troels-Smith: Naturens verden (1957).
Johannes Brøndsted: Danmarks oldtid bd. 1 (1957), bd. 2 (1958) og
bd. 3 (1939—40).
Gudmund Hatt: Oldtidsagre (1949).
Nationalmuseets arbejdsmark (1957).
Nationalmuseets protokoller med beskrivelser af oldtidsfund i Sorø amt.
Axel Steensberg: Vi og vor fortid, Nr. 1 (1940), Nr. 8 (1942).
P. V. Glob: Danske oldtidsminder (1942).
Vilh. la Cour: Sjællands ældste bygder (1927).
Vilh. la Cour: Sønderjyllands historie bd. 1 (1930-31).
A. D. Jørgensen: Fortællinger af Nordens historie (1892).
Gunnar Olsen: Hovedgård og landsby (Doctordisputats 1957).
Traps: Danmark (Sorø amt, 1954).
Nationalmuseet, der i det hele taget har ydet en meget værdifuld hjælp
til arbejdet, har også velvilligt stillet billeder til rådighed.

Skoleliv i Haarslev

Af Erling Petersen.

I december 1805 entledigedes den lærde degn i Haarslev, Christopher Breson, efter 45 aars degnetjeneste og 60 aars skolehold, og dermed ophævedes for Haarslev sogns vedkommende den gamle degneinstitution. Det var saa meningen, at der i stedet skulle ansættes en seminarist som skolelærer og kirkesanger, men i første omgang maatte Haarslev skole nøjes med en i allerhøjeste grad ukvalificeret lærerkraft.

Han hed Andreas Poulsen, var født 1751 og altsaa midt i halvtredserne, da han kom til Haarslev. Hans adkomst til at virke som skoleholder var af særdeles ringe beskaffenhed, idet han oprindelig var møllersvend paa Snedinge. Men da han i 1788 lidt hastigt maatte gifte sig med Birgitte Hansdatter fra Venslev, var han uden levebrød, eftersom bestillingen som møllersvend ikke kastede saa meget af sig, at han kunne ernære en familie dermed. Gode raad var saaledes dyre, men Poulsen havde det held, at hans kone var datterdatter af en af grevens betjente. Det skaffede ham 1788 embedet som skoleholder i Rude, hvor degnen Jacob Proms enke Anne Danscher hidtil havde forestaaet undervisningen. Men ikke nok dermed — grev Heinrich Holstein betænkte ham desuden med 3 tdr. rug og 3 tdr. byg aarlig samt græsning til 2 køer — udover hvad han kunne tilkomme som Holsteinborg sogns skoleholder. Poulsen opfattede grevens gavmild-

hed saaledes, at denne derved havde anerkendt ham som fast skoleholder, men han gjorde regning uden vært. Situationen blev nemlig ret snart uholdbar for ham, idet bønderne for hans udueligheds skyld sendte deres børn til Venslev, saa han oftest kun havde 2—3, en sjælden gang 5—6 smaabørn i skolen.

For nu at befri Rude for Poulsen, udnævnte greven ham 1788 til interimsskoleholder i Skafterup, hvor han var i 2 aar, men da grev Reventlow som formynder for den unge greve, F. A. Holstein, fandt en kvalificeret ansøger til denne skole, kom Poulsen igen til Rude, denne gang dog kun som biskolelærer. 1802—05 var han igen interimsskoleholder i Skafterup, men forsigtigvis undlod man at give ham raadighed over jorden, og derefter blev han skoleholder i Haarslev, hvorved greven fik ham lidt paa afstand.

Alt tyder paa, at Haarslev var lige saa ilde hjulpet med Poulsen, som det var tilfældet i Skafterup og Rude. Han kunne kun med nød og næppe lære børnene at læse, synge kunne han ikke, hvilket var højst uheldigt, da han jo ogsaa skulle varetage kirkesangen. Dertil katekiserede han elendig, og som tiden gik, blev det stedse mere klart, at der maatte en forandring til. Den kom i 1810. Poulsen blev entlediget fra embedet, og en ny kirkesanger og skolelærer skulle beskikkes. Men nu meldte der sig en ny vanskelighed, idet Poulsen jo paa en eller anden maade skulle have pension af embedet. I en skrivelse dateret 31. december 1809 udbad amtsskoleledelsen sig skolekommissionens betænkning desangaaende, men først torsdag den 1. februar 1810 holdt skolekommissionen møde, hvor man tog sagen under behandling. Man var imidlertid af den formening, at den ny skole-

lærer ikke kunne afgive noget af sit embedes indkomster til den fratrædende kirkesanger Poulsen, uden at han derved ville faa næringsorger, men grev F. A. Holstein, der nu selv styrede sine godser og som skolepatron havde sæde i skolekommissionen, tilbød at give Poulsen et hus i Kvislemark med 4 tdr. land til afbenyttelse samt en aarlig ydelse paa 3 tdr. rug, 6 tdr. byg, 50 rdl. samt 2 favne brænde. Poulsen erklærede sig tilfreds og lovede, at han ikke ville kræve mere i pension. Han flyttede saa til Kvislemark, hvor han døde i 1814.

Men var Poulsen tilfreds med pensionen, saa var glæden hos skolekommission og skoledirektion ikke mindre. Sidstnævnte sparede i en skrivelse af 24. marts 1810 ikke paa rosende ord til den gavmilde greve:

„Den særdeles udmærkede gavmildhed, hvormed skolepatronen, højvelbaarne hr. grev Holstein har paataget sig af egne midler at udrede en saa klækkelig pension for den fratrædende kirkesanger Poulsen i Haarslev, og hvorved han atter har givet et bevis paa sin saa højt rosværdige nidkærlighed og virksomhed for skolevæsenets fremme, fortjener højagteslesfuld af påskønnes“.

Dermed var sagen angaaende Poulsens fratrædelse og beskikkelsen af en ny skolelærer og kirkesanger helt afgjort, og ved den ordinære foraarseksamen i Haarslev, som blev holdt den 13. april samme aar, var ogsaa kirkesanger Birch, der ansøgte om det ledige skoleembede, til stede og gav en prøve paa katekisation til skolekommissionens tilfredshed.

Erich Christian Birch, der nu rykkede ind i Haarslev skole, var garversøn fra Christianshavn og seminarist fra Blaagaard. Han var velskikket til sin gerning og havde gjort

god fyldest i Roskilde og Slaglille, hvor han hidtil havde virket, og i Haarslev fortsatte han i samme gode spor. Faa aar før hans ankomst hertil var det gamle elendige skolehus blevet revet ned, og Birch kunne saaledes flytte ind i en ganske ny skole med 10 fag godt grundmuret stuehus og 2 udhuse. Vel var her snævert og tarveligt, set med en senere tids øjne, thi af boligens 3 værelser havde kun ét bræddegulv, ellers var der murstensgulve overalt. I køkkenet var der kun lidt plads, for her stod tjenestepigens seng; ogsaa bageovnen var alt for lille, den rummede kun $3\frac{1}{2}$ skp. og stod under skorstenen.

Men var der end kort til væggene i boligen, saa var det dog ogsaa langtfra, at der var ødslet med plads i skolestuen. Den var kun 3 fag stor, d. v. s. $9\frac{3}{4}$ alen lang, $7\frac{1}{4}$ alen bred og 4 alen høj, og inventariet svarede nøje til disse overdaadige pladsforhold. Det bestod af 3 lange borde og 6 bænke, hvor børnene sad og skrabede med deres træsko paa murstensgulvet. Paa hvert bord stod 2 blækhuse og ved væggen en stor sort tavle samt en toetages kakkellovn med rør, en saakaldt vindovn. Desuden var der en boghylde, som rummede skolens undervisningsmateriel, nemlig 8 skrivetavler, 2 bibler, 10 salmebøger, 1 stort og 3 smaa landkort, 12 børnevenner, 16 læsebøger af Peder Jensen og A.B.C., Plums haandbog, Platous jordbeskrivelse samt et skolereglement.

I disse omgivelser og med disse midler skulle Birch altsaa forestaa undervisningen.

Der synes ikke at være tvivl om, at han magtede sin opgave og gjorde sig megen flid. Allerede ved efteraarseksamen i 1810 var fremgangen mærkbar, og ved foraarseksamen den 22. april 1811, hvor grev Holstein og 4 af grevskabets præster

samt en del skolelærere var til stede, svarede børnene „til fornøjelse“, — „boglæsningen var i almindelighed god, skrivning og skriftlæsning havde betydeligt forbedret sig, regning, især i hovedet, var drevet hensigtsmæssigt, og lærerens fortrinlige duelighed og sjældne naturgave forskaffede ham almindelig agtelse og ros“.

Børnenes skolegang var ordnet saadan, at øverste klasse mødte mandag og fredag formiddage, hver dag 4 timer. Underste klasse var delt i 2 afdelinger, hvoraf den ældste mødte 3 formiddage om ugen, nemlig tirsdag, torsdag og lørdag, hver dag fra 7 til 11, mens yngste afdeling fik tilladelse til at gaa 5 eftermiddage, men kun forpligtedes til at gaa 3 eftermiddage om ugen, 2 timer hver dag. Denne deling havde sin aarsag i, at børnetallet var steget betydeligt, og for yderligere at lette skolearbejdet for Birch søgte skolekommissionen i 1813 om tilladelse til at henvise børnene fra det yderste af skoledistriktet til andre skoler. Saaledes ønskede man Haarslev sogns børn i Sønder Jellinge henvist til Ting Jellinge skole, da vejen dertil var kortere og mindre besværlig, og børnene fra sognets gaarde og huse i Bendslev henvist til Krummerup skole, hvilket ogsaa gav kortere skolevej. Endelig ønskede man børnene fra Sandved, som dengang kun havde 3 gaarde og eet hus, flyttet til Kvislemark skole. Denne var jo nok meget lille, men skolestuen var rummelig og vejen derhen kortere end til Haarslev by, der alligevel „tilstrækkeligen kunne befolke skolen“.

Det gik dog ikke helt, som kommissionen ønskede. Først fra 1818 blev Sønder Jellinge bys 4 gaarde og 3 huse med jord henlagt til Tinge Jellinge skoledistrikt, hvorefter Haarslev skoledistrikt kom til at bestaa af Haarslev bys 14

gaarde, 17 huse med jord og 6 uden, Sandved bys 3 gaarde og 2 gaarde og 3 huse uden jord i Bendslev, ialt 19 gaarde, 17 huse med jord og 9, der intet jordtilliggende havde. Af hensyn til børnene fra Sandved, som altsaa fortsat skulle søge Haarslev skole, blev det i skolekommissionens møde den 24. maj 1818 paalagt skoleforstanderen Hans Rasmussen fra Haarslev at sørge for at faa en bro til at gaa og ride over anlagt paa gaardmand Erich Niensens lod.

I 1824 udvidedes Haarslev skoledistrikt med 2 gaarde i Hyllested sogn. Disse gaarde, der nu hedder Omløbsgaard og Damsagergaard, laa saa nær ved Haarslev, at børnene derfra fik en baade kortere og bekvemmere skolevej. Men denne omlægning huede ikke den 77-årige pastor Galskjøt i Hyllested, hvadenten det nu skyldtes, at han følte ubehag ved tanken om, at nogle af hans sognebørn skulle modtage en aandelig paavirkning i et andet sogn, eller han virkelig var bekymret for, at børnene fra de 2 gaarde skulle komme galt af sted paa vejen til og fra skole. Men hvad nu end grunden kan have været — den 13. december 1824 greb pastor Galskjøt pennen og gjorde skoledirektionen, der havde approberet omlægningen, opmærksom paa, at der var fare at befrygte for de børn, der fra Niels Jørgensens og Niels Pedersens gaarde skulle søge skolen i Haarslev, fordi de paa deres vej dertil skulle over et vandløb (Saltø aa), i hvilket hans (præstens) hest fik en hofte og en kode af led, og det var efter hans mening et under, at den ridende karl „slap ulæmlæstet derfra“.

Da skoledirektionen havde modtaget denne skrivelse, lod man den gaa videre til skolekommissionen i Haarslev, idet man udbad sig nøjere oplysninger om det paagældende vand-

løb og, saafremt det virkelig var farligt for de paagældende børn at passere aaen, forslag til de foranstaltninger, som maatte anses for nødvendige og „hensigtssvarende til at forebygge eventuelle farer og uheldstilfælde“.

Skolekommissionen modtog direktionens forespørgsel den 13. marts 1825, og 12 dage senere skrev daværende sognepræst i Haarslev, Peter Rahr Duus, paa egne og de øvrige skolekommissionsmedlemmers vegne et langt brev til skole-direktionen, hvori han med grundig og omstændelig ironi afviser og bagatelliserer det af pastor Galskjøt befrygtede faremoment.

Det af hr. pastor Galskjøt ommeldte vandløb, skrev pastor Duus, er en aa, der løber forbi Haarslev, men saavel over selve aaen, som over det omløb, der modtog det overflødige vand fra mølledammen i den tid, da en vandmølle fandtes paa dette sted, er forsvarlige broer, forsynede med tilstrækkeligt rækværk. Det var derfor skolekommissionen ubegribeligt, at det skulle være farligt for de nævnt skolebørn at passere disse broer, thi de laa netop paa den vej, der af Haarslev sogns beboere idelig passeredes, naar de søgte til de nærmeste købstæder, som var Skælskør, Korsør og Slagelse. Desuden blev broerne jævnligefterset og straks istandsat, naar de havde mindste mangel. Vel var det sandt, at pastor Galskjøt for 2 aar siden havde haft uheld med en hest ved den ene af disse broer, men det burde dog bemærkes, at det netop var paa den tid, da broen var under reparation, hvorfor jorden var opgravet paa begge sider af aaen. Om dette var pastor Galskjøts karl uvidende, og i en mørk nat red han derfor, da vejen ikke var tilbørlig afmærket, lige ned i det hul, der var gravet ved broen. Af dette uheld kunne der

derfor ingen slutning drages om fare for skolebørnene, der jo skulle passere broen om dagen og „ei om natten“.

Naaet saa langt i sin redegørelse, der forøvrigt er ganske logisk, ser det ud, som om pastor Duus har trukket vejret lidt og maaske kigget sin kaldsbroders brev igennem endnu en gang, inden han tog fat paa fortsættelsen, der er tilintetgørende i sin ironi:

„Naar hr. pastor Galskjøt iøvrigt formener, at faren for Niels Jørgensens børn er mindre end for Niels Pedersens, fordi den første gaard ligger nærmere ved vandløbet, og skriget af Niels Jørgensens børn, ifald de var i fare, kunne høres til gaarden, saa kan i analogi med saadan formening tilføjes, at et hus ligger endnu langt nærmere end ommeldte gaard ved vandløbet (thi dets frastand fra den ene bro er næppe 3 alen) og at beboerne i dette hus er meget skikkelige folk, der sikkert lige saa gerne ville redde Niels Pedersens som Niels Jørgensens børn, ifald de skulle falde i aen ved at gaa paa den tyndfrosne is i stedet for over broen, hvormed altsaa den formentlige store fare for disse børn maa ophøre. — Af det anførte vil derfor sikkert den høje direktion selv indse, at det ommeldte vandløb ingenlunde frembyder større fare for de ovennævnte skolebørn end ethvert andet gadekær eller park (gravet dam, nærmest fiskedam), som skolebørn skal passere forbi paa deres vej til skolen, og at her altsaa ingen videre foranstaltning er nødvendig til at forebygge uheldstilfælde“.

Om pastor Galskjøt kan iøvrigt fortælles, at han nogle aar forinden i et skrift „Den lancasterske læremethodes formeente værd“ havde udtalt sig meget skarpt mod indførelsen af den indbyrdes undervisning, som myndighederne net-

op i disse aar ønskede at velsigne Danmarks skoler med. Med undtagelse af Venslev undgik heller ikke skolerne i Holsteinborg grevskab deres skæbne, skønt grev F. A. Holstein langt fra yndede denne undervisningsform. Lærerne havde for de flestes vedkommende et lignende syn paa den indbyrdes undervisning, men de blev ikke hørt, og enten de syntes om det eller ej, saa maatte de gaa ind under dens „velsignelser“. Den indførtes ved lov af 3. september 1822.

Skolelærer Birch, der i forvejen gjorde særdeles god fyldest i skolen, maatte ogsaa gaa i tøjet. Men han opnaaede gode resultater. Biskop Fr. Münter, der allerede ved visitatsen i 1817 havde rost Birch, fandt ved sit besøg i 1826 Haarslev skole i god fremgang og fremhævede Birch som en fortrinlig duelig lærer og udmærket duelig i den indbyrdes undervisning. Det var saa meget mere rosværdigt, som Birch ikke havde frekventeret normalskolen for den indbyrdes undervisning, men kun bivaanet, hvordan metoden praktiseredes i Bjergsted og Benløse skoler. Med dette beskedne kendskab til denne undervisningsform havde han den 22. april 1823 med nederste klasse kunnet tage fat paa den indbyrdes undervisning, efter at de nødvendige pegepinde, læse-, regne- og geografitabeller — samt lærerens fløjte ikke at forglemme — var blevet udleveret til skolen.

Fra nu af kunne skolelærer Birch sidde bekvemt ved sin pult med dagbogen for den indbyrdes undervisning foran sig og dens metodik inden for rækkevidde. Det hele var ved timens begyndelse vel tilrettelagt. Saa kom hjælperen, der var valgt for 8 dage ad gangen, ind i spidsen for klassens 33 børn — 18 piger og 15 drenge —, der var delt i 5 kolonner med hver sit løbenummer. Hjælperen kommanderede holdt

foran Birch og fik sin instruks. Derpaa udleverede han en pegepind til bihjælperen, der var valgt for 2 dage ad gangen, og som på brystet bar et skilt som kendetegn. Saa gav Birch et pift i fløjten, og hjælperen stillede holdene op paa de steder i skolestuen, hvor de tabeller var ophængt, som svarede til det paagældende holds kundskabsmæssige standpunkt. Børnene stod med front mod tabellerne, bihjælperen med ansigtet mod skolelæreren. Denne gav et pift, og bihjælperne tog fat med deres pegepinde, mens hjælperen holdt øje med, at alt gik, som det skulle. Omsider piftede læreren igen i sin fløjte. Det betød, at timen var til ende; saa førte hjælperen eleverne hen til læreren, pegepindene blev sat paa plads, og børnene marcherede ud.

Saaledes foregik undervisningen efter den lancasterske metode, og der høstedes tilsyneladende i første omgang gode resultater. Den 30. septbr. 1828, da metoden havde været anvendt i Haarslev skole i 48 dage — (ferier og helligdage fraregnet) — maatte pastor Duus til skoledirektionen afgive en forklaring over den indbyrdes undervisnings tilstand i Haarslev skole. Han kunne da oplyse, at „med hensyn til den korte tid, hvori indbyrdes undervisning har fundet sted, er der gjort god fremgang. At læsning efter den methode læres langt hurtigere end tilforn, synes temmelig afgjort, ligesom ogsaa metoden i skriveskolen leder til en smuk og sikker skrift“. Ligesaa kunne han glæde metodens forkæmper ved at meddele, at „den gode opførsel, flid, opmærksomhed og lyst til at søge skolen, som i lang tid har fundet sted, har ikke aftaget med indbyrdes undervisning“. Ogsaa Birch synes ret hurtigt at være bleven fortrolig med metoden, i hvert fald kunne pastor Duus oplyse over for skoledirek-

tionen, at læreren var meget vel tilfreds med metoden og derfor underviste med lyst. Heller ikke fra forældrenes side sporedes der nogen utilfredshed med den indbyrdes undervisning. For saa vidt var alt godt.

Selve metoden døde dog ret hurtigt straadøden. I løbet af trediveerne gik den efterhaanden af mode og brugtes til sidst slet ikke mere. Oprindeligt var det dens militære anstrøg, der havde behaget Frederik den Sjette, og det var formentlig ogsaa hans forkærlighed for den militære disciplin og anstand, der foranledigede udsendelsen af cirkulæret af 25. november 1826, hvorefter det blev paabudt skolerne at give undervisning i gymnastiske øvelser, saasom løben, springen, klavren, militære øvelser og svømning.

Da dette cirkulære skulle føres ud i praksis, ordnede grev Holstein det i sine skoler saaledes, at en ung mand, som greven havde ladet oplære paa det gymnastiske institut, egentlig tog rundt til skolerne for at give undervisning i gymnastik. Han hed Lars Brodthagen og lønnedes af greven.

I 1827 saa grev Holstein sig nødsaget til at opgive skolepatronatet for Haarslev med flere skoler, idet det kneb ham at overkomme at deltage i de maanedlige skolekommissionsmøder. Han nøjedes med de nærmestliggende sogne, nemlig Holsteinborg, Venslev, Fuirendal og Kvislemark. Skolepatronatet blev saa overdraget til de stedlige folk, og den 7. juni 1827 udnævntes gmd. Hans Andersen i Haarslev til skolepatron for Haarslev skole. Aaret i forvejen var forøvrigt pastor Duus blevet afløst som sognepræst af Heinrich Daniel Luplau, der som den første gjorde meget nøje rede for skolens indtægter, idet han anførte samtlige bebore i skoledistriktet, deres hartkorn og ydelserne af baade formue og hartkorn,

en fremgangsmaade, de efterfølgende præster alle anvendte.

Baade i 1827 og 1829 var amtsprovsten paa visitats, og begge gange var han godt tilfreds med skolens tilstand, navnlig anden gang fandt han meget at glæde sig over, ikke mindst i læsning, hvor en 7-aars dreng læste aldeles fortrinligt. For at fremme arbejdet lod Birch nogle børn af sin familie, der var i øverste klasse, fungere som bihjælpere, hvilket gav baade sikkerhed og fasthed, og provsten bevidnede ham sin tak for „hans vedvarende flid og omsorg for hans ungdoms fremtid“.

Faa dage efter amtsprovstens besøg tog skolekommissionen fat paa at skaffe skolen en plads til gymnastiske øvelser. Fra grev Holstein forelaa tilladelse til at benytte „det sted, hvor Bodil, Hans Jensens enke, boer, til plads for gymnastik“, men det trak saa længe ud med ordningen af pladsen, at man fra skoledirektionen modtog en bestemt henstilling om uopholdeligen at ordne gymnastikpladsen, der skulle planeres, fyldes med grus — „1½ til 2 quarteer“ — og indhegnes med dobbelt jordvold. Distriktets beboere blev derpaa tilsagt til at udføre det fornødne arbejde, og ved skolekommissionsmødet den 5. august 1829 var pladsen i orden. Haarslev skole var dermed indrettet saaledes, at de krav, der i hine tider stilledes til en skole paa landet, kunne imødekommes, og da den nye herredsprovst L. V. Monrad i Marvede den 16. oktober 1832 besøgte skolen, glædede han sig over tilstanden, som han beskriver saaledes:

„I øverste klasse var boglæsningen meget god; de allerfleste børn læste med færdighed og fasthed og stavede udenad med sikkerhed. Skriftlæsningen stod i ønskeligt forhold til boglæsningen. Skrivning var ret god og regning god. Frem-

gangen i religionskundskaber befandtes glædelig; den værdige og duelige lærer hr. Birch forstaar ved en særdeles god katekisation at vække og vedligeholde børnenes opmærksomhed og paa en fattelig maade at udvikle for dem religionens sandhed. — Sluttelig examineredes udenadlærte psalmer, der meget godt fremsagdes i chor, ligesom og børnene vare befundne at have god øvelse i psalmesang. — I nederste klasse er indbyrdes undervisning i flere aar øvet med orden og nøiagtighed, og fremgangen var her meget ønskelig. De gymnastiske øvelser blev dernæst prøvet med begge klassers drengbørn, hvilke undervises heri af en ung duelig mand, hr. Brotand (Brodthagen). Orden, liv og færdighed karakteriserede samtlige øvelser, som jeg med megen fornøielse bivaanede paa den vel indrettede og bequemt liggende øvelsesplads“.

Da provsten aaret efter paa ny visiterede i Haarslev skole, var han noget misfornøjet med den indbyrdes undervisning, men over for alt det øvrige øvede han ingen kritik, og Birch fik ros for sin hovedregning og sin katekisation — „dette gjorde han saare godt; han veed at udvikle børnenes forstand og virker tillige paa deres hjerter“.

I juli 1836 var der fint besøg i Haarslev skole. Sjællands biskop, dr. theol. Jacob Peter Mynster, ridder og storkors p. p. med rang af 1ste klasse i rangforordningen, var paa sin første visitatsrejse naaet til Holsteinborg-egnen, som han foragteligt kaldte det hellige land, og skulle nu se, hvad Birch duede til.

Der er ingen tvivl om, at den myndige biskop var særdeles godt tilfreds med, hvad han hørte og saa. I skolekommissionsprotokollen skrev han med sin fine spidse skrift følgende:

„1836 den 23nde juli visiterede jeg Haarsløv skole. Den agtværdige lærer Birch varetager, skøndt i fremrykket alder, sit kald med lyst, flid og iver, hvorfor ogsaa fremgangen i det hele er meget god“. — Biskoppens private visitatsnotater afviger — i modsætning til, hvad der var tilfældet andre steder — ikke væsentligt fra ovenstaaende. Det var som ved provstevisitatsen den indbyrdes undervisning, der ikke var helt saa god, som biskoppen kunne have ønsket. Formodentlig har det trættet Birch at høre børnene remse i munden paa hinanden, og til alt held lagde myndighederne stedse mindre vægt paa denne metode. Det er forøvrigt mærkeligt, at Mynster ganske undlader at omtale Birchs deltagelse i den gude- lige forsamlingsbevægelse, som i disse aar gik over Holstein- borg-egnen — ikke mindst i betragtning af den overhaling, sognepræsten Edvard Mau ved samme visitats hentede sig — omend kun i Mynsters private visitatsdagbog. Disse to, Mau, der var ung, ivrig og fremfusende, og Birch, der stærkt nærmede sig støvets aar, stod ellers kønt hinanden bi ved for- samlinger forskellige steder i sognet (se Sorø amts aarb. 1944)

I 1837 findes indført i skolekommissionsprotokollen en „lectionstabel for øverste classe“ udarbejdet af lærer Birch og approberet af saavel skolekommission som skoledirektion. Den saa for vinterhalvåret november-marts saaledes ud:

<i>Formiddag</i>	<i>Mandag</i>	<i>Onsdag</i>	<i>Fredag</i>
Kl. 9—10	Religion (lærebog)	Religion (bibelhistorie)	Religion (lærebog)
„ 10—11	Skrivning	Skrivning	Skrivning
„ 11—12	Boglæsning	Boglæsning	Boglæsning
<i>Eftermiddag</i>			
Kl. 1— 2	Tavleregning	Skriftlæsning og dictata	Hovedregning
„ 2— 3	Catechisation	Geographic	Syngøvelse

Fra marts til november gik børnene 6 timer daglig saaledes:

Kl. 8— 9	Religion (lærebog)	Religion (bibelhistorie)	Religion (bibelhistorie)
„ 9—10	Skrivning	Skrivning	Skrivning
„ 10—11	Boglæsning	Boglæsning	Boglæsning
„ 1— 2	Tavleregning	Skriftlæsning og dictata	Tavleregning
„ 2— 3	Catechisation	Geographic	Skriftlæsning og dictata
„ 3— 4	Hovedregning	Hovedregning	Syngøvelse

I de egentlige sommermaaneder gik øverste klasse dog kun i skole mandag og fredag.

Mandag den 2. oktober 1837 afholdtes den sædvanlige halvaarlige eksamen i Haarslev skole. Der var paa den tid 57 børn i skolen, 29 i øverste og 28 i nederste klasse. De var alle mødt undtagen 2, der var syge. Inden børnene blev sendt hjem, samledes skolekommissionen med lærer Birch og gav karakterer, der for øverste klasses vedkommende fordeltes saaledes: I religion 6 mg, 9 godt, 7 tg, 4 maadelig og 1 slet; i boglæsning 9 mg, 12 godt og 8 tg; i skriftlæsning 5 mg, 11 godt, 9 tg og 4 maadelig; i skrivning 1 ug, 4 mg, 15 godt, 6 tg og 3 maadelig; i regning 4 mg, 12 godt, 10 tg, 2 maadelig og 1 slet. I nederste klasse faldt karaktererne saaledes: Læsning 5 mg, 8 godt, 12 tg og 1 maadelig; skrivning 1 mg, 9 godt, 10 tg og maadelig; regning 2 mg, 1 godt, 19 tg og 4 maadelig.

Derefter fremsatte skolekommissionen sine synspunkter angaaende tilstanden i skolen. Man fandt boglæsningen meget god i begge klasser, idet kun 2 af de yngste endnu læste paa tabeller efter den indbyrdes undervisnings metode. Ved katekisationen sporedes en temmelig almindelig mangel

paa en levende tilegnelse af troslærdommen og indsigt i det udenadlærte. Adskillige af børnene i øverste klasse skrev en meget god læselig haand og regnede godt. Skriftlæsningen derimod faldt almindeligvis børnene vanskelig. Dernæst blev 5 drenge og 4 piger udskrevet til konfirmationsforberedelse, og 4 drenge fra Haarslev blev indskrevet til skolegang i nederste klasse. Til sidst uddelte pastor Mau flidspræmier til de flinkere børn og gav pløjeferie for de børn, som brugtes til markarbejde og vogtning.

Det fremgaar baade af skolekommissionens eksamensbedømmelser og provstevisitatserne fra disse aar, at Birch efterhaanden var temmelig trykket af alderen, saa han ikke havde det greb om undervisningen, som han havde haft, da han var yngre. Vel siger pastor Mau i sin indberetning af 1. december 1838, at „den seminaristisk dannede lærer hr. Birch arbejder med flid og interesse for sagen“, men tilføjer, at „da han ikke er langt fra de 70 aar, eller syv gange ti, som er støvets aar og siælden, siælden flere, ligger det i sagens natur, at han ikke kan forestaae underviisning med den udholdenhed og præcision, som tidligere skal have udmærket ham; men han har dog endnu fortrinlige gaver til at bibringe børnene de forskiellige kundskaber paa en livlig og letfattelig maade“. I samme indberetning oplyser Mau iøvrigt, at „den levende interesse for skolens høiere betydning mangler vel endnu hos mængden; dog ere der adskillige forældre, som med iver tager sig af deres børns forberedende underviisning hiemme, saa at enkelte endog med temmelig færdighed kunne læse indenad ved deres indtrædelse i skolen“. Mau nævner ogsaa, at menigheden villigt ydede baade penge og naturalier til skolen, og i hans embedstid havde det ikke

været nødvendigt at foretage udpantning. Birch havde ganske vist i nogle aar før Mau kom til Haarslev, haft kvaler med en gaardmand i Bendslev, Niels Jensen. Han havde jord baade i Haarslev og Krummerup sogne og stod i repartitionslisten for 1836 opført til 5 tdr. 6 skpr. hartkorn, men Birch var af den formening, at han var pligtig at svare til Haarslev skole af hele sit hartkorn, altsaa ogsaa af den del, som hørte til Krummerup sogn. For at faa klaret sagen skrev pastor Mau til sognepræsten Lemvigh i Krummerup og bad ham oplyse, hvorvidt Niels Jensen ydede noget til Krummerup skole af det hartkorn, som hørte til hans sogn. Formentlig har pastor Lemvigh svaret benægtende, for paa repartitionslisten for 1839 staar Niels Jensen opført med det fulde hartkorn, nemlig 7 tdr. 4 skpr. 2 fdk. $\frac{4}{5}$ alb., og maa yde væsentligt mere til Haarslev skole.*)

I sine sidste embedsaar blev Birch aflastet en smule i arbejdet med børnene, idet sognepræsten fra 1836 hver uge holdt godt en times bibellæsning med øverste klasse og i den tid gennemgik evangelierne og apostlenes gerninger samt enkelte kapitler i brevene. Mau oplyste i sin indberetning af 2. december 1839, at han brugte den metode, at han efter afsyngelsen af et eller flere salmevers lod børnene, enkeltvis eller i kor, læse et kapitel, hvorved han søgte at øve dem i en korrekt og tydelig indenadslæsning. Derefter forklarede han det oplæste vers for vers og prøvede af og til børnene for at give dem lejlighed til at bruge og udvikle deres forstands-

*) Niels Jensen havde tidligere været paa tværs. I 1835 nægtede han at køre brænde til skolen, hvorfor skoleforstanderen Christen Nielsen i skolekommissionens møde den 2. december berettigedes til at leje en vogn paa Niels Jensens regning.

evner, idet han ud fra det daglige liv og samtidens forhold søgte at give bibellæsningen en praktisk tendens. Om hensigten med denne bibellæsning siger Mau følgende: „Skiondt jeg ikke sporer nogen levende interesse for denne sag hos børnene i almindelighed, ere dog de fleste meget opmærksomme under foredraget, og eet øiemed opnaar jeg dog næsten altid derved, som er dette, at jeg bliver tilstrækkelig bekiendt med børnene og disses intellektuelle og moralske udvikling, ligesom børnene bliver mere fortrolige med mig og kommer senere til mig som til en gammel bekiendt, hvorved confirmationsundervisningens øiemed lettere turde opnaas. Jeg kan da ogsaa med større sikkerhed bedømme, hvorvidt et eller andet barn er modent til at udskrives af skolen, da jeg med stadig opmærksomhed har fulgt dem i al den tid, de har været i øverste classe. Den endelige virkning maa imidlertid overlades til Ham, som giver næring og væxt, da vi alene kan plante og vande“.

Dernæst omtaler Mau Birchs nidkærhed i skolearbejdet, som endnu var til stede, — „men alderen svækker og sløver; og dette er vel for en deel grunden til, at fremgangen i den senere tid lader meget tilbage at ønske. At give paamindelser, naar man efter sagens natur forudseer, at det ei kan blive bedre, synes ei passende. Derimod søger jeg ved foranførte bibellæsning, ved catechisation og opmuntringer til børnene at afhjælpe noget af det, som mangler“.

Ved foraarseksamen den 6. april 1840 traadte de forskellige mangler tydeligt frem. Birch, der baade var svagelig — han maatte til dels holde sengen — og trykket af aarenes vægt, trængte haardt til afløsning eller i hvert fald til en medhjælper i skolen, hvilket man da ogsaa nu ventede ville

blive ham bevilget. Faa dage efter, at eksamen var overstaaet, underrettede provst Brasen skolekommissionen om, at seminarist Carl Møller kunne tiltræde hjælpelærertjenesten ved Haarslev skole fra 1. maj, men han skulle antages paa en maanedes opsigelse for det tilfælde, at han enten skulle ønske en forandring eller skolekommissionen blive utilfreds med ham. Møller, der forøvrigt var søn af Birchs eneste datter, og som inden seminarietiden havde opholdt sig hos morfaderen og bl. a. deltaget i det gudelige røre, tiltraadte imidlertid allerede midt i april og viste i forhold til sin unge alder baade alvor og dygtighed i sit kald. Han udarbejdede sammen med skolelærer Henrichsen i Ting Jellinge for begge skoler en ny lektionstabel (timeplan), som indførte undervisning i historie og grammatik, og som under 25. maj 1840 approberedes af skoledirektionen.

Møllers virke i Haarslev blev forøvrigt af temmelig kort varighed. Den 4. juli samme aar døde hans morfader, gamle lærer Birch, og da provst Brasen i Karrebæk fik meddelelse herom, paalagde han Møller at sørge for undervisningen, indtil en ny lærer kunne blive kaldet, mod at Birchs arvinger, der i 6 uger efter hans død beholdt embedets indtægter, udredede den samme løn, som Birch var pligtig at yde ham. Samtidig skrev provsten til administrationen for grevskabet Holsteinborg og anmodede den om at foranstalte en ny lærer kaldet til Haarslev, inden den tid var udløbet, som skoleanordningen fastsatte.

Hvis skolelærer Møller havde næret noget haab om at blive morfaderens efterfølger, saa blev han grundigt skuffet. Den 1. august 1840 blev hidtilværende skolelærer i Bisserup, Niels Simon Rønne, af grev Ludvig Holstein kaldet til skole-

lærer og kirkesanger i Haarslev efter afgangne Birch, og 18. august modtog han fra biskop Mynster collats paa embedet.

Om skolelærer Birch havde samtiden kun godt at sige. Det gjaldt ikke mindst hans foresatte, de skiftende sognepræster i Haarslev, til hvem han synes at have haft et særdeles smukt forhold. Der findes ikke i den gamle skolekommissionsprotokol et eneste kritisk eller dadlende ord om Birch og den maade, han øvede sin gerning paa, selv ikke da han i sine sidste leveaar gjorde ringere fyldest end tidligere, og der er ingen tvivl om, at Birch foruden at være den første seminarieuddannede lærer i Haarslev ogsaa var en af de betydeligste i sin tid og paa sin egn. Han mødte, hvad der rørte sig i tiden, med opladte øjne og fulgte vaagent med i egnens aandelige liv. Hans forhold til skoledistriktets beboere var hele tiden godt, og mellem kollegerne i grevskabet nød han megen agtelse, hvilket bl. a. ses deraf, at det, da grev F. A. Holstein var død, blev overdraget den Haarslev skolelærer at holde mindetalen over lærernes utrættelige ven og hjælper ved konventet paa Fuirendal den 25. juni 1836. I smukke ord og vendinger skildrede den aldrende Birch greven og hans fortjenester og berettede fra sit eget skoledistrikt, at mange fædre og mødre i hans tid gav møde ved eksamen og var saa hjertensglade, dels ved at høre deres børn, dels ved at være vidne til, hvor faderligt deres herskab tog sig af endog det fattigste barn, der udmærkede sig ved flid og gode sæder. Greven var, sagde Birch, „skolens nidkære befordrer, sande ven og velgører“.

Om Birch selv kan vist siges, at han i sin lærergerning og i sin livsholdning bestandig viste sig som en værdig med-

arbejder i den gode greves virke i folkeoplysningens tjeneste og for det aandelige livs trivsel.

Kilder: Jessen: Vester og Øster Flakkebjerg herreders skolehistorie 1938. — Anders Petersen: Den jonstrupske stat 1884 og Sjællands stifts degnehistorie 1899. — Haarslev sogns skole commissions protokol 1809—62.

Riddervoldene og Valsøgård

Af *A. Strange Nielsen*.

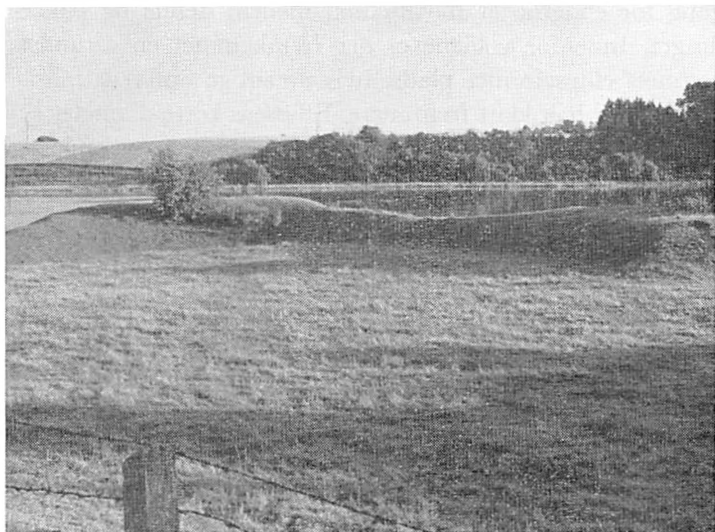
For ca. 13000 år siden, da den sidste istid sluttede, ved at ismasserne smeltede bort, blev det midtsjællandske landskab født. Noget af det, der i særlig grad skulle præge egnens struktur i tiden fremover, var dannelsen af en meget lang dalsænkning, en såkaldt „tunneldal“. Den strækker sig fra Køge langs sydsiden af åsen, over Kværkeby mose og gennem Vigersdal, hvorefter dens dybeste partier dannes af Langesø, Gørlev sø og Gyrstinge sø. Når vi i dag skal vurdere, hvilken vældig spærring dalen oprindeligt har udgjort for færdselen, må vi huske på, at gamle sø- og moseområder er blevet til enge, og at vandstanden i det hele var langt højere i ældre tider. Under disse omstændigheder er det ikke underligt, at færdselen over dalen var besværlig og søgte over på de mest tilgængelige steder. I Midtsjælland var der særlig to steder, hvor naturen havde skabt tålelige overfarts-muligheder, ved at tunneldalen snævrede sig ind, så det faste land fra begge sider nåede omtrent frem til bredden af det åløb, der banede sig vej på dalbunden. Disse to steder var ved enderne af Langesø; mod vest i passet mellem denne sø og Gørlev sø, mod øst mellem Langesø og Kværkeby mose på det sted, der endnu bærer det gamle navn *Værkevad*. Det er dette sted, der muligvis har forbindelse med Valsøgård.

En folkeborg?

Formodentlig fra jernalderen stammer en række folkeborge, d. v. s. tilflugtssteder, som lå godt skjult, men som samtidig var omgivet af volde og måske palisader, så de var til at forsvare. Sådanne tilflugtsborge er endnu i stort tal bevarede på Øland, hvor de blev benyttede et stykke ind i middelalderen. Kan vi da endnu i dag i Danmark påvise sådanne forsvarsanlæg? Hvis det skal være muligt, må de f. eks. søges på steder, hvortil navnet *virke* er knyttet. Ved et *virke* forstås nemlig et befæstningsanlæg, især et jordværk fra oldtid eller middelalder¹). I Sønderjylland fortæller navnene *Danevirke* og *Kovirke* om sådanne voldanlæg. Lektor *Regnar Knudsen* har i en artikel²) beskæftiget sig med „virke“. Her har han undersøgt *Virket* på Falster *Virklund* ved Silkeborg og *Virksund* ved Hjarbæk fjord. I alle tre tilfælde kan han fastslå, at der ved siden af navnet „virke“ også er bevaret navnet „borg“. De to ting hører således sammen, at to forskellige navne fortæller om forsvarsanlægget. Det kan tilføjes, at Borghøjden tæt nord for Hedeby's halv-kredsvold almindeligvis opfattes som en tilflugtsborg for omegnens befolkning³), muligvis ældre end selve *Danevirke*. I lektor Knudsens artikel nævnes intet sjællandsk *virke*; men hvis man er opmærksom på den sjællandske udtale af dette ord, vil man forstå, at det her hedder „værke“. Navnet *Værkevad*, som forøvrigt også kan træffes skrevet *Virkevad*, må påkalde den største opmærksomhed. Beliggenheden ved sjællandsfarernes landsting i Ringsted tåler sammenligning med falstringernes fælles folkeborg *Virket*⁴) ved denne ø's landsting ved Tingsted. Nævnes må det også, at et af Ringsted herreds gamle tingsteder lå på marken ovenfor *Værke-*

vad på Kværkeby-siden. Som før nævnt er Værkevad navnet på det ældgamle overgangssted øst for Langesø. Terrænforholdene i Vigersdalen synes at pege på, at overgangsstedet Stavedsbro umiddelbart ved Langesø's nuværende østende må være yngre end Værkevad, idet søen oprindeligt strakte sig betydeligt længere mod øst. Hvor er da det sjællandske virke? Der skal her peges på det i TRAPs DANMARK nævnte „gådefulde jordværk“ ved nordøstenden af Langesø, som af den lokalt tilknyttede befolkning fra gammel tid kaldes Riddervoldene. Dette voldanlæg hører under Ørevadsgården i Valsømagle (Haraldsted sogn), og der har ofte været spekuleret over, hvad meningen med anlægget egentlig har været. Andre lokale navne på anlægget er: Ridderbannerne og Ridebanen. Disse navne hænger sammen med den forestilling, at voldene har dannet en rideplads, måske en middelalderlig ridder-turneringsbane, „hvor man forlystede sig og muntrede hestene, dengang slottet var ved magt“⁵⁾). En anden folkelig overlevering⁶⁾ lyder således: „Ved Haraldsted sø, fortælles der, har der ligget en stor borg; der er nu tilbage kun en stor jordvold, som danner en rundkreds, og som dengang blev brugt til ridebane. Nogle fiskere har fortalt, når de ved midnatstide er ude at fiske, da har de set en stor flok ryttere i vældig fart ride rundt dér, og ud af hestenes næsebor står en ildflamme“. Slottet er den forsvundne Valsøgård og var nabo til voldene.

I sommeren 1903 besøgte museumsinspektør *P. Hauberg* fra Nationalmuseet Riddervoldene, som han opmålte og beskrev^{6-a)}. Selv om Hauberg i en bemærkning om pladsens „lidenhed“ vrager muligheden for, at vi står over for en „bondeborg“, tør vi ikke her se bort fra denne mulighed, for-

Parti fra Riddervoldene.

Foto: J. B. Larsen 1958.

di vi siden da er blevet meget klogere på sådanne forsvarsværker. Ja, Haubergs egen beskrivelse synes endog at pege derpå, når det i hans indberetning hedder: „Den vestlige arm er bedst bevaret og viser muligvis spor af et slags brystværn for tømmerværk, idet voldens overflade har et 6 fod bredt yderparti, der hæver sig noget op over den bagved liggende 3—4 fod brede voldflade“.

Ser vi nu på voldanlægget i dag, er det øjensynligt, at anlægget er opstået ved, at folk i gamle dage har gravet jord og grus bort fra skråningen mod søen og bygget halvkredsvolden ved søbredden, således at vandet har gået nær ind til voldenes yderide. Der synes kun at have været gennem-

gang for enderne af halvkredsen mellem denne og bakke-
draget. Indenfor voldene er der fremkommet en afrundet,
nærmest ellipseformet plads, hvis nøjagtige omkreds måske
ikke træder helt klart frem mere. Ellipsens korte diameter sy-
nes at være ca. 50 m, mens den lange diameter er omkring
80 m. Dette skulle give et omtrentligt areal af 3000 m². Den
nu bevarede halvkredsvolds indre bue måler ca. 105 m.
De gamle kan huske, at voldene tidligere var noget højere
end nu, hvor den største højde hæver sig 3,5 meter over
den indvendige jordoverflade og 4,5 meter over den ud-
vendige. Området bruges til kreaturfold, og det har ikke
kunnet undgås, at dyrene i tidens løb har været med
til at formindske højden; men der er også tid efter anden
fjernet adskillige læs grus, som er gravet af voldene. Især er
det gået ud over det midterste parti af halvkredsvoldens østre
side, samt over voldenes vestende, hvorved åbningen mellem
denne og bakken er blevet meget bredere. Den nuværende
ejer af Ørevadsgården har oplyst, at pladsen indenfor halv-
kredsvolden flere gange har været pløjet og tilsået. Der har
kun været én adgangsvej til Riddervoldene, nemlig i anlæg-
gets nordvestre side, hvor indgangsstedet endnu er kendeligt
og stadig bruges. Den gamle adgangsvej kommer som en hul-
vej fra nordvest og strækker sig fra slugten omkring Ellebæk-
ken ca. 400 meter på skrå henover marken mod indgangen.
Nu er vejen overpløjet og dyrket, men den skal i ældre tid
have været dobbelt så dyb. Fund af kampesten tyder på, at
hulvejens sider kan have været forstærkede med stensætning-
er. Denne vej, dybt nedskåret i bakken, er tydeligt menne-
skeværk, udført for at skaffe en skjult adgang til voldanlæg-
get, og den udgravede jord er sagtens gået med til bygningen

af voldene. Nu er det nødvendigt at huske på, at hele egnen i disse fjerne tider var skovklædt. Hulvejen gik gennem skoven og Riddervoldene var fra alle sider skærmet af bevoksningen, undtagen netop ud mod søen. Men her skærmede halvkredsvolden den indenfor liggende plads mod opdagelse. Set fra den anden side af søen tog voldene sig blot ud som en bakkeskråning, mod hvis fod søens bølger rullede frem. Skulle det endelig ske, at stedet blev opdaget, dækkedes pladsen faktisk på de tre sider af voldene med den dybe sø udenfor. Passagen mellem halvkredsvoldens ender og bakken har måske først og fremmest haft den praktiske betydning at åbne adgang til benyttelse af søens vand for både mennesker og dyr.

Den før nævnte Ellebæk har sit udspring i lavningerne omkring Ll. Høedskov. Herfra går den forbi Valsømagle huse, stadig med retning mod syd. Længere fremme er den nu rørlagt, men her går den gennem engdraget tæt øst for Valsømagle by og tager retning hen til Ørevadsgården. Lige ved denne gård krydsede vejen fra Vigersdal til Valsømagle i gamle dage Ellebækken. Her var vadestedet, og det har nok været grusfyldt; thi ordet *-ør* regnes almindeligt for at betyde „gruset strandbred“ (således i *Helsingør*, *Korsør* o. s. v.). Vi har da her en naturlig forklaring på Ørevadsgårdens navn. Så snart Ellebækken har forladt denne gård, skærer den sig dybt ned i bakken. I løbet af tusind-årene siden istiden har den udgravet en kløft, hvis oprindelige natur og skønhed næppe har sin lige på Sjælland. Kløften er helt lukket af den bevoksning, der blev tilbage, da menneskene fældene skovene og opdyrkede jordene. Bevoksningen her bærer især sit urgamle præg, fordi den altid har fået lov til

at forny sig selv. Den gamle adgangsvej til Riddervoldene bugter sig her langs bækkenes østside, aldeles skjult for uindviede, gennem krat og under høje og lave trækroner, følgende terrænets skiften. Den der opsøger denne løngang og færdes ad den, gribes uvilkårligt af stedets forunderlige egenart og fatter klart, at sådan — netop så dulgt gik vejen til tilflugtsstedet. Om få år vil denne idyl være borte; i stedet for at risle gennem kløften vil Ellebækkens vand klukke i vandrørene inde i København.

I ubemærket beliggenhed tåler Riddervoldene meget vel sammenligning med de ølandske folkeborge. I de største af disse var pladsen indenfor voldene (opstablede Ølands-kalksten) opdelt i bestemte afsnit, markeret ved stenrækker (måske husgrunde), hvor det formodes, at hver familie havde ret til en bestemt plads til både personer og husdyr. En videnskabelig undersøgelse af både Riddervoldene og pladsen indenfor må forekomme meget ønskelig. Der er ikke levnet store sten på pladsen, men eventuelle bygninger kan måske tænkes at have været af træ. I hvert fald må det være en nærliggende tanke at undersøge pladsen for stolpehuller.

Denne artikel skal derfor rette en opfordring til Natinoalmuseet til at løse denne opgave, som er så meget mere påkrævet, som emnet „virker“ eller folkeborge er et meget dunkelt, men uhyre interessant kapitel i vort lands historie. Kun en videnskabelig undersøgelse vil kunne afgøre, om vi her står over for en midtsjællandsk folkeborg. I denne artikel har det blot været opgaven at pege på stedet og skildre de lokale forhold.

Valsøgård.

Om der er nogen sammenhæng mellem Riddervoldene og nabo-anlægget Valsøgård, er ikke så let at udrede, men adskilligt tyder derpå. Det er vel ikke usandsynligt, at den befæstede middelalderborg „Valsø“, der var hjemsted for en lavadelig slægt, også gav ly og sikkerhed for egnens jævne befolkning. På den anden side er der imidlertid fra naturens side så ideelle betingelser for anlæg af en befæstet borg, at dette i sig selv kunne være årsag nok til at lægge den dér. Samtidig ser det ud til, at Valsøborgens placering skal ses i en større sammenhæng. Som tidligere omtalt var der kun få steder, hvor man kunne komme over tunneldalen. De to vigtigste steder var ved øst- og vestenden af Langesø. Mod vest på den snævre landbro mellem Langesø og Gørlev sø ligger voldstedet Borrevænget, også kaldet „Gørlevsborg“. Meningen med dette anlæg er tydeligt nok, at det skulle herske over trafiklinien gennem søpasset. På tilsvarende måde har Valsøgård kunnet beherske den østlige dalovergang.

For at komme til Valsøgård var det nødvendigt at bruge adgangsvejen gennem slugten langs Ellebækken. På det sted, hvor hulvejen forlader kløften for at skrå ned til Riddervoldene, ser man, at færdselsvejen til Valsø slot fortsætter videre ned gennem kløften, hvorefter den krydser Ellebækken over en nyere omsat stenkiste. Efter at vejen er kommet helt ned, fortsætter den ad en ophøjet dæmning langs bækken nuværende løb omtrent ud til søbredden. På det sidste stykke har vejen gået langs voldgraven.

Hvornår dukker da Valsøgård frem i de historiske kilder? Traps Danmark anfører: „Den synes fra 1300-t. at have tilhørt en slægt Dyre. 1377 forlagde kongen til sit „mal“ 14

skilling jord, som Peder Dywr af Hvalsøemagle havde og tillagde ham samme friheder som andre kongens „malsmen“. 1396 gav Jep Pedersen Dyur Mikkell Rud til Skjoldenæs fuldmagt til at indløse en gård i Valsøemagle og have den uopsagt i 12 år i sit værge. 1451 nævnes Jens Diur og 1459—61 Aage Diur⁷⁾ i Valsøemagle. 1459—63 nævnes tillige væbner Peder Nielsen Bryske, der førte slægten Iis våben, skrådelt med to tværbjælker i nederste felt, til Valsøemagle. 1488—96 nævnes beskeden mand Niels Mortensen i Valsøemagle, hvis forfædre af kongerne havde fået beseglede breve på „nogen frihed“ som andre „malsmen“ i Danmark, hvilke breve kong Hans stadfæstede 1488“.

Af dette synes det at fremgå, at slægten Dyre har siddet inde med gården i over 100 år, dels som ejendom og dels som len af kongen. Men 1496 skødede Niels Mortensen gården til adelsmanden, rigsråd og landsdommer *Henrik Meinstrup*. Samtidig overtog køberen kongens part i gården ved mageskifte med to andre gårde. Når Henrik Meinstrup var interesseret i at erhverve Valsøgård, skyldtes det sikkert, at han som landsdommer ved Sjællands landsting i Ringsted fandt beliggenheden i nærheden af hans høje embede god. Desuden havde han hovedgården Fredsgård⁸⁾ i Sneslev sogn i forlening af Roskilde bispestol og Korsør slot i forlening⁹⁾ af kronen. I den nordre skjoldefrise i Sct. Bendts Kirke ses hans og hans hustrus samt deres datters *Anne Meinstrups* navne og våbenskjolde. Allerede året efter købet af Valsøgård døde Henrik Meinstrup og blev begravet i Sct. Bendts kirke, hvorfra hans ligsten nu er forsvundet.

Efter hans død overgik Valsø slot til datteren Anne, som er den navnkundigste person, der har ejet det. Hendes tunge

skæbne er fast knyttet til egnen og har gjort så uudsletteligt et indtryk i befolkningen, at mindet om hende endnu lever i folkemunde. Hun blev født ca. 1475. I en alder af 16 år blev hun gift med *Holger Rosenkrantz* til Boller. Efter hans død 1496 blev hun gift med *Jørgen Ahlefeldt* til Søgård, som faldt ved Hemmingstedt på det ulykkelige ditmarskertog 1500. I en alder af 25 år var hun nu enke for anden gang. 1503 blev hun hofmesterinde hos kong Hans' dronning Christine. I kraft af denne stilling, men også på grund af sit myndige væsen og sine fremragende administrative egenskaber, blev hun en af landets fornemste og mest indflydelsesrige kvinder. Denne stilling hævdede hun også under de to følgende dronninger, Chr. II's dronning Elisabeth og Fr. I's dronning Sophie. Hendes uforfærdede væsen gav hende mod og styrke til at træde op mod kongen. „For det forargelige levnedsskyld, som kong Kristiern førte med Dyveke, blev han af hofmesterinden fru Anne Meinstrup advaret, at hannem ikke sådant sømmede — — — — —, dog sådan god formaning formåede intet hos ham“¹⁰).

Hendes forhold til kongen medførte, at hun måtte gå i landflygtighed. Men da hun efter Kristiern II's fordrivelse atter kunne vende tilbage til hoffet, fik hun 1526 sit tredje hofmesterinde-embede og kom højt i kongens gunst. Dette ses f. eks. af, at kongen i et brev¹¹) af 1532 til jomfruerne i Roskilde Sct. Klare kloster beder dem om at imødekomme et ønske fra Anne Meinstrup om et mageskifte, hvorved hun af klosteret fik en gård i Valsømagle og senere en af klosterets bondesønner, som var født i Allindelille, samt de bondesønner, der muligt var født på klosterets tidligere gård i Valsømagle¹²). Hendes interesse for bondesønnerne er et

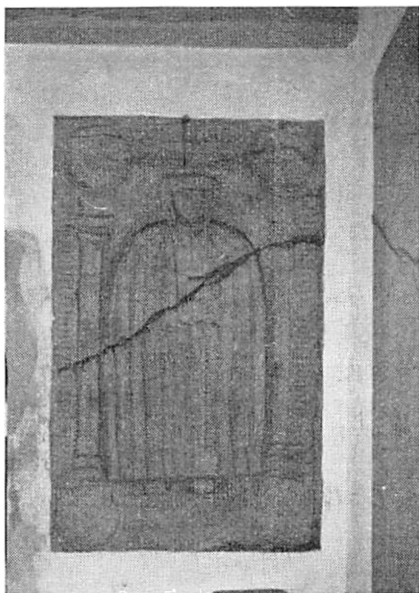
vidnesbyrd om, at hun var streng og nøjeregnende overfor sine undergivne, hvad der også berettes om fra Højstrupgård, som hun tillige havde i forlening af kronen. Da Fr. I døde, og man ikke kunne enes om at vælge ny konge, udbrød borgerkrigen Grevens Fejde, opkaldt efter Grev *Kristoffer af Oldenburg*, der var fører for Kristiern II's parti. Grev Kristoffer var meget ivrig efter at vinde den indflydelsesrige hofmesterinde for sin sag. Hun ville godt stå på venlig fod med ham, men vægrede sig ved at gå med på hans parti. Hendes søn *Holger Rosenkrantz* faldt 1534 i slaget ved Svenstrup i Nordjylland i kampen mod Kristiern II's parti. Hendes svigersøn *Axel Brahe* stod ved juletid 1534 i spidsen for den skånske adel, også imod Kristiern II's parti.

På samme tid opholdt hun sig på Højstrup; men hun var ængstelig for, hvordan det skulle gå og søgte tilflugt hos en slægtning på Vallø. Herfra skrev hun 21. december 1534 et brev¹³) til en slægtning i Holbæk, hvoraf kan citeres: „— — — min kære Sofie (Eske Bildes), giver jeg dig kærlik til kende, at jeg drager heraf og til Valsø, og vil jeg være der så længe, at GUD vil jeg må være med fred. Kæreste Sofie, vi er formodendes hver dag, at greven farer høj (d. v. s. højt til hest) med nogle regsenerer (bevæbnede ryttere), GUD almægtigste beskærme os vel fra hannem (og) alle de, vi vente os ondt af — — — —“. Formodentlig allerede samme dag er hun afrejst til Valsø slot, hvor hun da har tilbragt julehøjtiden. Af brevet fremgår, at hun frygtede grev Kristoffer og hans knægte, og det var ikke underligt, eftersom den såkaldte „adelsjagt“ på Sjælland var begyndt. Når hun vovede turen fra Vallø til Valsøgård, må det sikkert tages som udtryk for, at Valsø slot var det sted, der kunne

yde hende den største beskyttelse. En måned tilbragte hun her, og så kom den skæbnsvangre dag den 20. januar 1535. Denne dag skulle søgninget, årets første store landsting efter julehelgen, afholdes i Ringsted. Her skulle adel og gejstlighed, borgere og bønder mødes. Atter viste Anne Meinstrup sig fra sin uforfærdede side. I tillid til et brev¹⁴), der gav løfte om frit lejde, mødte hun frem på tinge. Så tryk følte hun sig, at hun tog sine to unge datter-døtre med. Det viste sig, at hun var den eneste af adel, der havde vovet at møde på tinge. Ved forhandlingerne lagde hun ikke skjul på sin mening, og dette ophidsede mængden i en sådan grad, at en del af de fremmødte rendte deres sværd i hende og mishandlede hendes lig på det råeste. Under den tumult, der opstod, skyndte grevens folk sig at føre de to unge adelsfrøkener ind i Sct. Bendts kirke og op i tårnet i sikkerhed. Senere blev Anne Meinstrups lig bragt til kirken og begravet dér, formodentlig ved siden af faderens. Hun ligger nu begravet i Hornslet kirke, der hørte under Rosenkrantz'ernes gård Rosenholm. På stenen, der ligger over hendes grav, er hun afbildet i fuld størrelse som en gammel kvinde. På stenen findes Meinstrup og Rosenkrantz våbnene og bl. a. ordene „som de forredsele (forræddere) ihjelslog i grevens tid 1535“. Hun skal 1564 være overført fra Ringsted til Hornslet¹⁵).

Efter mordet på Anne Meinstrup, drog folkemængden fra tinget ud til Valsø slot, som blev stormet, plyndret og afbrændt, ligesom også hendes gård Højstrup var blevet kort forinden. Da Christian III efter borgerkrigens ophør udstedte almindelig amnesti for alt, hvad der var bedrevet under grevefejden, var regnskabet med Anne Meinstrups mordere det eneste, der blev undtaget. Et par københavnske

borgere blev henrettet som hovedmændene i drabet. Hendes svigersøn Axel Brahe førte sagerne, og det var ham, der fik

Anne Meinstrups ligsten i Hornslet kirke.

Foto: Nationalmuseet.

udtaget stævning både mod morderne og mod de borgere fra Køge, Skelskør og Næstved, der havde været med til at plyndre Højstrup og Valsøgård¹⁶). Rigsråd Axel Brahe var gift med Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, og det blev hende, der overtog ruinerne af Valsøgård, som blev genopbygget til et smukt renæssanceslot. I den periode hun ejede det, hører vi ikke ret meget om det, før hun efter sin mands død 1551

skænkede det til sin brodersøn *Erik Rosenkrantz* til Arreskov. Hverken han eller hans faster synes at have benyttet slottet til hovedsæde. Snarere er godset under disse to ejere blevet bestyret af fogder. Alligevel har Erik Rosenkrantz nok vidst at varetage sine interesser, thi i 1570 udgik der kongelig befaling¹⁷) til lensmanden på Roskildegård *Bjørn Andersen* om, at Rosenkrantz havde ladet gøre skel mellem Valsøgårds område og kronens og derved „tilhævdet“ sig meget, som med rette tilkom kronen; således et område ved Høed og Haraldsted kirkes skov ved Valsømagle. Lensmanden skulle undersøge sagen og forsvare kronens ejendom, hvis noget deraf var bortkommet. I 1573 kom der forhandlinger i stand mellem kongen og Erik Rosenkrantz om et mageskifte, hvorved kongen afstod Kærstrup (det senere Valdemarsslot) med underliggende gods mod til gengæld at få Valsøgård og gods. Efter at *Peder Oxe* på kongens bud havde ledet en besigtigelsesforretning¹⁸), kom mageskiftet i stand¹⁹), idet kongen og Rosenkrantz på forhånd var enige om at lade de to hovedgårde og deres avl gå lige op. I skødet nævnes sammen med Valsø hovedgård, „Tygelgård, Krogsmølle, Valsø by 17 gårde, skovhuse, på Valsø gade 3 huse og 1 smedjehus“.

Hvad ville Kong Fr. II nu med Valsø slot? Der er ingen tvivl om, at han erhvervede det for jagtens skyld. 6 år tidligere havde han ladet Skjoldenæs slot ved Valsø Lille sø nedbryde. Til gengæld havde han ladet opføre et jagthus i Høgt (Høed). Under et ophold på Valsøgård i august 1574 udstedte han 4 kongebreve, hvis datering fortæller, at kongen mindst må have opholdt sig dér i tiden 3.—5. august, men også kongebreve fra 1576 vidner om kongens ophold på slottet. Allerede 1573 traf kongen beslutning²⁰) om, at

Valsøgård skulle lægges under lensmanden på Roskildegård. Dermed var slottets skæbne faktisk beseglet; thi når det ikke som selvstændigt kongeligt len var bortforlenet til en adelsmand, der skulle have bolig dér, og som skulle leve af lenet og sørge for slottets vedligeholdelse, ja, så måtte det forfalde. I stedet for lod den jagtglade konge en skovrider flytte ind. De herskabelige gemakker skulle vel så stå til rådighed for kongen, når han opholdt sig i egnen. Så længe den jagt- og skovinteresserede konge levede, blev der gjort meget for at holde slottet ved magt, men han døde som bekendt temmelig ung i 1588, og formynderskabsregeringen for barnekongen Chr. IV interesserede sig ikke for dette slot.

Efter kronens overtagelse af Valsøgård, blev jagthuset i Høed beordret nedtaget²¹), „da Valsøgård ligger så nær ved, at kongen ikke behøver andet jagthus i den egn“. I samme brev befales det, at et hus, som Erik Rosenkrantz lod opføre på gaden i Valsø by også skulle nedbrydes, og videre hed det „— — — — skal han med det første opføre et stegers på Valsøgård ud mod søen og en god stærk bro med rækker af bulfjæl over den nye grav, Erik Rosenkrantz lod grave“. Det nævnte stegers har virkelig været opført som slottets sydfloj, hvilket fremgår af et kongebrev²²) fra 1582, hvori fortælles om slottets udsatte beliggenhed ved søen. Det hedder: „Da to af de af søen indryddede fiskeparke ved Valsøgård i det sidste uvejr er blevne slæde ud, så søen går derind, og må sættes i stand, for at laden og det af *Eggert Ulfeld* (lensmanden) opførte stegers ikke skulle falde i søen, skal han med det første igen lade parkerne inddæmme og gøre i stand“. Den lokale tradition udpeger de to firkantede

udgravninger, der endnu ses ved borgbankens sydside ud mod søen, som fiskeparker.

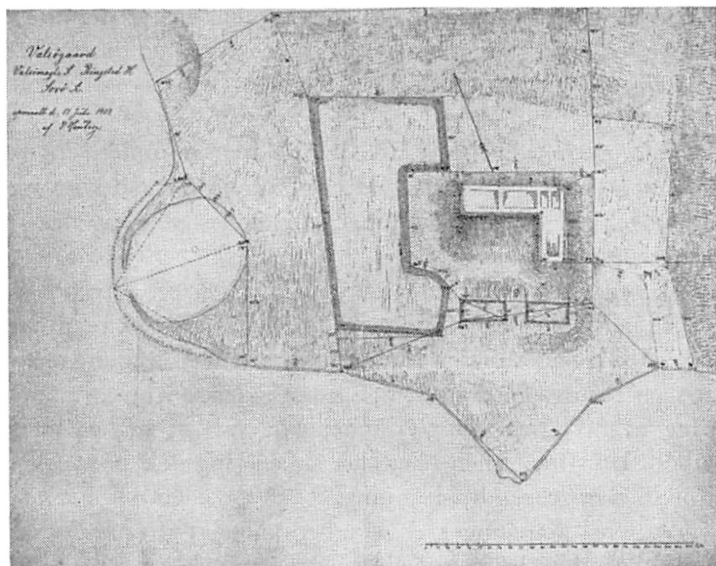
Den nævnte lade véd vi også noget mere om. Den er sandsynligvis opført 1577. En kongelig befaling²³⁾ i dette år til lensmanden går ud på, at han skal lade stalden i Slanrup nedtage og opsætte på Valsøgård. I kancelliets brevbøger registreres dette Slanrup som Slangerup i Nordsjælland; men dette må dog vist være en fejltagelse. Man har sikkert overset det Slangerup, som ligger ved modsatte bred af Langesø som Valsøgård. Det er det Slangerup, som netop staves Slanerup, da det 1571 bestemmes, at Ringsted klostres abbed må lade Slanerup kapel nedbryde og henvise menigheden dér til fremtidig at søge Sct. Bendts kirke i Ringsted²⁴⁾. Dette kan næppe forstås anderledes, end at kirkeladen i Slangerup ved Langesø således blev overflødig, og at man nedbrød den, førte materialerne over søen og genopførte den ved Valsøgård. Ladens beliggenhed synes også at have været i nærheden af søen, siden den også var truet af vandet.

Som tidligere nævnt bosatte kongen en skovrider på gården og udstedte forleningsbrev²⁵⁾ til ham 1574. Manden hed *Søren Glad*, og han fik gårdens tilliggende avl, ager og eng uden afgift; men da han næppe kunne ernære sig af avlingen, fik han yderligere en gård i Valsømagle by mod at svare landgilde. Den hidtidige beboer af denne gård fik i stedet en anden gård på kronens gods. Det var altså til denne udvidede avling, man behøvede den før omtalte lade. Den nye skovrider fik ordre²⁶⁾ til at beride skovene i Allinde-magle, Kongens Ordrup, Haraldsted Ore og Ringsted klostres skove til Teestrup og derfra til Ortved. Han skulle have opsyn med både skovene og jagen; for sin tjeneste fik han

de før nævnte goder samt årlig en „sædvanlig hofklædning“.

I kongebrevet af 6.8.1574 nævnes den nye grav, som Erik Rosenkrantz lod grave. Ved at betragte det nuværende voldsted kan man stadig få et godt indtryk af det befæstede slot. På en forhøjning ud mod søen ligger den egentlige borgbanke, og det ses, at der har været voldgrave på de tre sider: Vest, nord og øst. Den nordlige og østre er udjævnede af en tidligere ejer af Ørevadsgården, som forgæves søgte at gøre borgpladsen dyrkbar. Der er her knapt et pløjelag muld over de kompakte masser af stenfyld. Trods udjævningen ses det tydeligt, at adgangsvejen til slottet har gået på en dæmning langs østgravens østside. Ud for borgbanken ser man, hvorledes to dæmningsstumper, én fra borgbanken og én fra tilkørselsvejen, rækker imod hverandre, men ikke når sammen. Her må den vingebro have været, som kunne hejses op og spærre adgangen til slottet.

Da museumsinspektør Hauberg opmålte Riddervoldene i 1903, undersøgte han også Valsøgårds voldsted, som han opmålte og beskrev^{26-a}). Han skriver bl. a.: „Bygningen har bestået af 2 sammenhængende i vinkel byggede fløje, en nordlig, der har en længde af ca. 96 fod i øst-vest og en bredde af ca. 25 fod, og en østlig, der er 47 fod lang og 20 fod bred. Den nordlige fløj synes at være delt i to større rum og øst for disse to mindre. De er tilfyldte med muraffald og jord og tildels overgroede med krat. Den østlige fløj er ganske tilfyldt. Af bygningernes murværk står kun kampestensgrunden tilbage med spor af overbygning af brændte sten. Murtykkelsen er ca. 5 fod. Grunden ligger ca. 10 fod over vandlinien. Pladsen udenfor den har jævne skrån timer i vest mod den brede grav og mod syd ned til fiskedammene. Mod nord

P. Haubergs opmåling — I Nationalmuseet.

ud mod sænkningen og mod øst ud mod engen er der korte, men bratte affald, fornedet af hvilke er lagt en række kampesten til støtte for jorden ud mod vandet, som tidligere nåede her op til.

Graven med de to sidearme har bevaret sin form bedst på ydersiden, mindre godt på indersiden, navnlig ved østsiden under hovedbanken. Sin største længde 223 fod har den på den nordlige yderside; den nordlige yderside er ca. 130 fod lang, den sydlige ca. 100 fod lang. Den nordlige arm er ca. 70 fod bred, den sydlige ca. 60 fod. Skrænterne er 3—4 fod høje. Graven er endnu på flere steder vandholdig, men tildels

overgroet med buske og krat. Hist og her ligger der store kampesten nede i bunden, navnlig findes en del ud for hovedbankens sydvestlige hjørne. Muligvis har bankens fod været beskyttet mod vandet ved en stensætning af kamp.

De to omtrent lige store fiskedamme har en samlet længde af ca. 110 fod og en bredde af ca. 20 fod og er adskilte fra hinanden ved en smal højning. Der findes nu kun græs i bunden, ikke vand.

Pladsen syd og vest udenfor hovedbanken og graven hæver sig kun lidt, indtil 1 fod og 6 tommer over søen, men har sikkert ikke ligget under vand og må vist nok betragtes som en slags fortov. På den vestlige side skyder to store krumme arme ud mod hinanden og danner som en bugt med et smalt indløb. Udenfor armene strækker sig en lang række sten i én til kystlinien svarende krumning.“

Ved sine opmålinger er Hauberg ikke stødt på slottets tredie fløj, den der rummede gårdens stegers, og som lå ud til søen.

Efter beretningerne fra amatørudgravningerne i 1917 at dømme, har slottets østfløj haft port i midten, kan hænde med porttårn over mod øst ud til vindebroen. Ved disse udgravninger, som foretoges af soldater indkaldt til sikringsstyrken og indkvarteret i Valsømagle, kom et smukt flisegulv lagt af røde Ølands-fliser til syne. Det gulv fik en ilde medfart og er forlængst borte. Endvidere fremdroges nogle ornamenterede, tilhugne sandsten, der formodes at være prydelser omkring renæssance-vinduer. Der fremkom også adskillige glasserede sten, vistnok kakler, og rester af store tagsten²⁷). Slottets sydlige fløj udgjordes af den før omtalte stegersbygning, der måske knapt har været så anselig, idet de

afdækkede fundamenter tydede i denne retning. Nordfløjen var nok til gengæld en kraftig bygning, hvis mure 1917 sås at have hvilet på meget svære kampestensfundamenter. Disse dannede nogle dybe kælderrum, der opfattedes som fangekældre. Da man opgav gravningen i kældrene var man 1 meter under det nuværende jordsmon og endda ikke ved bunden. Disse kældre blev atter tildækkede og gemmer sig altså stadig i jorden²⁸). Dette forsvarsanlæg er sikkert det oprindelige fra Anne Meinstrups tid, det, der blev stormet og plyndret. Erfaringerne viste dengang, at anlægget ikke var stærkt nok, siden det kunne indtages. Måske er det dette, der fik Erik Rosenkrantz til at anlægge den *nye grav*, d. v. s. endnu en voldgrav, en ydre befæstning, der sikrede slottet dobbelt, idet en fjende da skulle forcere dybe vandgrave to gange for at erobre det. Den ydre voldgrav ligger der stadig, for en del vandfyldt i somre, der ikke er for tørre. Selve graven er noget opfyldt, og den er så tæt kratbevokset, at ikke alle besøgende bliver klar over dens tilstedeværelse. Både de ydre og indre voldgrave stod i direkte forbindelse med søen og fik deres vand ind fra den; men de gennemstrømmedes også af Ellebækkens vand. Området mellem de ydre og indre voldgrave ses endnu som et velbevaret glacis, d. v. s. et jordværk, der skråner opad mod den yderste voldgrav og således yder forsvarerne læ og beskyttelse. I nordlig retning fra borgbanken er den ydre voldgrav delt ved en overkørsel til glacis'et; men da denne ikke ses at passe ind i det indenfor værende anlæg, synes den at være af nyere dato. Alt i alt må det have været en statelig og sikker borg Erik Rosenkrantz overlod kongen. Endnu en ting vides herom; i brevet om Slanrup lade befales det endvidere at „lade trapperne og

svalerne på Valsøgård forlænge og forbedre, således som Søren Glad nærmere skal anvise tømmermanden. Han skal sørge for at arbejdet bliver færdigt med det første og indskrive bekostningen derved i sit regnskab“.

Af en eller anden grund fik man for mange mursten på Valsøgård, og dem fik lensmanden ordre²⁹) til at besørge til Vallø, hvor der på denne tid foregik store byggearbejder. Naturligvis skulle lenets bønder transportere stenene, men at det kneb med at få det gjort, fremgår af en skrivelse³⁰) til Universitetet om, at dettes undergivne bønder endnu ikke havde kørt sten fra Valsøgård.

Ved gården var der også oplagret tømmer. Herom hedder det³¹): „Da der på Valsø ligger noget egetømmer og nogle lange bjælker, hvoraf en del er rådnet, så at de ikke kunne bruges uden at blive gjort kortere, skal han (lensmanden) sælge bønderne det mindst brugelige, men forbeholde kongen de gode faste bjælker. Da de to dæmninger, som han har fået ordre til at opføre ved Valsø, én ved hver ende af den bro, hvorover man kører til gården, efter hans mening ikke kunne gøres sikre formedelst vældkilder og „flodesand“ fra det nærmeste bjerg, hvorfor han har foreslået en halv dæmning, hvor broen nu går over, med en stærk port midt på, befales det ham at lave dæmningen, som han finder bedst, dog således, at der kan være god fast bro eller vej til gården“. Af denne beskrivelse ses, hvor god overensstemmelse der er med de nuværende forhold og med, hvad der kom frem 1917. De før omtalte egebjælker er måske det tømmer, der 1576 af kongen blev givet borgmestre og råd i Næstved til en af byens kirker, efter at det var nedført fra Valsøgård til Næstved Minde³²). Efter ordlyden må det antages, at tømmeret

blev ført gennem Langesø, ad Ringsted å og videre ad Susåen til Næstved, hvor det gode midtsjællandske træ måske er til endnu.

Søren Glad måtte føre en betydelig husholdning på Valsøgård³³). I den tid byggearbejderne stod på, måtte han sørge for arbejdernes bespisning. Desuden havde han til daglig kongens vildtskytter og jægere på kost samt gårdens tjenestefolk.

Vi vender nu tilbage til jagthuset i Høed. Det ville være interessant at vide, hvor det lå. Det står uklart, om jagthuset er identisk med den i skødet 1573 nævnte Teglgård. Men kort tid efter befalingen om jagthusets nedtagelse blev der disponeret over Teglgårdens jord med følgende ordre³⁴). „Han (lensmanden) må lade den jord, som hidtil har ligget til Tegllhuset i Valsøe, fordele blandt de bønder i Valsøe, der ere brøstholdne“. Befalingen om jagthuset i Høed gik ud på, at huset igen skulle opsættes i Særløse med gode kamre og værelser og en stald til 50 heste. Om dette virkelig er blevet udført, vides ikke. Derimod viser et kort³⁵) fra 1770 en lokalitet, der hed Teglgården; den lå i den yderste nordlige spids af St. Høed skov på den plads, hvor nu Teglovns huset ligger. Når det drejer sig om at fastslå jagthusets beliggenhed, er der desuden grund til at pege på den munkestensmur på syld af kampesten, der 1938 blev fundet på en bakke tæt syd for Skåningegården i Valsømagle; måske skal stedet søges her^{35-a}).

I Erik Rosenkrantz's skøde til kongen anførtes, at Krogs-mølle hørte med til Valsøgård og indbefattedes i handelen. I dette tilfælde synes det muligt at fastslå beliggenheden. Navnet *Møllebjerg* er dels navnet på en 73 m høj banke,

hvorpå nu kødfoderfabrikken „Sjælland“s radiotårn står, og dels navnet på ejendommen matr. 17 af Valsømagle. Møllebjerg ligger også nær ved den før nævnte Teglgård i St. Høed skov. Navnet Møllebjerg minder os i dag om den forsvundne Krogsmølle, hvoraf der endnu findes kendelige rester på den før nævnte ejendom Møllebjerg. Mellem St. og Ll. Høedskov lige neden for Møllebjergsbanken findes en mose, der engang har været en sø. En del af dette område kaldes nu Enghaven og er lige tilplantet af Skjoldenæsholm, hvorved der bliver skabt forbindelse mellem St. og Ll. Høedskovene. Fra denne mose udspringer Ellebækken. Ved denne bæk, midt mellem Ll. Høedskov og den offentlige vej fra Valsømagle til Møllebjerg, ligger det gamle møllested. Fra naturens side har stedet været meget velegnet; thi en forhøjning i terrænet dæmmede op for vandet, så det kunne samle sig i en naturlig lavning bagved. Lavningen er nu opdyrket, men ses tydeligt i marken, og den har også hvad størrelsen angår været fuldt tilstrækkelig som møllesø. På det sted, hvor Ellebæksrenden gennembrød den opdæmmende forhøjning, må møllehjulet have været. Netop her er der fra tid til anden fremdraget røde munkesten, men nogen rigtig undersøgelse har aldrig fundet sted³⁶). Vi er i stand til at sige, at Krogsmølle efter alt at dømme er nedlagt i tiden 1574—77. I sidstnævnte år udgik der nemlig kongebrev³⁷) om, at Søren Glad (ansat 1774) havde opført en vandmølle ved Valsøgård, som årlig svarede 4 pd. mel og skulle male frit for gården. Søren Glad fik nu bevilget, hvad møllen havde kostet at bygge, mod at den skulle indskrives i Roskildegårds jordebog og landgilden deraf svares til lensmanden. Da det udtrykkelig nævnes, at den nye mølle lå ved

Valsøgården, må det formodes, at den er opført, fordi det var upraktisk at have Krogs mølle liggende så fjernt. Men hvor har da Valsøgårds mølle ligget? Helt nede ved slottet kan det ikke have været, heller ikke i slugten; thi ingen af disse steder har der været mulighed for opstemning af Ellebækkens vand. Det er sandsynligt, at den kan have ligget oppe, hvor dalslugten begynder, altså omtrent på det sted, hvor Ørevadsgården nu ligger. Her kan terrænet have tilladt opstemning af vandet med fornødent fald. Desuden var beliggenheden her gunstig for bønderne fra Valsømagle by; det var jo dem, der skulle give møllen indtægterne, så landgilden kunne svares, når møllen skulle male gratis for Valsøgaard.

I 1585 døde Søren Glad. Der blev straks tvivlet på, om han havde røgtet sit embede tilfredsstillende, for der blev klaget over, at skovene var blevet forhuggede i hans tid³⁸). Nogle mænd blev udtaget til at undersøge sagen, da det ligefrem blev antydnet, at der kunne være foregået ulovlig hugst. Ialt blev der foretaget to besigtigelser. Ved den sidste³⁹) af disse påberåbte Søren Glads enke sig, at hun havde lensmandens sedler på, at det, som var hugget, var hugget til Valsøgårds ildebrændsel, til pæle der skulle udslås for dammen og dæmningen for gården, samt til ildebrændsel til Roskildegård og Svenstrup. Det ser ud til, at dette blev taget til følge. Ved sidste besigtigelse blev gården og skovene tillige vurderet i anledning af, at en ny mand skulle overtage stillingen. Efterfølgeren blev kongens enspænder (ridende kurer) *Andreas v. Stuffenborg* i hvis forleningsbrev⁴⁰) det anførtes, at han skulle overtage Valsøgaard, sådan som Søren Glad hidtil havde haft den, uden afgift. Han skulle holde

gården i stand, som den var, og påse, at ingen huggede i de skove, som Søren Glad havde haft i befaling. Det var åbenbart ikke så let at holde gården vedlige, men Stuffenborg indberettede manglerne. Det hedder: „Der er megen brøstfældighed på Valsøgård på tag, vinduer og i andre måder, som nødvendigvis må afhjælpes, og der må føres særligt tilsyn med dammene sammesteds“. Lensmanden fik derefter befaling⁴¹) til med det første at istandsætte alt, hvad der var bygfældigt på Valsøgård og føre tilsyn med at damme og dæmninger ved gården ikke blev ødelagte.

Fr. II's død 1588 fik konsekvenser for Valsø slot. Regeringsrådet for drengekongen Chr. IV bestemte 1589, at gården ikke længere skulle ligge under Roskildegård, men herefter underlægges lensmanden på Ringsted kloster⁴²). Herefter nævnes Valsøgård ikke mere. Den var allerede gået stærkt i forfald, og en virkelig indsats for at redde det gamle renæssanceslot synes ikke at være gjort. Alligevel har gården vel fungeret som tjenestebolig for en kongelig embedsmand. Vi ved ikke noget om, hvor længe Stuffenborg blev der, men det fremadskridende forfald må have bevirket, at der skete en afgørende forandring med selve gården. Når den i 1624 atter træffes med navnet *Nygaard*, tyder det på, at slottet, der var alt for stort til den benyttelse, der blev gjort af det, blev ombygget til en nyere og mindre gård. Om denne kom til at ligge på den gamles plads, er ikke let at sige, men vel sandsynligt. Måske står netop den tidligere nævnte overkørsel over den ydre voldgrav i forbindelse med Nygaard. Endnu er det muligt at følge tilkørselsvejen gennem den tætte kratbevoksning lige fra slugten ved Ellebækken til overkørselen over den ydre voldgrav. At Nygaard blev an-

vendt til embedsbolig, ses af en gravsten i Haraldsted kirkes sakristi over „kongl. maj.s kaptajn her udi Sjælland“ *Peder Ebsen Aalborg*, død på „Nigaard“ 26. maj 1624, 60 år gl. Da han var død, begyndte bønderne i Valsømagle at røre på sig⁴³). De klagede over, at der kun var ringe mark til deres by, men alligevel stor landskyld deraf. Derfor anmodede de om, at de alle for en bestemt afgift måtte bruge den mark, som lå til Nygaard, som kaptajn Peder Aalborg havde haft for sin bestilling. De nævnte desuden, at en del af denne mark tidligere havde ligget under byens mark, og det stemmer jo med, at Søren Glad fik lov til at lægge en af Valsømagle gårde ind under slottet. I første omgang fik bønderne ikke jorden; thi kongen havde allerede ladet kompagniets nye kaptajn *Antoni Flores* få Nygaard for sin bestilling⁴⁴). Det er tvivlsomt, om kaptajn Flores i det hele taget kom til at bo på gården. Inden tre måneder var gået, blev der udsendt et nyt kongebrev⁴⁵) til lensmanden på Ringsted kloster, *Jacob Ulfeld* til Bavelse, hvori det hed: „Kongen har bragt i erfaring, at Nyegaard, der er udlagt til Antoni Flores for hans kaptajns bestilling er meget bygfærdig, så den ikke er ham tjenlig. Jacob Ulfeld skal derfor i stedet udlægge ham den gård i Qværkeby, som Niels Ibsen bor på“.

Så slet var altså gården nu blevet, at den ikke længere duede til embedsbolig og næppe heller var værd at koste istandsættelse på. Da man på samme tid skulle nedbryde laden ved Ringsted klostres avlsgård og flytte den til et belejligere sted, blev det bestemt⁴⁶), at lensmanden måtte tage det gamle tømmer fra Nygaard til hjælp. To år senere, da klosterladen endnu ikke var færdigbygget, blev den gamle gårds skæbne endelig, idet der udgik kongebrev⁴⁷) til lensmanden

om „at lade de forfaldne huse på Nygaard, som Peder Olborg tilforn beboede i nedbryde og anvende til Ringsted klostres

Rester af bolværkspæle ud mod soen.

Foto: Nationalmuseet 1903.

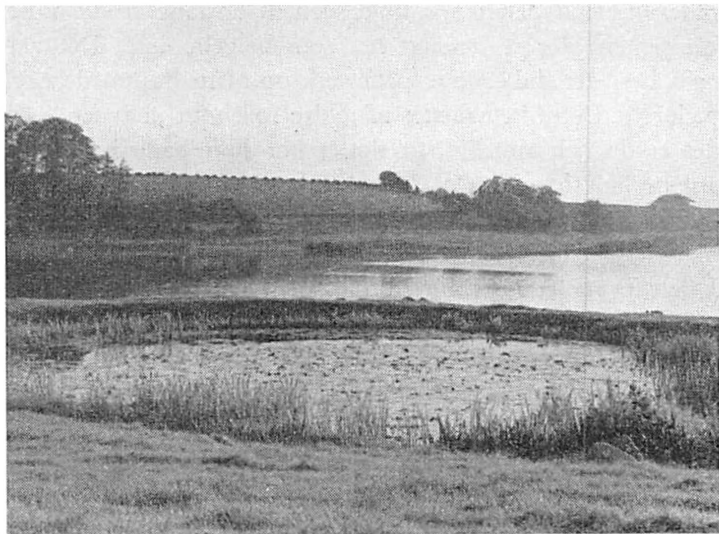
kornlade“. Det var nok en del af materialerne fra den gamle Slangstrup kirkelade, der fandt anvendelse for tredje gang. Med gårdens undergang fik Valsømagle bønder alligevel deres ønske om at overtage jorderne opfyldt.

Den gamle borgtomt er et af de mest betagende steder at besøge i Midtsjælland. Allermest fortryllende er den, når de mange hvidtjorne blomstrer. Vest for slotsbanken uden for

den indre voldgrav, men indenfor den ydre og i forbindelse med glacis'et, ligger der ud mod søen et jordstykke, som menes at have været slottets prydhave eller urtegård. Dette område værnes tydeligt nok mod søen af en lang række store kampesten, der er henlagt her som bølgebrydere. Det var også her, der dukkede et pæleværk op af nedrammede egepæle⁴⁸). Dette betegnedes af ældre folk som „havnen“, og det er da helt rimeligt, at slottet har haft både i søen og anløbsplads for disse. Pæleværket kan dog også med rimelighed sammen med stenrækken forklares som det værn, der blev bygget, da stegerset og laden truede med at falde i søen. I den formodede urtegård findes en rund dam, der tydeligt nok er anlagt af mennesker. Den bærer navnet *Blindepark* og er vel nok en af de omtalte fiskedamme, som 1582 blev slået ud under uvej, så den ikke længere var „blind“, sådan som det fremgår af Haubergs tegning fra 1903. Nu er den atter „blind“. Navnet i sig selv angiver jo, at den ikke stod i forbindelse med søen i modsætning til indre og ydre voldgrav, der altså ikke var „blinde“. Om *Blindepark* går der et sagn⁴⁹) fra Anne Meinstrups tid: Da sværmen fra Ringsted landsting efter mordet på slottets frue nærmede sig stedet, var der en tjener, der i hast samlede alt, hvad han kunne få fat i af guld og sølv, i en sæk. Den smed han ud i *Blindepark*, og der skal den nok ligge endnu. Da slottet blev stormet skal Benløserne — også kaldet skankeløserne — have været blandt de værste“.

Det må også være Anne Meinstrup, der sigtes til i dette gamle sagn⁵⁰): „Ved Ørevadsgården ved Haraldsted sø, hvor de gamle slotsruiner ligger, har forhen stået et slot; men det forgik, fordi fruen, som beboede det, i sin ugudelig-

hed tog en jomfru i favn. I søen kan man endnu i stille klart vejr se hele slottet“.

Den blinde park.

Foto: J. B. Larsen 1958.

NOTER OG KILDEHENVISNINGER:

1. Ordbog over det danske sprog, bd. XXVII, side 172.
2. Regnar Knudsen: Danske stednavne med „borg“ og „virke“. Namn och Bygd 1944.
3. Herbert Jankuhn: Danevirke og Hedeby. Udg. af Slesvig-Holstens landesmuseum, Gottorp slot.
4. Ejnar Dyggve: Falstringernes bygde-vi og landsting. Lolland-Falsters Historisk Samfunds årbog 1956, side 294.

5. Meddelt af fhv. gdr. Jens Jensen, Gadagergård, Valsømagle, født dér 1868.
6. I Dansk Folkemindesamling (Haraldsted sogn). Optegnet 1908 af Margrethe Jensen, elev på Frederiksborg Højskole.
- 6-a) Nationalmuseets 2. afd.s arkiv, Haraldsted sogn.
7. Oghe Dywr i Valsømagle nævnes i skødet af 16. nov. 1469 til skytte Lars Jensen i Ågerup (Rigsarkivet). Se herom SVENSTRUP, et sjællandsk gods' historie. Udg. af Wedell-Neergaard, side 96—97.
8. Trap: Danmark, 5. udg., bd. III, side 786.
9. A. Heise: Familiens Rosenkrantz' historie I, side 84.
10. Samme, side 94.
11. Erslev og Møllerup: Kong Frederik den Førstes danske registeranter.
12. A. Heise: Familien Rosenkrantz' historie I, side 213.
13. Orig. på papir med segl i Kongl. Bibliotek, adelbreve, fasc. 8, p. 1, nr. 42.
14. J. V. Christensen: Ringsted fra Saga til Samtid, side 80.
15. A. Heise: Familien Rosenkrantz's historie I, side 297.
16. Danske Magazin, bd. 6; tegnelser over alle lande. — Det nærmest foregående brev, som er dateret, er fra søndagen efter Sct. Laurentii dag 1536.
17. Kancelliets brevbøger, under dato 9.2.1570.
18. Do. " , " " 10.8.1573.
19. Kronens skøder, under dato 23.8.1573.
20. Kancelliets brevbøger, under dato 3.10.1573.
21. Do. " , " " 6.8.1574.
22. Do. " , " " 24.11.1582.
23. Do. " , " " 18.5.1577.
24. Do. " , " " 27.7.1571.
25. Do. " , " " 3.8.1574.
26. Do. " , " " 12.8.1574.
- 26-a) Som note 6-a.
27. J. V. Christensen: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie, side 123.
28. Meddelt af gdr. Kristoffer Nielsen, Ørevadsgården.
29. Kancelliets brevbøger, under dato 15.8.1574.

30. Do. " , " " 31.5.1575.
31. Do. " , " " 25.3.1575.
32. Do. " , " " 5.1.1576.
33. Do. " , " " 23.2.1577.
34. Do. " , " " 15.12.1574.
35. Kortet ledsager artiklen A. Strange Nielsen: Alfarsvejen over Sjøland. Historisk Samfunds årbog for Sorø amt 1958, side 40.
35-a) Undersøgt af dr. Aage Roussel 18.—19. januar 1938. Kort Beretning i Nationalmuseets 2. afd.s arkiv, Haraldsted sogn.
36. Meddelt af „Møllebjerg“s ejer Chr. Sørensen.
37. Kancelliets brevbøger, under dato 18.5.1577.
38. Do. " , " " 12.2.1585.
39. Do. " , " " 17.4.1585.
40. Do. " , " " 16.5.1585.
41. Do. " , " " 20.6.1587.
42. Do. " , " " 29.4.1589.
43. Do. " , " " 14.8.1624.
44. Do. " , " " 25.10.1624.
45. Do. " , " " 19.1.1625.
46. Do. " , " " 16.5.1625.
47. Do. " , " " 14.1.1627.
48. J. V. Christensen: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie, side 123.
49. Meddelt af møller Ludvig Jensen, Vigersdal.
50. Evald Tang Kristensen: Danske sagn, 3. afd., nr. 1199. Indsendt af friskolelærer Jørgen Hansen, Haraldsted.

Minder om digteren Sophus Schandorph

Af Lauritz Hansen.

SOPHUS CHRISTIAN FREDERIK SCHANDORPH, dr. phil., blev født den 8. maj 1836 i Ringsted. Hans far, Johan Frederik Schandorph, beklædte en stilling som tilsynsførende ved postbefordringsvæsenet. Under hans kontor sorterede ekstraposter, dagvognsbefordring, bivognsbefordring til pakkepost og diligence, som besørgedes af 12 medlemmer af vognmandslavet. Ringsted var den gang et knudepunkt for trafikken gennem Sjælland. Sophus Schandorph fortæller i sin bog „Oplevelser“, at der på hans fars kontor blev udstedt mellem tre og fire tusinde timesedler om året. Embedet var sportellønnet — jo flere rejser, jo bedre for bestyreren af befordringskontoret.

Postopsynsmand Schandorph var født i Holbæk 1793 og var af velstående borger-slægt. Under pengekrisen 1813 gik det tilbage for hans forældre. Hans lyst var at ville studere, men det havde forældrene ikke råd til. Han blev derfor sat i købmandslære, men løb af læren, hvorefter han gav sig til at læse. Efter at have kæmpet med sult og nød nåede han at få eksamen som dansk jurist. Han blev derefter fuldmægtig på Holbæk byfogedkontor. Han forelskede sig i byfogdens datter, en ung, smuk officersenke. At en byfoged skulde gøre sin skriverkarl til sin svigersøn, vilde i de tider være ganske utænkeligt. Men den unge fuldmægtig bortførte sin

elskede, og så var den strenge far nødt til at lade dem komme sammen. Allerede et år efter mistede Schandorph sin unge hustru. Dybt fortvivlet opgav han sin stilling og tog plads som godsforvalter på „Hagedstedgård“ ved Holbæk. I begyndelsen af 1830'erne kom han til Ringsted og blev postfuldmægtig. Senere skete der en deling af postmesterembedet, hvorefter han, som foran nævnt, tiltrådte stillingen som opsynsmand ved befordringsvæsenet.

Postopsynsmand Schandorph var en elskværdig, jovial og frisindet mand. Sophus Schandorph beskriver sin far således: En korthalset og svær mand med guldtresse om huc og på krave, ivrigt og aktivt ekspederende dagvognen ude på det brede fortov foran Postgårdens store stentrappe, og høflig hjælpende damerne til vogns, med et venligt ord tilovers til alle hans mange bekendte blandt de rejsende — af og til havde han mindre høflige ord ved hånden til de røde kuske, når de mødte for sent eller under altfor synlig påvirkning af spiritus. Da kunde der falde nogle bemærkninger som „smølegris“ eller „drukkendidrik“.

Året 1835 ægtede postopsynsmand Schandorph, jomfru Andrea Møller, datter af proprietær, cand. phil. Johan Kristoffer Møller. Oldengården ved Fjenneslev. Sophus Schandorph skriver om sin mor, at hun havde noget repræsentativt og holdningsfuldt i sit væsen, der af fremmede ofte blev udlagt som hovmod. Hun havde en stærk følelse af sin værdighed, men havde et varm og stort hjerte og en naturlig sans for poesi.

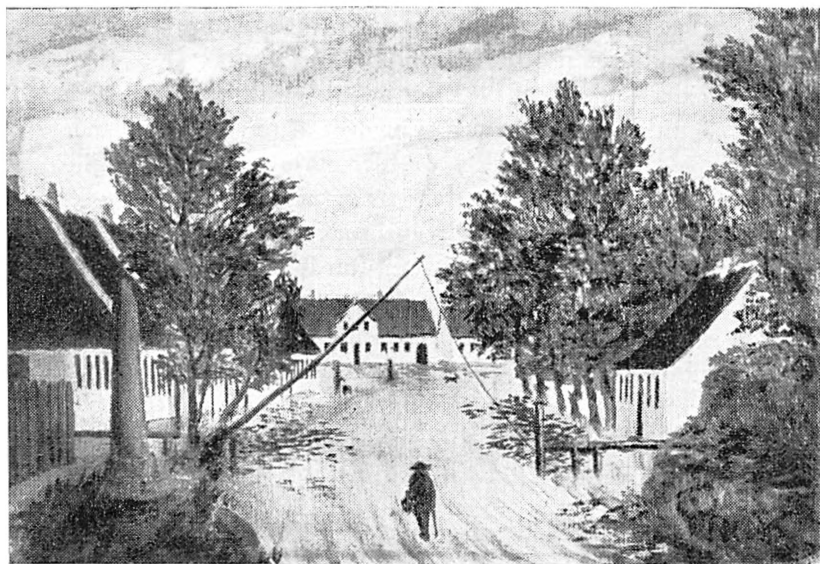
Sophus Schandorph fortæller smukt om sit barndomshjem, det gamle gule hus med de uregelmæssigt anbragte vinduer og de små vinduesruder. Huset lå, hvor nu Ringsted Spare-

kasses nye bygning ligger. (Den anden nyopførte bygning på denne plads, siden Schandorps hjem blev nedrevet). I stuerne var der fuldt op af blomster i vaser og urtepotter. Døren fra salen til dagligstuen var omslynget af to sammenvoksede Vedbendranker. Den lille have, der hørte til huset, var fuld af blomster. Fem store kastanjetræer på den ene side og et krat af hyld, syren- og guldregebuske om en brønd på den anden side, dannede en løvhytte. Om foråret strålede haven af tulipaner, aurikler og primula, og om sommeren duftede den af liljer og roser. I de to hjørner var der små lysthuse. Det ene dannedes af en smuk lind og det andet af store og gamle hybenbuske. Der var kirsebærtræer i espalier, æbletræer og pæretræer af fin race. Hver plet var udnyttet på den smukkeste måde.

— — — —

Det har hidtil været hævdet, at digteren Sophus Schandorph er født i dette hus, men det er ikke tilfældet. At han er født i Ringted er en kendsgerning, men hvor? Det omtaler han ikke i sine memoirer. Han fortæller, at hans forældre flyttede ind i det gamle hus på torvet omkring 1845, og da var Sophus Schandorph 9 år gammel.

En sådan fejl oplysning om stedet, hvor Ringteds berømte søn er født, bør rettes. Jeg har derfor ved undersøgelser i rigsarkivet, bl. a. gennem folketællingslisterne, samt ved at gennemlæse de gamle skøde- og panteprotokoller på Ringsted dommerkontor, søgt at skaffe klarhed over dette spørgsmål. Af disse undersøgelser fremgår det, at Sophus Schandorps far i året 1834 boede i Nørregade, nuværende nr. 7, og står opført som enkemand. Efter at postopsynsmand Schandorph

Indkørsel til Sct. Bendtsgade (byens vestre port) i slutningen af 1700-årene. Til højre ses bombuset. I baggrunden ses lige for: provstegården og lidt af Sophus Schandorphs barndomshjem.

(Billedet efter en gammel tegning, Bocks atelier).

i 1835 havde indgået nyt ægteskab med Andrea Møller, fik ægteparret deres hjem i en anden ejendom i Nørregade, nuværende nr. 23. Her var i gamle dage „Det kgl. Befordringskontor“, hvis skilt med gyldne bogstaver og med krone og posthorn hang over indgangsdøren. Her boede Schandorph med familie indtil 1845, hvilket fremgår af optegnelser fra 1839 og af folketællingslisterne fra 1840—45 i rigsarkivet. I optegnelserne fra januar 1845 står postopsynsmand Schandorph opført med kone og tre børn: Sophus, Theodor og

Camilla, på henholdsvis ni, syv og to år, og desuden var der to tjenestepiger. Af dette fremgår det, at digteren er født i omtalte hus. Senere i 1845 flyttede familien til det gamle hus på torvet. Dette hus var på daværende tidspunkt beboet af krigsråd og praktiserende læge Julius Hahn.

Her boede så opsynsmand Schandorph indtil sin død 1855, og fra dette hjem har digteren nedskrevet så mange smukke minder, der viser, at barndomshjemmet og forældrenes smukke samliv har præget hans sind dybt. Han skriver selv, at han var et forkælet barn, og at forældrene forguede ham.

Fra Sophus Schandorphs skoleår i Ringsted.

Hans første skoleår foregik hos en aldrende tysk jomfru, der holdt institut både for piger og drenge. Han var kun fem år, da han blev sat i skole, og han fortæller, at han brølede frygteligt, da han fik den første undervisning i skrivning på en tavle. En stor tøs, der blev sat til at lede undervisningen, kneb ham i øret, hvorefter den lille Sophus blev vred og spyttede i arrigskab på tavlen. Skolejomfruen trådte nu til og sagde: — Sosom Musje Sophus er et forkælet barn, so for han ingen huch denne gang, men næchste gang, so dreker jeg spanskrøret frem. Forstor han, Musje?

De tørre, hvidkalkede skolestuer, hvor der lugtede af alt muligt, stod for ham som noget usigeligt hæsligt. Lutter velopdragne gutter var det ikke, der gik i denne skole, den lille Sophus iberegnet. Han fortæller selv således: Vi drenge gjorde os til af at foragte „tøsene“ i høj grad („pigerne“ kunde de ikke få sig selv til at sige). Alle de uartige ord, vi

vidste, serverede vi for dem, når lejlighed gaves. Nogle af pigerne havde to lange hårfletninger i nakken. Ofte tog en dreng på hjemvejen fra skole fat i en piges hår, tog en fletning i hver hånd og tvang tøsene til at køre hest for sig rundt ad gaderne. Det var også en yndet sport at snappe smørrebrod med godt pålæg ud af hånden på pigerne og selv spise det.

Den lille Sophus Schandorph har med skam at melde ikke været af de mest tilbageholdende, når det drejede sig om at lave skarnsstreger. En dag, da en lille pige sad på et vist sted og det varede for længe, løftede han den indvendige krog af døren ved at stikke en pind ind gennem dørsprækken, hvorefter han smed pigebarnet ud og indtog hendes plads. Den gang vankede der af spanskrøret. Han nød dog undertiden pigernes gunst, når han f. eks. optrådte som skuespiller, for hvilket han ubestrideligt havde talent. Han fik således en dag lov til at spille en hel pantomime for jomfruen og en udvalgt kreds af tøsene. Disse syntes bedst om hans gengivelse af Columbines parti, hvorefter en stor skeløjet tøs gav ham et kys i løndom nede i skoleporten som tak for hans præstation, og det var et kys med gevalt, siger Schandorph i erindringerne. Det bekom ham dog ikke vel, han spyttede, da han havde fået det.

— — — —

Da Sophus Schandorph var ni år gammel blev han sat i byens realskole, der hørte under borgerskolen, hvor embedsmændenes og de mere velhavende borgeres drenge gik. Der var kun to lærere, byens kateket, pastor Schiødte samt kordegn Korfitzen. Førstnævnte skal have været en glimrende

Øverste del af Ringsted torv med den gamle borgerskole på hjørnet til venstre, hvor Sophus Schandorph havde nogle af sine første skoleår. Mod højre ses i forgrunden: Postgården — provstegården og sparekassen, hvor forhen digterens barndoms hjem lå. Dernæst stedet, hvor nu andelsbanken har til huse.

(Billedet er fra 1860'erne).

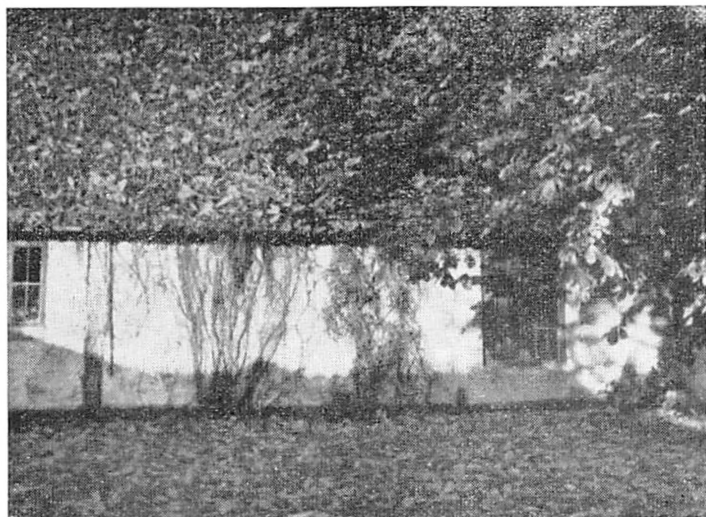
prædikant, men ikke særlig flittig som lærer. Han lod stundom drengene lege de tre kvarter af en time og eksaminerede dem i den resterende del af timen, men i det kvarter lærte han dem ikke lidt. Han stod højt i kurs hos drengene, ikke mindst fordi han var en mester i at fortælle anekdoter. Der var noget hos ham, som bragte de modtagelige børn bud fra en anden verden. Ved alle højtidelige og glade fester fungerede han som byens poet, og han var en habil deklamator med en smuk, vel øvet røst, hvormed han betog byens

damer, når han prædikede. Korfitzen nævner Sophus Schandorph ikke noget videre om. Han havde været købmand i Næstved og var gået fallit, hvorefter han gav sig til at læse til lærer.

Det var pastor Schiødte, der foranledigede, at Sophus Schandorph kom til at studere. Han havde forlængst opdaget drengens rige evner og hjalp ham på alle mulige måder. Han læste gratis latin med ham i aftentimerne og var uendelig rar og god imod ham. Han tilrådede drengens far at sende ham på Sorø akademi, hvilket faderen også selv så en ære i. Denne bestemmelse blev så realiseret i 1848, og derefter gled Sophus Schandorphs glade skoledage over i mere alvorlige forhold.

Han var 12 år den gang, og det blev for ham som for de fleste andre drenge, en streng tid at komme igennem i begyndelsen, at skulle forlade sine forældre og sit dejlige hjem. På sin fars kontor havde han haft rig lejlighed til at se og tale med bønderne, postillonerne, vognmændene o. m. fl. Det morede ham særlig at se kuskene skrive deres navn som kvittering for de modtagne fragter. Særlig morede han sig over Ole Grejsen, vognmand Roeds gamle trofaste karl. Han havde gentagne gange det uheld, at e'et i Grejsen blev til en klat, så der kom til at stå O. Grisen, og det til trods for at han skrev med stor omhu, medens hans tungespids hang ud af den ene mundvig.

En markedsdag indtraf der en lille pudsig hændelse ved postbefordringskontoret i det gamle hus på torvet. En lidt anløben mand fra Sigersted søgte forgæves at tyde de gyldne bogstaver samt kronen og posthornet på kontorets skilt på

*Den gamle bagbygning til det Schandorpske hjem paa torvet, set fra haven.
Til højre ses lidt af de to store kastanietræer.*

Foto: Erik Hansen.

muren. Endelig mente han at have udfundet, hvad der stod, og han gik derefter ind på kontoret og sagde: — Kan jeg få for fire skilling små kryddertvebakker og en Ole Lehmanns Kringle? Han havde taget posthornet for en kringle, og mente at det var et bagerskilt.

Der er endnu synlige minder fra det Schandorpske hjem på torvet, idet bagbygningen mod haven i det væsentligste står som urørt fra den tid, men i en ret forfalden tilstand og bliver kun benyttet som brændselsrum for sparekassens beboere. Ligeledes er de to mægtige kastanietræer, der står i hjørnet af haven op ad muren mod Sct. Knudsgade (de

øvrige træer er fældede) et minde fra den tid. Haven er blevet udvidet, idet sparekassen har tilkøbt en tilstødende grund mod den nuværende Schandorpsvej (tidligere kaldet bagvejen), taget ud af den gamle provstegårds have. Provstegården lå som bekendt der, hvor nu Sct. Knudsgade munder ud i torvet. Den blev nedrevet i begyndelsen af 1870'erne.

Det gamle hus på torvet, hvori postopsynsmand Schandorph boede, ejedes af Ringsted kloster og kaldtes for „Hestemøllestedet“, idet der i gamle dage havde været tilknyttet en hestemølle.

Fra skoletiden på Sorø akademi.

En frisk og lys forårsdag sidst i maj måned kørte postopsynsmand Schandorph sin søn til Sorø. Den vordende akademielever var beredt på at få et højtideligt indtryk af Absalons og Ingemanns by. Men underlig skuffet følte han sig, da de kørte ind i Sorø by. Der groede endnu mere græs på gaderne end på Ringsted torvs fortove, hvilket ikke ville sige så lidt. Den livlige vognrummel, han var vant til derhjemme i Ringsted, hørte han intet til, da han med sin far gik op mod akademiet gennem Sorø hovedgade. Men da deres skridt drøned under klosterportens hvælvinger klang Saxo og Absalons navne i drengens sind.

Den daværende rektor, professor dr. phil. Ernst Bojesen, hos hvem de skulle have foretræde, var en lille tyk mand med stålbriller, opstoppesnæse og hvasse øjne. Han havde korte rødbrune bakkenbarter, brun paryk, stift halsbind og høj flip.

Drengens anbefalinger fra hans lærer, pastor Schiødte blev forelagt. Heri stod der, at han var en dreng med herlige intellektuelle anlæg og evner, der i forbindelse med rosværdig flid og sædelig opførsel berettigede til de lyseste forhåbninger.

Rektor så over brillerne og sagde: — Hvis du svarer til halvdelen af, hvad der står her, er det godt! Rektors stemme lød ikke venlig, og drengens mod sank nogle grader. Han blev straks underkastet en foreløbig prøve, der forløb mindre godt for nogle af fagenes vedkommende. I dansk gik det godt, og i religion brillerede han. Naturhistorien var ynkelig og årstallene kludrede han frygteligt i. Han fortæller selv, at han heller aldrig siden har kunnet huske årstal. Han var ikke særlig glad til mode, da han slap ud, og faderen var tavs. Denne havde følelsen af, at der her mødte hans dreng noget strengere og hårdere, end han hidtil havde været vant til.

— — — —

Da den lille Sophus Schandorph den sidste aften, han var i sit hjem før afrejsen til akademiet, gik i seng i sit lille kammer, faldt han grædende i søvn. Næste morgen blev han af sine forældre sammen med distriktslæge Krebs og frue, der også havde en dreng, der skulde begynde på akademiet, kørt til Sorø i wienervogn. Mens vognen holdt i porten, løb han ned og sagde farvel til sin mors have. Han holdt sig rank, idet han følte sig forpligtet til at give sin mindre kammerat et godt eksempel. Men da hans forældre hen ad aften skulde køre hjem, skjulte han sig for at blive fri for at sige farvel. Der lå en tung byrde inden i ham, som han søgte at få væltet bort, men forgæves.

Det første år blev han sat i pension hos en assistent ved godsinspektoratet, en senere kammerråd. Hvad han var udsat for i dette hjem, var ikke af det gode. Herren i huset befandt sig ikke vel i sit hjem. Han gik ofte på beværtning og kom hjem langt ud på natten, undertiden i omtåget tilstand. Fruen skældte ud, og dørene smældede. Husets to tjenestepiger brugte de mest gemene ord og førte svinske samtaler, og han kom derved til at høre ting, som han ikke burde have hørt. Han blev både forbavset og bedrøvet over alt dette og længtes dobbelt efter sit dejlige barndomshjem i Ringsted. Ved en infanteribataillons indkvartering i Sorø og omegn under krigen 1848 havde husets frue en art messe for bataillonens officerer, det var en stor fornøjelse for den lille akademielev at sidde i en krog i stuen og høre dem fortælle krigshistorier. En aften, da fruen ikke var hjemme, holdt manden et gilde for officererne, som han også overværede. En tyk adjudant lokkede ham til at drikke så meget punsch, at han tabte bevidstheden og måtte bæres i seng. Næste morgen græd han af skam og turde ikke se på kammeraterne og lærerne, da han følte, at de måtte kunne læse hans synd ud af hans ansigt. Han syntes selv, at han ikke var bedre end den fordrukne skomager Jens Boesen, der var den værste drukkendidrik i Ringsted fattighus.

En hård kur.

Til trods for de ulemper ved dette hus var hans første skoleår i Sorø som skolesøgende discipel ret lykkelige. På skolen fik han de prygl af kammeraterne, som skik og brug var, og han blev kaldt en tøsedreng. Hjemme i Ringsted havde han

kun været i bad i en stor vandbalje hver lørdag aften, men nu skulle han styrte sig i Sorø sø. Det forekom ham at være den visse død, og i sin forfjamskelse sprang han ud med sin blå hue med den danske kokarde på. Gymnastiklæreren opfordrede ham til næste gang, han skulle i vandet, at tage sin mors natkappe på. Drengene, der betragtede den skam, der var overgået ham, som en plet på klassens ære, pryglede ham, da han atter kom op på landjorden. Det var unægtelig en hård kur, men den hjalp.

En god side havde den fælles opdragelse på akademiet, at fejghed blev pillet ud. Sophus Schandorph skriver et sted, at han siden som voksen ikke kan huske, at han har været angst, det være sig i stormvejr på havet, ved bjergbestigninger eller andre faretruende hændelser, og han tilskriver skoletiden på Sorø akademi æren for sine nervers hærdelse.

I efteråret 1849 blev han optaget på selve akademiet, indtil efteråret 1853, da han rykkede op i gymnasialklassens B-afdeling, og fra den tid havde han adskillige stygge minder, som prægede hans bløde barnesind. Skolens hårdhed overfor ham avlede trods. Rektor var oppe om morgenen før akademiets elever. Disse blev purret ud kl. 5 om sommeren og kl. 6 om vinteren, og vé dem rektor overraskede i sengen, efter at klokken havde ringet. Han listede omkring på gangene og belurede eleverne og uddelte ørefigener, så det snurrede i de arme drenges hoveder længe efter. Han havde spanskror i forskellige tykkelser. Var en anmærkning i protokollen særlig ondartet, måtte eleverne stille til afbankning lørdag aften, hvor der blev kommanderet „trøjen af“. Så svippede spanskrorret ned over drengene og efterlod ofte blodige strimer.

Udisciplinære foretagender.

Retfærdigheden byder at sige, at det ingenlunde var nogen let opgave at styre disse knægte i lømmelalderen, og efterhånden var den unge Schandorph kommet godt med på dette område. Overtrædelser af skolens forbud fandt sted i lange baner. Tobaksrygning, nydelse af spiritus o. m. a. På byens værtshuse var det for farligt at komme, men så lavede de smugkroer hos nogle bønder i omegnen eller hos småborgerne i byen. Man betalte disse for at lave kartofler med løgsovs og medbragte selv drikkevarer. Så drak de vin og punch af underkopper, og de var ikke altid ædru, når de gik hjem. Også drikkegilder foranstaltede de i den daværende „Krebsekro“ ved Tucl sø. Til disse drikkegilder leverede Schandorph satiriske spottekvad over akademiet og dets tvangssystem. En aften, da han sammen med et par kammerater i 6. klasse, var på besøg i kroen, og hvorfra de kom stærkt berusede hjem, gik det så galt, at en af dem måtte bæres op på sovesalen. Imidlertid havde rektor fået færten af disse udskejelser, og en aften begav han sig ud til kroen, men kromanden, der var drengenes svorne ven, havde i tide opdaget ham. De måtte i en fart springe ud af vinduerne og efterlade den rygende romtoddy. Den unge Schandorph, der var en af anstifterne af disse krobesøg, blev idømt 3 ugers stuearrest, og det blev ham forbudt at tage hjem til Ringsted i den såkaldte bededagsferie. Men hans mor ynkedes over ham og listede ned til Sorø med kager og limonade til sin dreng. Faderen blev, som naturligt var, vred over sin søns opførsel.

Da han blev flyttet op i 7. klasse (sidste klasse) skrev rektor i hans karakterbog: Hans opførsel i skoletimerne har

i det hele været upåklagelig, men opdragelsesanstalten har grund til at være utilfreds med hans forhold. Den unge Schandorph var grebet i at være krogæst, tobaksryger, tegner af karikaturer, forfatter af viser om lærerne samt anstifter af forskellige udisciplinære foretagender.

Ved en omordning af akademiet blev der opført en to-etages bygning bag rektorboligen for disciplene i gymnasialklassen. I 7. klasse havde hver discipel sit eget pæne og hyggelige lille værelse, og denne ordning havde mange fordele. Tobaksrygning var tilladt. Den hidtidige klædedragt afløstes af en almindelig kavallerdragt. De var fri for at møde ved morgensangen på akademiet, og de havde deres egen service i spisesalen til middag. Koldt bord om aftenen kunde de selv sørge for, om de ville. Beværtningssteder var det dem naturligvis forbudt at besøge, men lod de tjeneren hente øl eller punchingredienser, blev der ikke lagt hindringer i vejen af rektor. Selv til små fælles punchegilder lørdag aften, stillede han sig ikke fjendtlig. Schandorph siger selv, at dette frisedede reglement var en af rektors bedste og forstandigste gerninger i hans administration. Det var for de unge disciple en passende overgang til det mere ubundne studenterliv, de gik ind til i hovedstaden. Men, siger han, blot ikke rektor havde ladet anbringe de fordømte ruder i dørene. Vel vidste rektor, at gymnasiasterne slog lidt til Søren, men det var dog kun, når det rygtedes i byen, eller når det gik for lystigt tilovre i akademibygningen, at han blev vred. En aften, da han var rejst til København, var det gået særlig lystigt til. De brave gutter havde oppe på rektorboligens loft fundet nogle gamle basuner, valdhorn, klarinetter og strygeinstrumenter, levninger fra tidligere dage, da akademiets studenter opførte kon-

certer. Med disse instrumenter optrådte gutterne i underbukser og høj hat og lavede et infernalsk spektakel, der kunde høres viden om. Derefter var der punchesold, hvor det gik så hårdt til, at nogle faldt på deres gerninger, døde som sild, og måtte bæres i seng. Denne handling fandt rektor fuldstændig værdig til tugthusstraf.

Dette frie samliv, der var en modsætning til kaserne-disciplinen ovre på akademiet, havde dog også sin gode side. Der udviklede sig et smukt kammeratligt forhold. Trangen til alvorlige samtaler og interessen for, hvad de havde lært, vågnene mere og mere. Dertil kom glæden over det forventede studenterliv, der for dem var ensbestydende med, at paradiset porte skulle springe op.

Året 1855 forlod Sophus Scandorph akademiet som den tolvte bedste elev. Efter sommerferien hos forældrene, skulle han så gå ind til studenterlivet i København. Han fortæller rørende om sin afsked med hjemmet. Faderen, der på dette tidspunkt var mærket af sygdom, gav ham ingen formaninger med på vejen, men så på ham med et sørgmodigt blik, idet han gav ham en forholdsvis velspækket tegnebog og sagde: „Flothed har jeg ikke råd til, men lurvet skal du ikke være, min dreng“! Da vognen holdt for døren, stod forældrene på trappetrinet ud til porten. Faderen var i slåbrok, med pibe i munden og havde ondt ved at bekæmpe sin bevægelse. I sin ungdommelige sorgløshed faldt det ikke den unge Schandorph ind, at han snart skulle miste sin brave og kærlige far. Postopsynsmand Schandorph døde den 18. oktober samme år, 62 år gammel.

Efter hans fars død blev hans mors kår tarvelige. Hun kunne ikke leve af den lille pension, der var hende levnet.

Hun fik et foreløbigt hjem hos en kusine, der var gift med pastor Branner ved Sct. Peders Kirke i Slagelse, indtil hun i 1859 blev optaget som konventualinde i Slagelse ny kloster. Samtidig blev hun blind, en skæbne hun bar med stor tålmodighed.

Sophus Schandorphs universitetsliv i København skal ikke her gøres til nærmere omtale. Der foregik i disse år en rig åndelig udvikling hos ham. Han valgte teologien og blev 1862 cand. teol., men skønnede snart, at han gled mere og mere bort fra kirkens grund, idet han følte, at præst kunne han ikke være, dertil var han for verdslig i sind og tankegang.

Sophus Schandorph som lærer.

Sophus Schandorph virkede i nogle år som sproglærer ved forskellige skoler i København, bl. a. ved Mariboecs Privatskole ved Frederiksholms Kanal samt underviste privat. En af hans elever, den kendte journalist og musikkritiker ved Politiken, Charles Kjerulf, har i sine erindringer „Grøn Ungdom“ givet en interessant karakteristik af Sophus Schandorph som lærer. Som samtidig lærer ved skolen virkede også en anden af det gamle Ringsteds berømte sønner, forfatteren og litteraturhistorikeren Otto Borchsenius.

Schandorph var den morsomte af lærerne på skolen, fortæller Charles Kjerulf, men hans undervisning fulgte ikke strengt pædagogiske regler. Drengene fandt på alle mulige hundekunster for at få ham til at tegne eller fortælle, hvilket han elskede. Så skældte han drengene ud, men benyttede

just ikke den fine talemåde. Han brugte de besynderligste skældsord som „Dynd-Torsk“, „Øl-Aal“ og lign., men bag-

Sophus Schandorph.

(Billedet efter maleri af Michael Ancher 1889 — Frederiksborg-Museet).

efter tegnede han disse mærkelige uhyrer på vægtavlen under klassens jubel. Når han gennemgik stile ved lærerbordet, kyssede han ofte de drenge, han bedst kunne lide, hvad der ingenlunde virkede behageligt. Kærtegnene smagte nederdrægtigt af tobak og portvin.

Han var på mange måder en mærkelig lærer. Hvis f. eks. et par af drengene sad og blev uenige eller småskændtes ved

skolebordet, gryntede Schandorph med sin griselatter og ligefrem pudsede parterne på hinanden: — Hvordan er det, I sidder og fjoller som et par tøse? Er I raske drenge, så tæv hinanden! Klø løs for Søren! Drengene tumlede derefter ud og fo'r på hinanden, så fjerene røg om ørerne på dem. Schandorph kastede sig tilbage i stolen og var ved at revne af latter over denne hanekamp. Men pludselig fo'r han op og hviskede: — Stille, på plads. Nu kommer „Gamle“! („Gamle“ var skolebestyreren). Han havde hørt skolebestyrerens slæbende trin ude på gangen, men da denne trådte ind ad døren, stod klassens duks nok så fredelig og udslyngede franske gloser. Schandorph, der sad med ryggen til døren, rakte tunge og skar de frygteligste grimacer, så det kneb for drengene at bevare anstanden. Så gik „Gamle“ beroliget, og drengene ville så til at begynde på kampen igen. Men nu var Schandorph pludselig den pligttro lærer og alvorsmand, for nu skulle der bestilles noget, og det blev der, og det var heller ikke kedeligt.

En anden dag behøvede drengene blot at bede Schandorph om at forklare dem forskellen mellem romantik og realisme. De fik da en vidunderlig stille time, hvor han af sin uudtømmelige kilde øste op for eleverne, medens disse begærligt slukkede deres tørst i de rene, klare dråber.

— — — —

Otto Borchsenius, der var lærer i dansk, var den fine kultiverede lærer. Han var altid festlig, skriver Kjerulf. Når han kom ind ad døren til den første time, gjaldede altid et højlydt tonende „God Morgen“, som en fanfare hen over

elevernes hoveder. Han var som lærer en årvågen og vagtsom vogter af nordens sprog og kultur.

Sophus Schandorph havde i 1874 taget doktorgraden på en afhandling om den italienske komedie „Goldini og Gozzi“. Før den tid havde han udgivet flere digtsamlinger i romantisk stil. Men det blev ikke på dette felt, han slog igennem som digter. Hans frodige og djærve natur tvang ham over i det mere realistiske. En række virkelighedsskildringer, i særdeleshed hans interiører fra det gamle Ringsted er karakteristiske. Hans gennembrud som forfatter fandt sted gennem novellesamlingen „Fra Provinsen“ (1876). Hans evne til at tage småfolk på kornet samt hans udprægede sans for det komiske er fremragende, og hans skildringer af midtsjællandske bondetyper virker betydelige — perler, som har formået at hæve hans navn op på et højt kunstnerisk stadi indenfor dansk litteratur.

— — — —

I 1877 rejste han på det Anckerske legat til Italien og rejste også senere meget i udlandet. I 1880 fik han statsunderstøttelse som digter.

Af hans romaner bør særlig fremhæves „Skovfogedbørnene“ (1884), hans mest populære bog, samt „Det gamle Apotek“ (1885), der danner et ypperligt købstadsbillede. Gennem mange af hans bøger vil man kunne genkende skildringer fra det gamle Ringsted, dette hvad såvel steder som personer angår, og som viser en udpræget kærlighed til hans fødeby.

Sophus Schandorps ydre fremtræden gav indtryk af kraft. Han var tæt, næsten sammentrængt bygget. Hans ansigt var

meget energisk skåret og omgivet af et frodigt skæg. Når han talte, modtog man indtrykket af bestemthed. Hans humor var kraftig og oprindelig, undertiden en smule for bred og løssluppen og hans latter uimodståelig og smittende. Ved sit åbne sind vandt han sig en stor vennekreds.

Schandorph blev gift 1867 med Ida Branner, en datter af fornævnte pastor Branner, Slagelse, og levede med hende et lykkeligt ægteskab. Han døde den 1. januar 1901 i København og overlevedes af sin hustru, der døde 1911.

Nogle Minder fra Bromme-Munkebjergby-Egnen omkring Aarhundredskiftet

Af Typograf *K. W. Sørensen*, Haslev.

1. *En Landsbyskrædder for 60 Aar siden.*

Den 1. November 1899 fik jeg Plads som Skrædderlærling hos Skrædder *Niels Larsen* i Bromme. Jeg forlod da Landbruget og den Egn, jeg har skildret i min Artikel her i Aarbogen for 1957. — De seks Aar jeg tilbragte som Skrædder, skulde dog senere vise sig kun at være af midlertidig Art, idet jeg siden gik over til en helt anden Livsgerning af en mere varig Karakter.

Og denne Artikel en saa tænkt at skulle være *dels* en Slags Biografi om min gamle Læremester i Bromme, som var en saare alsidig Mand, idet han foruden Skrædderiet dyrkede en Mængde forskellige „Bierhverv“, som gjorde ham kendt paa Egnen og fortjener at mindes nu saa mange Aar efter hans Død, og *dels* vil jeg gerne fortælle lidt om Forholdene for en Landsbyskrædder for 60 Aar siden og sluttelig lidt, der har Forbindelse med de to sidste Billeder i Artiklen.

Niels Larsen var født den 11. Maj 1857 i Bransmark, hvor Forældrene havde et lille Hus med en Smule Jord til. Hans

Farfar havde en Gaard i Fuldby og havde været gift med den Enke, som min tidligere Husbond Ole Olsen blev gift med omkring 1860. Han og Niels Larsen var altsaa langt ude beslægtede. Foruden Niels var der en lidt ældre Broder Hans samt en Søster, hvis Navn jeg nu har glemt.

Alle tre Børn fik Undervisning i en Friskole, som var oprettet af Gaardmand *Ole Nielsen* i Fuldby, en Mand, der var stærkt grundtvigsk præget. Han var Far til nu afdøde Sognefoged Ferd. Olsen i Fuldby og altsaa Farfar til den nuværende Gaardejer og Sognefoged Johs. Olsen. Denne Skole blev dog nedlagt saa tidligt, at jeg ikke husker den.

Efter sin Konfirmation kom Niels Larsen i Lære hos en Skrædder i Døjringe. Broderen kom derimod paa en Højskole, hvad maaske blev Aarsag til, at han alle Dage, boglig set, laa lidt foran Niels, saa han naaede at blive Overpolitibetjent i København og fik Danebrogskorset ved sin Afgang. Til Gengæld havde Niels betydelig mere Fantasi.

Som Svend kom Niels Larsen til at arbejde hos sin senere Svigerfar, der boede paa Bromme Østermark. — — —

Niels Larsens Kone, Marie, var født i 1858 i Kirke-Flintehrup, hvor hendes Far da boede. Det var jo i de Tider, da Skrædderen gik omkring paa Gaardene og syede det Vadmel og Hvergarn, som Bønderne selv havde ladet væve. Allerede som 10 Aars Pige gik hun med sin Far ud og syede og kunde fortælle meget fra den Tid.

De blev gift den 3. Maj 1879 og overtog saa Svigerfaderens Forretning. Da denne snart kom i meget stærk Fremgang, saa Pladsen blev lidt for trang, købte de omkring 1890 det Hus nede ved Bromme Mølle, hvor Bromme Central har

til Huse, og hvor deres Svigerdatter har passet denne siden dens Oprettelse, d. v. s. i snart 50 Aar.

Niels Larsen og hans Kone var to ualmindelig rare Mennesker, saa jeg aldrig glemmer de 6 Ungdomsaar, jeg tilbragte hos dem. De havde vist kun een Særhed, hvis man

Marie Larsen

* 1858 † 1931

Niels Larsen

* 1857 † 1932

da tør kalde det saadan. De var nemlig Syvendedags-Adventister og havde derfor Lørdag (Sabbaten) som Helligdag. Det maatte vi jo rette os efter, men det vænnede man sig hurtigt til. Og det havde den Fordel, at der ofte kom nogle paa Besøg paa Værkstedet om Søndagen, naar Kunderne og andre havde bedst Tid. — Det er mange Kopper Kaffe, Skrædderens Kone gratis har skænket paa disse Søndage.

Paa nogle faa Aar havde Niels Larsen faaet Ry som en meget duelig Landsbyskrædder, og han havde i Aarenes Løb en Stab af Lærlinge, jeg tror 16—17. Da jeg kom, var der 2 Svende og 3 Lærlinge, deriblandt Sønnen, Hans, som se-

neren overtog Forretningen i en Aarrække til sin altfor tidlige Død i 1932, kun 48 Aar gl.

— — —

Det vil sikkert være af Interesse at høre lidt om Priserne dengang og nu, hvorledes en Landsbyskrædder virkede for 60 Aar siden, og jeg skal nu anføre lidt om begge Dele. —

Kun faa Skræddere paa Landet havde noget større Lager af Klædevarer. Vi fik to Gange om Aaret fra 2—3 Gros-sister tilsendt en Prøvekollektion, bestaaende af en Kasse med Kartonplader, hvorpaa var opklæbet tre Prøver, mærkede med Stoffets Bredde og Pris. Paa disse Priser havde Skrædderen gerne 33 % Rabat, hvilket gav ham en væsentlig Del af Fortjenesten paa den færdige Habit; denne Rabat fik Kunden dog ikke altid Indblik i.

Skrædderfaget var dengang stærkt sæsonbetonet. Tjenestefolk fik næsten altid nyt Tøj 1. November eller 1. Maj, naar de fik deres halvaarlige Løn. Dog kunde enkelte faste Kunden ogsaa faa Tøj til Sommermarkedet i Sorø eller til en Skovfest. De betalte saa eventuelt et lille à conto Beløb og Resten til November.

Til de tre store Højtider var der altid Travlheden, saa vi ofte arbejdede ud paa Natten. Det var mest Gaardmænd og andre, som da fik syet nyt Tøj. Om sommeren var der en „død“ Tid, saa fik vi Læringerne fri og tjente lidt ved at hjælpe til med Høsten hos en Bonde eller, som jeg, henne paa Møllen.

— — —

En Habit kostede dengang 40—60 Kr., saa det var altsaa ogsaa dyrt at faa Tøj i de Tider, hvor en Tjenestekarls Løn var 200—250 Kr. aarlig, de helt unge fik endda mindre.

Men en Skræddersvend var saamænd heller ikke for godt aflagt. Niels Larsens „Priskurant“, som han naturligvis selv havde lavet, var saaledes: En Jakke $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ Kr., Benklæder 1,75—2,35 og Vest 1,40—2,00. For Kost og Logi beregnede han 3 — tre — Kr. ugentlig. En flittig Svend kunde ved 10 Timers dagligt Arbejde tjene netto 7—9 Kr. pr. Uge.

Vi Lærlinge fik 10 % udbetalt hver Maaned af alt, hvad vi havde lavet. Det var lutter Velvilje fra Mesterens Side, da en Lærling ellers ikke fik Løn, kun Kost og Logi i Læretiden, som var 5 Aar. Vi fik ogsaa Lov til at „fuske“ efter Fyraften; jeg har presset mange Sæt Tøj og repareret mange Benklæder i de Aar, men det gik naturligvis ud over den knappe Ferietid.

— — —

Det hændte jævnligt endnu dengang, at enkelte Gaardmænd, særlig de ældre, kom med hjemmevævet Vadmel og Hvergarn, som de fik syet. En sjælden Gang maatte Skrædderen ogsaa være Buntmager, naar en Bonde kom med et Faareskind, der skulde anvendes som Foer i en rigtig lun Kørekappe. Det var vi nu ikke begejstrede for, da det var et uvant og brydsomt Arbejde, som heller ikke blev betalt i Forhold til Besværet.

— — —

Niels Larsens Kundekreds strakte sig langt udover Sognets Grænser. Kun nogle faa af dem husker jeg endnu. Blandt disse var Gaardejer og Landstingsmand *Peder Rasmussen* i Krøjerup og Sønnen Rasmus Rasmussen, der senere overtog Gaarden.

Det gamle Landsbyhaandværk viste dog snart en tydelig Tilbagegang. Omkring 1920—30 fik adskillige Gaardmænd

Bil, og Rutebilerne gav lettere Adgang til Byerne, og dette fik ikke mindst Skrædderen paa Landet at føle. Ved Niels Larsens og Sønnens omtrent samtidige Død var den gamle Skræddervirksomhed i Bromme næsten helt ophørt.

2. *Niels Larsen som „Hobbymand“.*

Som allerede nævnt var Niels Larsen gennem mange Aar kendt som en god Landsbyskrædder med en vidtstrakt Kundekreds; men det var, som om hans Haandværk alligevel ikke helt kunde udfylde hans Tid og Interesse. Ikke saaledes, at han var nogen Opfindernatur, slet ikke. Men han havde i sig en ubændig Trang til at beskæftige sig med mange andre Ting, og det gav sig Udslag i, at han forsøgte sig med næsten alt muligt. Han lavede en elektrisk Ringeledning fra et Vækkeur i Soveværelset ned til Huset, hvor vi Lærlinge boede, og han havde indbundet Bøger, lavet Kufferter, Cykle-dæk og Slinger, og han holdt ogsaa Bier. Han sleb mange Barberknive, og selv Cementstøbning gik han ikke af Vejen for. Den støbte Cementbro ind til Huset lavede han selv i 1904, og den staar der endnu. Hans Vejleder var mest „Roms Haandgerningsbog“, som han næsten kunde udenad. Desuden var han ivrig Læser af det populære Tidsskrift „Frem“, som var begyndt at udkomme sidst i Halvfemserne. Selv om nogle af Emnerne vel var lidt for videnskabelige for ham, høstede han dog sikkert en Del Viden deraf.

— — —

Men den Hobby, som mere end nogen anden optog ham gennem en lang Aarrække lige til faa Aar før hans Død, var

dog *Fotografering*. Den udviklede sig til, at han i over 25 Aar var en kendt og duelig Lejlighedsfotograf paa Egnen.

Niels Larsen begyndte at fotografere i 1898, først for Morskab, senere som en ret betydelig Bivirksomhed til det svinde Skrædderi. Det begyndte med, at han i en Boghandel i Sorø saa en Lærebog for Amatørfotografer og købte den. Efter at have studeret den, skrev han til et Firma i København efter et Katalog over Fotoapparater. Det var jo dengang en temmelig ny Hobby, som kun ganske faa herhjemme kendte, og da slet ingen paa Landet. Priserne syntes han dog var lidt høje, og det var ogsaa mere morsomt selv at lave det. Objektivet maatte han dog købe, det kostede 10 Kroner og var naturligvis ikke særlig godt. Han fik virkelig, kun ved Hjælp af Tegningerne i Kataloget og Studiet af Lærebogen, lavet et Apparat og tog adskillige Billeder dermed. Senere lavede han et Apparat i større Format, som tog ham flere Maaneder at faa færdigt, og han købte, trods Konens Advarsler, et fint Objektiv til 165 Kr.; men saa kunde han ogsaa tage Billeder i Størrelsen 18×24 cm, som f. Eks. det Billede fra Høstgildet paa Bromme, vi har med i denne Artikel.

En væsentlig Mangel ved disse selvbyggede Fotoapparater var dog, at de var saa „geniale“, med mange Tandstænger, Hjul, Møttriker m. m., at næsten kun han selv kunde bruge dem. — Jeg lærte det aldrig, skønt jeg ellers fik min første Viden om Foto gennem ham.

Han lavede ogsaa selv en Magniumslampe, saa han kunde fotografere indendørs eller om Aftenen. Magniumspulveret maatte han dog købe; mærkeligt nok, at han ikke forsøgte selv at blande det.

Den helt store Udvidelse af hans Virke som Fotograf skete dog, da han i 1902 for en ganske ringe Pris købte nogle store og fine Portrætobjektiver og et rigtigt Atelier-Kamera efter en afdød Urmager og Fotograf i Ugerløse ved Holbæk. De havde sikkert kostet mere end det tidobbelte af den Pris, han gav for dem.

Nu begyndte han som rigtig Portrætfotograf. Vanskeligheden med at skaffe Ovenlys, som helst skal bruges i et Atelier, overvandt han ved, at en Tømrer savede et Hul i Straataget paa Husets nordlige Side og indsatte et Vindue paa 2 m² i Stedet. Paa Loftet indenfor indrettede han sit „Atelier“. Her blev i Aarenes Løb mange af Egnens Befolkning „taget af“, som man sagde, ikke faa af dem mange Gange; ogsaa det Billede af ham og Konen, vi bringer her, er taget der, dog med Sønnen som Fotograf.

Det er egentlig fantastisk, at han i Løbet af en ret kort Tid erhvervede sig et saa godt Indblik i Fotografiens Mysterier, som Tilfældet var. Han lærte hurtigt at fremkalde Billeder og Plader, og inden ret længe blandede han selv de forskellige kemiske Opløsninger, han brugte. En Kemikalievægt lavede han naturligvis ogsaa selv. Han kendte de forskellige Stoffers Navne og Virkemaade, og selv meget farlige Gifte som Cyankalium og Sublimat var han ikke bange for at bruge. Disse to Gifte kunde han dog kun købe paa Sorø Apotek mod at fremvise en Erklæring, underskrevet af to paalidelige Mænd (Læreren og Sognefogden), der attesterede, at det var til fotografisk Brug.

Som et Eksempel paa, hvor energisk, ja, næsten stædigt, han arbejdede med sin Hobby, skal jeg fortælle om, da han lavede sin første *Øjebliklukker*. Han havde haardt Brug for en saadan, naar han skulde „tage“ bevægelige Objekter eller f. Eks. naar Træer bevægede sig i Blæst. En saadan Lukker var dengang ikke indbygget i Linsen, men bestod af en flad „Æske“, som blev sat foran Linsen og udløstes med en Slange med Gummibold. — En god Lukker kostede 12 Kroner, og det syntes Niels Larsen var mange Penge. Saa kørte han ud til sin gode Ven, Jørgen Urmager, der boede ude i Glarmosen, tæt ved det Sted, hvor man mange Aar efter fandt Danmarks ældste Boplads. Her fik han en stor Cigar-kasse med brugte Urfjedre, og saa begyndte han med at lave det indviklede System af Fjedre, der var Hemmeligheden ved Lukkerens Virkemaade. — Jeg tror nok, det tog ham fire Uger at naa et brugbart Resultat.

Han lavede ogsaa et Apparat med 2 Objektiver til Optagelse af *Stereoskopbilleder*. Billedet af det gamle Kommunehus, som findes sidst i denne Artikel, er den ene Halvdel af et saadant Dobbeltbillede. — Det er sikkert nu næsten et Unikum, selv om det jo, fotografisk set, ikke er saa helt godt.

— — —

Efterhaanden gav denne Hobby ham nok en ret god Ekstraindtægt. De største Billeder, 18×24 cm, kostede 1 Krone; men saa var de ogsaa opklæbet paa en flot Karton med hans Navn og Bopæl præget i nederste højre Hjørne. De mindre Billeders Pris har vel svaret hertil.

Naar nogen roste Niels Larsen for hans Evne til at lave alt muligt, svarede han gerne, at der var dog een Ting, der,

som han udtrykte det, „lige rent ud var mislykket for ham.“ Det var, da han prøvede at sætte nye Toner i en Harmonika. Det Eksperiment overværede jeg ogsaa, og jeg vil meget gerne give ham Ret.

Niels Larsen drev sin fotografiske Virksomhed i over 25 Aar og har taget et meget stort Antal Billeder, som nu desværre vel nok for største Delen er forsvundne. Det samme er Tilfældet med alle de Ting, han i Aarenes Løb forfærdigede. Noget af det vilde ellers nu være en Seværdighed, f. Eks. paa Sorø Museum.

— — —

Niels Larsen tog ikke megen Del i det offentlige Liv. Udover at han i en Periode omkring Aarhundredskiftet var Medlem af Sogneraadet, har han ingen offentlige Hverv haft.

Allerede i 1912 havde Niels Larsens Søn ved sit Giftemaal overtaget Skrædderiet i Bromme, saa Faderen nu kun hjalp lidt med i travle Perioder. — Han døde i Februar 1932 og ligger sammen med sin Kone, der var død Aaret før, begravet paa Bromme Kirkegaard. De sidste Aar var han stærkt præget af en tiltagende Aareforkalkning. Faa Maaneder efter Niels Larsens Død døde ogsaa Sønnen, og dermed var det slut med Skrædderiet i Bromme. — Telefoncentralen havde de da haft i 20 Aar, og den findes, som allerede nævnt, endnu der, hvor Niels Larsen gennem mange Aar virkede som en god Skrædder og en lige saa utrættelig „Hobbymand“.

Høstgilde paa Bromme Mølle og lidt andet.

Omkring Aarhundredskiftet var der jo ikke de gode trafikale Forhold paa Egnen som nu om Dage, hvor to Rutebiler flere Gange om Dagen passere lige forbi. Den nærmeste Togforbindelse var Sorø Landstation (10 km). To Gange om Ugen kørte Fragtmand Chr. Frederiksen fra Tersløse med sine to smaa graa Heste mellem Dianalund og Sorø; det var gerne ham, der bragte os Pakkerne fra Posthuset i Sorø. — Da Sorø—Veddebanen aabnedes 1. Januar 1901, var det et stort trafikalt Fremskridt, nu havde vi kun godt 2 km til Baneforbindelsen.

Det var fristende at omtale adskillige Personer, jeg kan huske fra den Tid, men Pladsen tillader kun, at jeg nævner nogle faa. —

Vor nærmeste Nabo var Skolen, hvor Lærer *Jørgen Andersen* dengang residerede. Han var Landmandssøn fra Farringløse ved Ringsted, og han var vist stadig lige saa meget Landmand som Lærer og drev sin lille Skolelod med megen Interesse. Ved Siden af boede den joviale Sognefoged *Rasmus Rasmussen*, der godt kunde slaa sig ned i Vejgrøften sammen med en Flok af os unge og deltage i en munter Sludder.

Landpost *Laugesen* kom daglig ind hos os og sorterede Posten, før han gik ud paa sin Rute. Han havde den morsomme Vane, at han altid læste Adresserne højt, saa vi fik at vide, hvem der var Post til.

Paa den anden Side Møllen laa Mejeriet „Lundskov“, hvor Mejeribestyrer *Petersen* da var, og lige overfor boede Smed *Nielsen*, som 4—5 Gange om Aaret kom over hos

Niels Larsen, hvor de saa klippede hinanden. Det var nemmere og billigere end at tage til Sorø.

Deltagere i Hostgildet paa Bromme Mølle 1902.

Foto: N. Larsen.

Hostgildet paa Bromme Mølle var en af Egnens aarlige Begivenheder, og det her i Artiklen gengivne Billede, vistnok et af Niels Larsens bedste, er herfra. Dog er ikke nær alle Deltagerne med paa Billedet, da en stor Del, Gaardmandsbørn og enkelte andre, først kom, naar Middagen var sluttet, og Dansen begyndte.

Bromme Mølle ejedes dengang af Proprietær *Frederik Jørgensen*, som sammen med sin Frue og sin gamle Mor, Enkefru *Jacobine Jørgensen*, staar i Døraabningen.

Foruden et stort Landbrug var der Vind- og Vandmølle, Bageri og Savskæreri ved Møllen. — Lige nedenfor Skræderens Have løb Tudeaa, der gav Drivkraft til Vandmølle og Skæreri. — Ogsaa et betydeligt Aalefiskeri var der ved Møllen; jeg husker, man en Sommernat i 1904 fangede over 150 kg Aal paa „Aaleristen“. Ogsaa jeg har fanget mange Aal der i Aaen.

Blot man havde hjulpet til ved Høstarbejde nogle faa Dage, fik man Indbydelse til Høstgildet. Ogsaa mange med en mere periferisk Tilknytning, Mejeristerne, Smeden, Vejmanden og Landposten m. fl. var altid med.

— — —

Vi mødte Kl. 16, og det hele foregik ude i den meget store Lade, der var smukt pyntet med Grønt og Blomster, og hvor der var lagt et interimistisk Bræddegulv af Hensyn til Dansen. Ved de lange Borde serveredes Oksekødsuppe og Peberrodskød og bagefter Kaffe. Ved 20-Tiden fik vi igen Kaffe, men nu var Bordene fyldt med Kager og Frugt af mange Slags; jeg tror ikke, jeg nogensinde har set saa mange og saa store Æble- og Lagkager, som ved denne Lejlighed.

Før Spisningen bød Proprietær Jørgensen velkommen og takkede alle for godt Medarbejde. — Naar Dansen begyndte Kl. 21, kom Fru *Louise Jørgensen* og de „finere“ Damer fra Kontor og Husstand ud til Festen, og samtidig ankom Gaardmandsbørnene. Forvalteren dansede første Dans med Fruen, medens Proprietæren valgte en af de mere „prominente“ Damer som Partner. Ogsaa Avlskarlen fik en Dans med Fruen; men efter ca. 1 Times Forløb trak saa Herskabet sig tilbage, og Dansen fortsatte til Midnat. Saa fik vi Punch og

Æbleskiver, og saa kom Jørgensen og Frue igen. Der blev saa talt og skaalet og takket fra alle Sider. Dansen og dermed Gildet sluttede gerne Kl. 2.

Lige overfor Hovedbygningen, hvor Billedet er taget, laa paa en Spids mellem Landevejen og den nu forsvundne Møllensø *det gamle Bageri*, hvor vi unge tilbragte mange muntre Aftener. Naar Rugbrødene var sat ind i Ovnen, der blev fyret op med lange Stykker Fyrre- og Granbrænde, var der en Pavse paa ca. 3 Timer, medens de blev bagt. Denne Ventetid blev udfyldt med et lille Slag Kort eller ved at fortælle Historier eller Bynyt. Mestersvenden, Bager *Schröder*, gik altid hjem, men kom saa tilbage, naar Brødene skulde tages ud. — Det skete jo af og til, at en af os unge „gik lidt over Stregen“; men var det altfor groft, slog *Schröder* ubarmhertigt ned paa den formastelige. — Straffen var ret barbarisk: Synderen fik med en stor Pensel, dyppet i Rapsolie, Ansigtet smurt godt ind, og bagefter blev en Haandfuld Mel gnedet kraftigt rundt i hele Fjæset. — Som Regel slap man dog med at blive lempet lidt hurtigt ud ad Døren.

Dette gamle Bageri blev dog nedlagt nogle faa Aar efter, og et nyt og mere tidssvarende blev bygget inde i Gaarden. Og dermed var det vist ogsaa slut med de muntre Aftener.

— — —

Allerede ved Aarhundredskiftet havde Bromme Mølle elektrisk Lys og Kraft fra en Turbine i Vandmøllen. — Da Vandstanden i Aaen nogle Aar senere blev sænket, forsvandt

den kønne Møllesø og dermed den meste Vandkraft, saa alt blev elektrisk, men nu fra Ledninger udefra. Og nu er meget sikkert helt forskelligt fra hine fjerne Dage.

— — —

Den gamle Vindmølle, der laa højt paa Bakken lige for Skrædderens Hus, er jo ogsaa borte for mange Aar siden. I en forrygende Sydveststorm løb den løbsk, og den ene Møllevinge havnede i Skrædderens Have, kun faa Meter fra Huset. — „Den havde ikke været rar at faa i Hovedet“, sagde Niels Larsen bagefter.

— — —

Omtrent oppe ved Skoven ved Vejen, der fører ned til Bromme Sygehjem, laa dengang et *Posteboreri*, hvor man udborede Stammer af Fyrretræer til Brug som Vandpumper. Det var vistnok anlagt af en Mand paa Bromme Østermark, *Andreas Martin*, en Broder til den kendte Redaktør af „Sorø Folketidende“, Fr. Martin. I mange Aar var her beskæftiget 4—5 Mand; nu er det, ligesom saa mange andre landlige Virksomheder, nedlagt.

Det gamle Kommunehus i Munkebjergby.

Det er et rent Tilfælde, at jeg er i Besiddelse af maaske det eneste Billede, der nu eksisterer af dette Hus, der dog for mange Aar siden er forsvundet. Det laa der, hvor Vejen fra Bromme Mølle drejer mod Tersløse, og nogen Pryd var det absolut ikke. — Men man gjorde jo dengang ikke saa megen Stads af ældre og fattige Mennesker som nu om Dage.

Naar jeg i Tilknytning til det gamle Billede vil skrive et Par Sider her i min Beretning er det, fordi i hvert Fald en af

Beboerne gjorde sig særdeles bemærket og endnu vil kunne huskes af ældre Folk paa Eggen.

Der var to smaa Lejligheder, een Stue og Køkken. I den ene boede en Arbejdsmand Hans Hansen, i den anden boede

Det gamle Kommunehus i Munkebjergby.

Foto: N. Larsen 1901.

Peder Pedersen, populært kaldet *Kommunesmeden*. Navnet stammede dog ikke fra, at han havde været Smed for Kommunen, men derimod havde været til megen Ulempe for denne i mange Aar. En af hans „Numre“ bestod i, at han engang havde formaaet at faa Sogneraadet til at betale en Billet til Amerika for sig. Bagefter skrev han og bad om at faa Konen og fire Børn derover, da han nu havde godt Arbejde og ikke længere vilde være bekendt at være under Fatigforsorg. Et halvt Aar efter Familiens Afrejse dukkede „Smeden“ imidlertid atter op paa de hjemlige Egne, og ikke saa længe efter blev Familien sendt hjem paa Konsulatets

Regning. — Ogsaa dette maatte jo Kommunen betale, og saa var alt som før.

— — —

En Dag var jeg et Ærinde i Munkebjergby, og da jeg kom forbi Kommunehuset, saa jeg et højst mærkeligt Optrin. Paa en Huggeblok udenfor sad „Smeden“s lille, forsagte Kone og strikkede paa en Strømpe, og i en Rundkreds om hende gik Manden med en Økse i den ene Haand og en Brødkniv i den anden. Han holdt lange Monologer paa Engelsk, af og til afbrudt af nogle Strofer af den nye amerikanske Vise: „Daisy Bell“. — Jeg troede, det blot var et nyt Paafund af „Smeden“, selv om det jo saa meget dramatisk ud. Det viste sig dog, at det var en regulær Delirium tremens, og det lykkedes snart nogle Naboer at faa jaget „Smeden“ ind i Stuen og faa Konen bragt i Sikkerhed.

Hele den paafølgende Nat var vi 4—5 unge, der skiftedes til at spille Kort med ham for at forhindre, at han faldt i Søvn. Brændevinen hældte vi Vand i, uden at han opdagede det, og næste Morgen kom saa Sognefogden og kørte ham til Sorø Sygehus.

En halv Snes Dage efter saa man igen „Kommunesmeden“ gaa sin sædvanlige ensomme Tur med lange, afmaalte Skridt og Egekæppen i Haanden. Jeg har aldrig set ham tale med noget Menneske. Han døde vistnok ikke saa mange Aar efter. — — —

Ja, der kunde jo fortælles meget andet, men Pladsen i Aarbogen er begrænset. Jeg haaber dog, at mange, særlig de ældre paa Egnen, vil have Glæde af at læse de beskedne Erindringer, jeg her har fremført, og saa er Hensigten med min Artikel naaet.

K. W. Sørensen.

Årsmødet

den 24. august 1958

Ca. 300 af samfundets medlemmer havde fulgt indbydel-
sen til besøg i Borreby og Boeslunde. I slotsgården bød for-
manden, skoleinspektør *J. Heltoft*, velkommen og gav straks
ordet til hofjægermester *Castenschiold*, jun., som gav en
interessant skildring af de historiske minder, som knytter sig
til den smukke renæssanceborg. I 1280 blev det første slot
rejt lidt syd for den plads, den nuværende hovedbygning
ligger på, og som blev fuldendt 1556. Siden 1783 har den
været i slægten Castenschiolds besiddelse.

Holdvis blev der derefter adgang til kapellet, slotshaven
og hovedbygningen. Hofjægermester *Castenschiold*, sen., gik
i spidsen for holdene gennem de prægtigt møblerede rum
med de skønne malerier og de farverige gobeliner og forkla-
rede på sin elskværdige måde, hvad der var at se.

Gæsterne var betagne af de mange skønhedsindtryk og
gav deres varmeste tilslutning, da formanden takkede for den
enestående oplevelse, besøget på Borreby havde været.

I ca. 100 biler gik turen derefter til Boeslunde kirke, hvor
sognepræsten, pastor *Poulsen*, fremdrog træk af den gamle
valfartskirkes historie. Den første kirke var et beskedent lille
trækapel i tilknytning til den nærliggende Helligkors-kilde,
hvis undergørende vand helt fra oldtidens dage trak mange

syge mennesker fra hele Sjælland til Boeslunde. Den næste kirke var af kampesten, og dele af den nuværende kirke blev opført på Absalons tid.

Turen gik derefter til mindeparken, hvor bagermester *Kolding* fortalte om Absalons kamp med venderne, som fandt sted lørdagen før palmesøndag 1158, altså for 800 år siden.

Til sidst samledes medlemmerne i Boeslunde kro, hvor de spiste den medbragte mad, og hvor der blev holdt generalforsamling.

Skoleinspektør *Heltoft* aflagde beretning og omtalte mødevirksomheden, der foruden årsmødet i Tersløse også omfattede et sognemøde i Haraldsted skole, hvor førstelærer *Strange Nielsen* til et foredrag om Valsøgårdens historie havde samlet ca. 150 tilhørere.

Formanden oplyste, at medlemstallet var i glædelig stigning. Årsagen var sikkert den øgede udbygning og tillidsmandssystemet samt den gode årbog med de mange glimrende artikler fra forskellige dele af amtet.

Kassereren, kommunelærer *R. Henneke*, Slagelse, oplæste regnskabet, der balancerede med 7181 kr. og udviste et overskud på 622 kr.

Til bestyrelsen genvalgtes skoleinspektør *J. Heltoft*, lærer *R. Henneke*, bankdirektør *Valdorf-Hansen* og førstelærer *Strange Nielsen*.

Generalforsamlingens ordstyrer var amtmand *V. Topsøe*, der sluttede mødet med at motivere et trefoldigt leve for Sorø amt historiske samfund.

H.

Resumé af regnskabet 1957

I N D T Æ G T :

	Kr.	Ø.
Overført fra 1956	1936	29
Medlemskontingent	2940	15
Salg af ældre årbøger	114	80
Forskellige tilskud	1900	00
Refunderet porto	265	85
Indvundne renter	24	40
	<hr/>	
	7181	49

U D G I F T :

	Kr.	Ø.
Årbogen	4491	50
Dansk hist. Fællesforening	53	05
Administration	1192	51
Diverse udgifter	352	40
Danmarks Riges Breve	451	85
Tilbagebetalt kontingent	18	00
At overføre til 1958	622	17
	<hr/>	
	7181	49

R. Henneke.

Regnskabet revideret den 25. maj 1958.

sign. *Kaj Jensen.*

sign. *Fr. Andersen.*

Repræsentanter i sognene

<i>Allindemagle:</i>	Tømremester Peter Nielsen.
<i>Alsted:</i>	Sognepræst L. Andersen.
<i>Bjernede:</i>	Førstelærer Ander Rasmussen, Fulby.
<i>Boeslunde:</i>	Bagermester P. Kolding.
<i>Braaby:</i>	Førstelærer K. Kjeldgård. Lærer Ole Dahl.
<i>Eggeslevmagle:</i>	Tømremester Emil Andersen.
<i>Fjenneslev:</i>	Lærerinde, frk. Signe Jacobsen, Centralskolen.
<i>Flakkebjerg:</i>	Fhv. førstelærer L. P. Larsen.
<i>Fodby:</i>	Førstelærer I. G. Høgsvig, Bistrup.
<i>Freerslev:</i>	Bibliotekar Jens Nielsen, Haslev.
<i>Gerlev:</i>	Fhv. indenrigsminister Arnth-Jensen.
<i>Haarslev:</i>	Førstelærer Erling Petersen, Sandved.
<i>Haraldsted:</i>	Sognerådsformand, murerm. Anton Christensen.
<i>Haslev:</i>	Bibliotekar Jens Nielsen.
<i>Hejninge:</i>	Forpagter E. Maytz Kierulff, »St. Trælleborg«.
<i>Hemmesøj:</i>	Sognerådsformand Chr. Rasmussen, Stude.
<i>Hyllested:</i>	Sognefoged Albert Jensen.
<i>Hom:</i>	Lærer Johs. Lyshjelm, Centralskolen.
<i>Hove:</i>	Fhv. førstelærer L. P. Larsen, Flakkebjerg.
<i>Jystrup:</i>	Postekspeditør Olfert Hansen.
<i>Kindertoft:</i>	Sognefoged Anthon Rasmussen, Devitsrød.
<i>Kirke Flintinge:</i>	Sognefoged Hans Frederiksen, Vielsted.
<i>Kirkerup:</i>	Sognefoged Holger Larsen, Rosted.
<i>Korsør:</i>	Skoleinspektør Holger Christensen, Helenevej 24.
<i>Kværkeby:</i>	Boghandlermedhj. Jørgen Jensen, Kværkeby st.
<i>Lundforlund:</i>	Gdr. Alfred Madsen.
<i>Lyng:</i>	Gdr. Richard Pedersen, »Bæklundsgård«.
<i>Magleby:</i>	Førstelærer M. A. Ebbesen.
<i>Nordruposter:</i>	Gdr. Niels Fr. Rasmussen, »Ryeshus«.
<i>Omo:</i>	Sognepræst C. Mygind.
<i>Ottestrup:</i>	Tømremester L. P. Larsen, Næsby v. Skoven.
<i>Pedersborg:</i>	Lærer Olav Nielsen.

<i>Ringsted:</i>	Musikdirektør Lauritz Hansen, Teglovnsvvej 6.
<i>Skælskør:</i>	Inspektør P. Kragh, Gigtsanatoriet.
<i>Skorpinge:</i>	Forpagter Frimodt Olsen, »Korsagergård«.
<i>Slaglille:</i>	Førstelærer Ander Rasmussen, Fulby.
<i>Slotsbjergby:</i>	Overlærer H. P. Hansen, Skælskørvej 109.
<i>Sludstrup:</i>	Boelsmand Aksel Henriksen.
<i>Sneslev:</i>	Gdr. Carl Jensen, »Hanehøjgård«.
<i>Sorterup:</i>	Tømremester L. P. Larsen, Næsby v. Skoven.
<i>Sdr. Bjerge:</i>	Lærer Carl Nellemann.
<i>Sorbymagle:</i>	Sognefoged Holger Larsen, Rosted.
<i>Teestrup:</i>	Gdr. P. N. Pedersen, Skuderløse.
<i>Tystrup:</i>	Førstelærer Svend Poulsen.
<i>Valsøllille:</i>	Postekspeditør Olfert Hansen, Jystrup.
<i>Vemmelev:</i>	Gdr. Peter Christensen, »Åkandegård«, Forlev.
<i>Veterslev:</i>	Lærer Johs. Lyshjelm, Centralskolen.
<i>Vigersted:</i>	Købmand Ole Fenshøj, Snekkerup.
<i>Ørslev v. Haslev:</i>	Landbrugskonsulent Joh. Sørensen.

Omslag og titelblad

På årbogens omslag og titelblad ses Sorø amts våben, som blev godkendt ved kgl. resolution af 17. marts 1937.

Fremstillingen på titelbladet er efter fotokopi af den originale tegning, mens omslagets er efter tegning af Carl V. Petersen.

Statsministeriets konsulent i heraldiske spørgsmål, arkivar Grandjean, har udarbejdet forslag til våbenet, og det beskrives således:

„Tre pælvis stillede røde abbedstave over 3 blå bølger i sølv, der symboliserer de fire sammenlagte amter: Sorø, Ringsted og Antvorskov, hvor klostrene fordum spillede så stor en rolle, samt Korsør amt betegnet ved Store Bælt.“

Nye medlemmer:

1. Agerlin, E., overlærer, Haslev.
2. Ahlgren, C., kommunekass., Hyllested.
3. Andersen, kommunesekretær, Haraldsted.
4. Andersen, Anders, tømrermester, Allindemagle.
5. Andersen, Emil, gdr., »Skåningegård«, Valsømagle.
6. Andersen, Immanuel, gdr., Østervang, Tjæreby.
7. Andersen, Sven, distriktschef, Nørregade 46, Ringsted.
8. Andersen, Aage, kommunelærer, Tjørnev. 22, Ringsted.
9. Bentsen, Axel, læge, Ortved.
10. Brinch, C. J., cigarhandler, Skovvejen, Skælskør.
11. Buchwald, Th., proprietær, »Kastagergård«, Gimlinge.
12. Christensen, Agnes, frk., Forlev.
13. Christensen, Gudrun, bestyrerinde, De gamles Hjem, Sorø.
14. Christensen, Kay, kunstmaler, »Jægerhuset«, Rude.
15. Christensen, Krass Clement, »Jægerhuset«, Rude.
16. Christensen, S., stationsmester, Hyllinge.
17. Christiansen, Cyril, parcellist, Haraldsted.
18. Christiansen, Dagny, fru, direktør, Ortved.
19. Christiansen, Hans, gdr., Snekkerup.
20. Christiansen, Ingeborg, lærerinde, Østergade 4E, Skælskør.
21. Christiansen, Leo, gdr., »Graverbakkegård«, Ortved.
22. Christoffersen, P., købmand, Ortved.
23. Claussen, Johs., urmager, Sct. Hansgade, Ringsted.
24. Dahl, Ole, lærer, Braaby.
25. Dons, Harald, vognmand, Snekkerup.
26. Fledelius, Ejner, sognepræst, Ringsted.
27. Friis, Olav, gdr., Flakkebjerg.
28. Gadeberg, P., sognepræst, Sørbymagle.
29. Hansen, C. J. Lysebjerg, kaptajn, Teglovnsvej 25, Ringsted.
30. Hansen, Fr., gdr., Bistrup.
31. Hansen, J. C., købmand, Strandgade 16, Skælskør.
32. Hansen, Julius, vejmand, Allindemagle.
33. Hansen, Ole, arbejdsmand, Allindelille.
34. Hansen, Oluf, gdr., sognefoged, Lervangsskoven, Høm.
35. Hansen, Ove, landmand, Allindemagle.

36. Harte, G. E., direktør, Odense.
37. Henriksen, Aksel, boelsmand, Sludstrup.
38. Høyberg, Else Kæstel, fru, »Stavedshus«, Ortved.
39. Jacobsen, Berg, murer, Stengårdsvej 7, Haslev.
40. Jensen, Bendt, amtsfuldmægtig, »Brobjerggård«, Hyllested.
41. Jensen, Ejnar, statshusmand, Allindemagle.
42. Jensen, Ernst, Det gamle Kloster, Slagelse.
43. Jensen, Emil, gdr., »Vrangshøjgård«, Fjenneslev.
44. Jensen, Henning, gdr., Snekkerup.
45. Jensen, J. Berg, fru, Høstentorp.
46. Jensen, Jørgen, boghandlermedhjælper, Kværkeby st.
47. Jensen, P., fhv. skovløber, Jystrup.
48. Jensen, Richardt, traktorfører, Allindemagle.
49. Jørgensen, Bønnelycke, sognepræst, Sønderup.
50. Jørgensen, Erik Greis, gdr., »Rygård«, Benløse.
51. Jørgensen, Fr. Oluf, Volden 8, Slagelse.
52. Jørgensen, Jørgen, lærer, Forlev.
53. Kjeldgård, K., førstelærer, Braaby.
54. Klyvø, lærer, Magleby.
55. Knudsen, Aksel, gdr., Allindelille.
56. Kramp, Fl., lærer, Ottestrup.
57. Kristensen, Fl., fuldmægtig, Freerslevvej 19, Haslev.
58. Larsen, Aksel, gdr., Snekkerup.
59. Larsen, Godtfred, landpostbud, Estrup.
60. Larsen, Harry, landmand, Alsted møllegård.
61. Larsen, Joh., lærerinde, fru, Forlev.
62. Larsen, Thorkild, centralbestyrer, Ortved.
63. Larsen, Viggo, Vетterslev.
64. Lund, Sv. Aage, forpagter, »Eigtvedgården«, Haraldsted.
65. Læså, Helge, restauratør, Haraldsted.
66. Madsen, Anna, pens. lærerinde, Haslev.
67. Matthiesen, E. J., gdr., »Østergård«, Benløse.
68. Mohr, L., adjunkt, Skjalm Hvidesv., Sorø.
69. Mortensen, Charles, gdr., sognerådsformand, Snekkerup.
70. Mouritsen, V., gdr., sognerådsformand, Mortenstrup.
71. Møller, E. F., maskinmester, Jernbanegade 2, Slagelse.

72. Neergård, E. Bruun de, hofjægermesterinde, »Skjoldnæsholm«.
 73. Nielsen, Ejner, landpostbud, Ortved.
 74. Nielsen, Harald, parcellist, Allindemagle.
 75. Nielsen, Karen, fru, Høedv., Jystrup.
 76. Nielsen, Niels, gdr., »Ny Bakkegård«, Benløse.
 77. Nielsen, O., lærer, Pedersborg.
 78. Nyvang, Kirsten, fru, »Nyvangsgården«, Ringsted.
 79. Olesen, J. og G. Nyholm, fotografer, Tinggade, Ringsted.
 80. Olsen, Frimodt, forpagter, »Korsagergård«, Skørpinge.
 81. Olsen, J. P., parcellist, Præstemarken, Jystrup.
 82. Pedersen, Chr., amtsrådsmedlem, forpagter, Eggeslevmagle.
 83. Pedersen, P. N., gdr., »Nørregård«, Skuderløse.
 84. Pedersen, Richardt, gdr., »Bækgrundsgården«, Lyng.
 85. Petersen, Emilie, fru, Høedv., Jystrup.
 86. Petersen, Gerda, fru, »Kildegården«, Ortved.
 87. Petersen, Hans, gdr., Snekkerup.
 88. Petersen, Julius, typograf, Holbækvej 31, Ringsted.
 89. Petersen, Poul, gdr., »Aagård«, Sdr. Jellinge.
 90. Poulsen, sognepræst, Boeslunde.
 91. Poulsen, Svend, førstelærer, Tystrup.
 92. Schrader, Sv. Lier, grosserer, »Slagsgården«, Glænø.
 93. Stahl, B., læge, Bredegade 8, Slagelse.
 94. Svendstrup, E., fru, Sjællandsgade 9, Ringsted.
 95. Sørensen, Andrea, fru, »Marbjerggården«, Store Merløse.
 96. Sørensen, C. O., tandtekniker, Torvet, Ringsted.
 97. Sørensen, Joh., landbrugskonsulent, Ørslev v. Haslev.
 98. Sørensen, Marius, sognefoged, Allindelille.
 99. Sørensen, Mary, økonoma, Jystrup.
 100. Thøgersen, E. Bojsen, godsejer, Kjærup.
 101. Wester, H., købmand, Tinggade 9, Ringsted.
 102. Veterslev—Høm Sognebibliotek.
 103. Århus Kommunes Bibliotek.
-

Virk for tilgang af nye medlemmer!

Aldre årgange af årbøgerne kan fås hos kassereren.

Ældre årbøger

Følgende årbøger kan købes hos kassereren, lærer R. Henneke, Slagelse: Bd. 2 — 3 — 7¹ — 7² — 8¹ — 8² — 9 — 10 — 11 — 12 — 13 — 14 — 16 — 17 — 18 — 19 — 20 — 21 — 22 — 23 — 24 — 25 — 26 — 32 — 33 — 34 — 35 — 36 — 37 — 38 — 39 — 40 — 41 — 42 — 43 — 44 — 45. Pris pr. bd.: Medlemmer 3 kr., ikke-medl. 5 kr.

Desuden er følgende bøger på lager: Johs. C. Jessen: Slagelse herreds skolehistorie. Samme: Alsted og Ringsted herreds skolehistorie. Endvidere: Slagelse Sankt Mikkel's Kirke og Sogn i 600 Aar.